

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 36

Видається з липня 2005 року

Виходить два рази на рік

Одеса
«Астропринт»
2023

УДК 81(066)

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36>

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Головний редактор збірника — **Олександр І. Гіладі**, доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Редакційна колегія:

Наталія Г. Ареф'єва, д-р філол. наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства, ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна);

Грасильда Блаженс, д-р філол. наук, професор, Інститут литовської мови (м. Вільнюс, Литва);

Марія Вереш, канд. філол. наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, Ужгородський національний університет (м. Ужгород, Україна);

Володимир А. Глуценко, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства, Слов'янський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ, Україна);

Тетяна В. Громко, д-р філол. наук, професор кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка» (м. Одеса, Україна);

Ангеліна І. Демчук, канд. філол. наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Тетяна С. Єременко, канд. філол. наук, професор, зав. кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Тетяна М. Корольова, д-р філол. наук, професор кафедри філології, Одеський національний морський університет (м. Одеса, Україна);

Сергій П. Михида, д-р філол. наук, професор кафедри української літератури, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна);

Олена М. Мітіна, канд. філол. наук, доцент, зав. кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка» (м. Одеса, Україна);

Олександра В. Попова, д-р пед. наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Ірина В. Ступак, д-р філол. наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна);

Олег В. Тищенко, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри іноземних мов та перекладознавства, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (м. Львів, Україна);

Анастасія А. Юмрукуз, канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри західних і східних мов та методики їх навчання, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

Заступник головного редактора: **Люба М. Дерік**, кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад «ПНПУ імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC RESEARCH ISSUES

OF SOUTH UKRAINIAN
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
NAMED AFTER K. D. USHYNSKY

Linguistic Sciences

The Scientific Research Issues Collection

№ 36

Issued since 2005

Frequency: biannual

Odesa
“Astroprint”
2023

Editorial Board:

Natalia G. Arefieva, Doctor of Philology, Professor at the Chair of General and Slavic Linguistics, Odessa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine);*Grasilda Blažienė*, Doctor of Philology, Professor, a full member of the Lithuanian Academy of Sciences, Institute of the Lithuanian Language (Vilnius, Lithuania);*Mariya Veresh*, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine);*Volodymyr A. Glushchenko*, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of the General, Germanic and Slavic Linguistics, Slovyansk State Pedagogical University (Slovyansk, Ukraine);*Tetiana V. Hromko*, Doctor of Philology, Professor at the Department of English Philology and Translation, Odesa Polytechnic National University (Odesa, Ukraine);*Angelina I. Demchuk*, Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);*Tetiana Ye. Yeremenko*, Candidate of Philology, Professor, Head of the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);*Tetiana M. Korolova*, Doctor of Philology, Professor at the Department of Philology, Odessa National Maritime University (Odesa, Ukraine);*Serhii P. Mykhyda*, Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Kropyvnytskyi, Ukraine);*Olena M. Mitina*, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology and Translation, Odesa Polytechnic National University (Odesa, Ukraine);*Oleksandra V. Popova*, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);*Inna V. Stupak*, Doctor of Philology, Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine);*Oleh V. Tyshchenko*, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety (Lviv, Ukraine);*Anastasiia A. Yumrukuz*, Candidate of Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of the Western and Oriental languages and Methods of their Teaching, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)Deputy editor-in-chief: *Iлона M. Derik*, Candidate of Philology, Associate Professor, head of the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)

THE SEA IN POETIC LANGUAGE OF THE ANCIENT GERMANIC (TESTIMONY OF THE TEXTS)

Alexander I. Iliadi

Doctor of philological sciences, Professor of the Department
of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian
National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»,
Odessa, Ukraine

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>**SUMMARY**

The article is devoted to the consideration of language means, used for expressing of the sea element image in ancient Germanic texts. For a number of words naming the sea, secondary nature of «marine» semantics is established relative to a whole series of primary meanings 'wave', 'surf', 'water billow', 'movement (of water mass)' etc. The contexts collected in the study illustrate the semantic differences in word usage, enabling one to more or less exactly state when it is about a wave, the movement of a water surface, and when it is actually about the sea.

It is further suggested a description of the structure and semantics of the sum of composites, often used to denote the marine world. It follows from the description that the «marine» vocabulary of ancient Germanic poetic texts was an open system (it could be replenished with new composites), which developed by analogy with itself, having as samples the composites inherited from the Proto-Germanic language.

Special attention is paid to the set of epithets of the sea in the accessible corpus of German texts and descriptive expressions, in which the sea is likened to a person, and this fact indicates the ancient metaphorical perception of the world from the standpoint of anthropocentrism.

Key words: *lexeme, meaning, etymology, semantics, text, cross-cultural, diachrony, synchrony, picture of the world.*

Introduction: the poetic language of the ancient Germans. The language does not exist in a single form. As a special phenomenon the language appears in several functional varieties depending on the function performed and also conditions, social and cultural needs of its native speakers. Two varieties of language probably existed in the Proto-Germanic epoch: everyday language (for daily communication) and poetic language (for public speech, that is for ritualized acts, speeches on things, composing and recitation of poetic works with epic content — sagas, songs). The poetic language is connected to the area of mysteries, miracles, therefore one differs archaic nature, keeping phonetic features, ancient words (or their ancient meanings, disappeared from the daily speech practice), syntactic constructions, grammar forms, which are already lost in the everyday language of communication due to of negligence of its style. The special supradialectal nature of the poetic language among the Old Germans could for the time being support the feeling of their ethnic kinship, the proximity of their tribal dialects/languages, delaying the process of their further differentiation, which resulted in formation of different Germanic peoples and their languages (see for example: Desnitskaâ A. V. *Supradialectal Forms of Oral Speech and their Role in the History of the Language*. Leningrad : Nauka, 1970, p. 19).

Samples of poetic speech are: works of heroic epos, where courage of the leaders and their military squads, military expeditions, the abduction of women, hero fights, battles with monsters are sung etc., and also translations of the Bible which would be impossible if Germanic peoples did not have ancient traditions of poetic speech. The material of the texts with similar content is the main object of historical grammar, lexicology and stylistics of Germanic languages. Textual informativeness (one has its scientific value) engenders a number of problems, without the development of which now it is difficult to imagine development of comparative-historical grammar and etymology of Germanic languages, therefore any experience of observation of language of monuments of old poetry is valuable and **topical**.

One of the central images of Germanic epos is the image of sea, which not only creates special atmosphere for mythological stories or poetic tales about the glorious past of peoples, but also characterizes the specificities of their lingual world picture. In this connection, the main **practical task** of our investigation is to describe present in old Germanic poetic texts sum of lexemes and set phrases, used for characteristic of the sea element and its states. Alongside with this task the proposed study solves the problem of highlight-

ing of common for old Germanic dialects poetic vocabulary elements, which embodied the images of the sea, and semantic patterns by which in epic language compound words, belonged to LSG «Sea», were formed.

Methods of research. Specifics of the scientific search requires to apply the following *methods*: 1) descriptive method; 2) the etymological method; 3) comparative-historical method.

The **material of proposed study**: our research is based on data of the Old Germanic written poetic texts of mythological content (the material is mainly extracted from Old English and Old Icelandic written monuments).

In view of practical specifics of suggested study all special **literature** further is used as necessary.

Material analysis and results. A fragment of description of the image of the sea in the Old Germanic poetic texts is given below.

I. DESIGNATION OF THE SEA IN GERMANIC LANGUAGES

1.1. Semantic archaisms

The Proto-Germanic dialects had four basic lexemes for designation of the sea: **xaban*, **lazuz*, **mariz*, **saiwiz*/**saiwaz*. In any case, it is quite possible that the age of their hydrographic semantics corresponds to the Proto-Germanic epoch, as long as the meaning ‘sea’ is consistently traced in the number of reflexes of all prototypes. It is about such words, reflected in the old Germanic texts:

**xaban*: ON *haf* ‘sea’, OE *heaf* ‘sea, water’, OFris *hef* ‘sea’, MLG *haf*, MHG *hab* ‘sea, haven’ (as a word-formative innovation — a derivative from Germanic verb **xafjanan* ‘hold up, to bear up, to lift’; Orel, 2003: 147 (: **xaban* I), 149). See also: (Kroonen, 2013: 196) without taking account of chronology and specificity of word-formation. Unlike **xaban* three next hydrographic terms belong to the Indo-European heritage in the Germanic vocabulary;

**lazuz*: ON *lôgr* ‘sea’, ‘lake’, ‘water’, OE *lazu* ‘sea’, ‘water’ (Vries, 1977: 373; Orel, 2003: 231; Kroonen, 2013: 322);

**mariz*: Goth *mari-*, ON *marr*, OE *mere*, OFris *mar*, OHG *meri* (Vries, 1977: 379; Orel, 2003: 261; Kroonen, 2013: 354–355);

**saiwiz*, **saiwaz*: Goth *saiws*, ON *sær*, *sjár*, OE *sæ*, OS *sēu*, *sēo*, OFris *sē*, OHG *sēu*, *sēo*, gen. *sēwes* (Vries, 1977: 575; Orel, 2003: 314; Kroonen, 2013: 423).

Now it is hard to state, what were semantic or stylistic criteria of choice of one of mentioned words in poetic texts. Probably in written era, these lexemes were already absolute synonyms. For example, all four words are attested in «Beowulf», their alternation here, firstly, contributed to compliance of internal rhymes in the stanza, secondly, helped to avoid repetitions (however, *lazū* here renders, rather, meaning ‘waters’). Apart from this, the presence of four (and even more, because *brim*, *holm*, *sund* ‘sea’ are used in the poem too) word-formation stems increased the number of derivative compound words, much-needed for artistic language due to their imagery. The series of monotypic (with common second part) dithematic words with synonymic stems in preposition «cemented» the poetic vocabulary, being system-forming structures.

Appealing to the valency of Germanic terms for the sea also does not a certain answer the question about semantic difference between them: available contexts shows the same compatibility of words, which are interest to us, with ajectives, participles and verbs. For example, the image *wide sea* in Old English was expressed with combination of corresponding adjective with *mere*, *sā*, *brim* ‘sea’, that is *wīdne mere*, *brada sǣ*, *sīdne sǣ*, *sǣ sīde*, *brāde brimu* and other (see below), therefore it is not necessary to say about limitation of semantic valency of one word for comparison with other. The same picture present set expressions *cold/ice sea*, *salty sea* (see below) and other, where adjective occurs in conjunction with various substantives, denoting the sea.

Compound words formed with reflexes of both hydrographic terms and used for poetic increase of the image of the sea indicate blurring of the visible semantic distinctions between overviewed lexemes, cf. Goth *mari-sáivs* ‘lake-sea’ in «Gospel of Luke» (VIII, 22–23, 33): «Vārth than in áinamma thizè dagê, jah is galáith in fkip jah fipònjòs is. jah kvath du im, Galeitham hindar thana *marišáiv* jah galithun» (Ulfilas, 1857: 232, 234).

1.2. Semantic innovations: marine meaning at «nonmarine» lexicon

Old Germanic literary monuments reveal also other synonyms with semantics ‘sea’, however sememe ‘sea’ here proves to be secondary, one developed in single languages in the words with meanings ‘water’, ‘wave’ (including secondary from ‘island’), ‘surf’, ‘billowing waves’, ‘power of swimming’, ‘movement (of water masses)’. We mean reflexes of Proto-Germ. **brīman*, **zelfaz*, **xulmaz* (**hulma(n)-*), **sundān*, **unþiz* ~ **unþjō*, **wazō(n)*, **warōn*

~ **waraz* (Orel, 2003: 57, 131, 386, 435, 439, 450; Kroonen, 2013: 254, 560–561: **unþī-* ~ *unþjō-* ‘wave’), whose etymological background evidences absence at them special «marine» (or at least «lacustrine») semantics in the Proto-Germanic period (for further information about archaic meanings see relevant etymological dictionaries). See details further.

1.2.1. Reflexes of Proto-Germ. **brīman*

Proto-Germ. **brīman* in according to Burg. **brim* ‘flood’, ON *brim* ‘surf’ and semantics ‘to jump’ (Gr. φριμάω, 1, praes., sing.), ‘to move’ (Sansk. *bhrāmati*) at its Indo-European cognates (Orel, 2003: 57) denoted billowing with waves, «movable» water surface as opposed to calm surface of the sea. When poetic word usage in single Germanic languages on the base of sememes ‘surf’, ‘wave’ (attributes of sea element) the new meaning ‘sea’ arose:

Oícel. *brim* ‘surf’ and (poet.) ‘**the sea**’ (Cleasby, 1874: 80): (about subsided waves) «Enn er veðrit tók minka ok lægja *brim*» (Egils saga, 1892: 56) and (about the sea) «biǫrg ok *brim* ek veit at brenna skolo, / ef hann fellr ífrá» (Edda, 1914: 63) — «*if he fall, / flame will engulf / the mountains and the sea*» (English translation is oriented to Russian translation, see the edition: *Elder Edda. Old Icelandic Songs about Deities and Heroes* / [transl. by A. I. Korsun ; ed., introductory article and comments by M. I. Steblin-Kamensky]. Leningrad : AN USSR, 1963. P. 39; further in the text — Edda);

OE *brim* ‘surf’ and ‘**the sea**’ (Bosworth, 1921: 125): «beātað *brim* stæðo» переводится как «*the sea beateth the shores*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 29), whereas it can be precisely about surf, waves. Along with this context cf. «Engle and Sexe becōmon ofer brāde *brimu*» — «*Angles and Saxons came over the broad seas*» (Bosworth, 1921: 125).

1.2.2. Reflexes of Proto-Germ. **zelfaz*

Proto-Germ. **zelfaz*, perhaps, denoted noise of waves and further — the wave itself. The subsequent development of these sememes led to the meaning ‘sea’ in ON poet. *gjalfǫr* ‘noise’, ‘strong wave’ and ‘**sea**’ > Shetl. *gjol(er)* ‘very troubled sea’ ~ MLG *gelve* ‘wave’ (Vries, 1977: 169). Cf. the same word as a part of Oícel. compound words *gjalfǫr-stóð* ‘steeds of the sea’ and *gjalfǫr-dýr* ‘beast of raging sea’ — compactified kennings, applied to exchange of common (not a poetic) designation of ship (see further).

1.2.3. Reflexes of Proto-Germ. *xulmaz

Supposed meaning of Proto-Germ. *xulmaz (or *hulma(n)-) was ‘small island’, which is proven with semantics ‘islet, small island, mound, hill, rising ground’ of its continuants (Kroonen, 2013: 254). In Old English its most common use in the latter, in the poetry, is in reference to water with the meaning ‘water’, ‘wave’, ‘ocean’, ‘sea’ (Bosworth, 1921: 550–551).

Cf.: «wāges holm» — *the sea-wave* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 14) — the phrase, formed with two words, naming the sea and secondary to designations of wave, alongside with «geofon deaðe hweōþ / [...] / holm heolfe spāw / hream was on yðum» — «*ocean wailed with death, / [...] / the sea foamed gore, / crying was in the waves*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 206). However, it seems to us a more accurate translation not to be *the sea foamed gore*, but *the sea spewed gore* because the verb spāw — the form of past tense to OE spīwan ‘to spew, vomit, spit up’ (Bosworth, 1921: 902–903).

Here sememe ‘sea’ arose from ‘wave’ or rather — ‘billow of water’ (a characteristic attribute of the sea during the storm), whereas the meaning ‘wave’ is secondary to ‘island’. The metaphor is based on a visual image of dry land, rising over water.

A similar pattern is observed in Old Icelandic language, where hólmr, besides primordial significance ‘a holm’, ‘islet’, reveals innovative sememes ‘a bay’, ‘creek’, ‘lake’ (Cleasby, 1874: 280) too.

1.2.4. Reflexes of Proto-Germ. *sunðan

Proto-Germ. *sunðan is the deverbative of *swemmanan ‘to swim’ (Orel, 2003: 386, 394). For example, in Old Icelandic texts the old meaning of *sund* ‘a swimming’ (Cleasby, 1874: 604: [from *swimma*]) is attested only, whereas Old English texts, besides semantic archaic, demonstrate the innovation too, cf.:

OE *sund*, -es ‘power of swimming’, ‘the act of swimming’ and ‘sea, water’ (Bosworth, 1921: 934): «hu ligeð i þan ftræme: / fstelene fifces. / mid fweorde bi-georede: / heore fund if awemmed» (Layamon, 1847, II: 471) along with «streāmas wundon / *sund* wið sande» — «*the streams roll’d / the sea against the sand*» (Beowulf, 1855: 15).

1.2.5. Reflexes of Proto-Germ. *unþiz

Proto-Germ. *unþiz (cf. ON *unnr* (< *uðr*) ‘wave’; Vries, 1977: 635; OHG *unda* ‘wave’; Graff, 1834, I: 367):

Old Icelandic *unnr* ‘wave’, cf. «vér siau daga svalt land riðom, / en aðra siau *unnir* kníðom» (Edda, 1914: 224) — «*we were driving for seven days through the cold lands / seven days kneaded the waves with paddles*» (Edda, 131), but the meaning ‘sea’ this word gets as a part of compound-words, denoting the sea beasts, cf. *unn-svín* ‘a sea-swine’ (in a verse) (Cleasby, 1874: 655);

OE *yþ*, -e in the meaning ‘a wave of the sea’ is richly illustrated with contexts in (Bosworth, 1921: 1301), regarding semantics ‘sea’ cf. «winter *yþe* beleac / is-gebinde» — «*winter lock’d up the sea / with icy bond*» (Beowulf, 1855: 76: with translation «*the wave*»).

1.2.6. Reflexes of Proto-Germ. *wazō(n)

Proto-Germ. *wazō(n) is the deverbative of *wežanan ‘to move’ (Holthausen, 1963: 379: to *wegan* ‘to remove’, ‘to bear’: Orel, 2003: 439, 452). Semantic specialization of the reflexes of *wazō(n) at north Germanians is observed already in Old North language, where *vágr* means ‘sea’, ‘bay’, ‘liquid’ (Vries, 1977: 639, 671: *vágr* is compared to poet. *vægir* ‘sea’). Consequently mentioned innovation is logical for Old Icelandic language too:

Old Icelandic *vágr* ‘a wave’ in «vind ek kyrrri *vági* á / ok svæfik allan sæ» (Edda, 1914: 42) — «*I will command / whirlwinds to die down / and waves to settle down*» (Edda 29) along with «Véorr kvaz vilia á *vág* róa» (Edda, 1914: 87) — «*Veor said, that he is ready to put to sea*» (Edda 51), literally is «[he] wishes to row the sea».

In the modern north Germanic languages the continuants of *wazō(n) already sequentially demonstrate sememes ‘sea’, ‘bay’ (Vries, 1977: 639, 671).

OE *wæg*, -es ‘movement’ (Bosworth, 1921: 1151), further — ‘a wave’ in «heofon and eorðan / and hreō wāgas, / salte sæsreāmas» — «*heaven and earth, / and the rough waves, / the salt sea streams*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 44) and in the meaning ‘sea’ in 92 psalm: «Wræclice syndon wæg-ea-gangas» — «*Mirabiles elationes maris*» (Libri psalmodum, 1835: 258), that is about high waves on the sea.

The same correlation of sememes is represented in OS *wāg* ‘billow of water’ along with ‘flow, stream’ and OHG *wāg* ‘billow of water’ along with ‘sea’ (Holthausen, 1963: 379; Vries, 1977: 639).

As in other examples (see above), the sememe ‘sea’ arose on the base of ‘wave’, ‘billow’ («moving» water) due to the sustainable association of raging with waves water surface namely with the sea.

1.2.7. Reflexes of Proto-Germ. *warōn

Proto-Germ. *warōn ~ *waraz (: ON *vari* ‘liquid, water’, OE *wær* ‘sea’) (Vries, 1977: 646; Orel, 2003: 450). This word goes back to the Indo-European etymon **uer-* ‘to pour, to rain’, whose continuants in the languages of Aryan branch specialized their semantics as ‘water’ (Sansk. *vār-*), ‘rain’ (Avest. *vār-*) (examples are given according to: *Rastorguéva V. S. A Comparative-Historical Grammar of the Western Iranian Languages: Phonology*. Moscow : Science, 1990. P. 166) and further, evidently, as ‘(rain) water’, ‘river’ → ‘sea’, cf. Avest. *varay-* : *vairi-* ‘Sea’ (Bartholomae, 1904: 1364–1365). A similar semantic shift is real for the reflexes of the Germanic prototype too, cf.:

OÍcel. *ver* (poet.) ‘the sea’ only used in poets (Cleasby, 1874: 694);

OE *wær* ‘the sea’ (Bosworth, 1921: 1156):

«oððæt we þissa leōða / land gesōhton / *wære* bewrecene, / swā us wind fordrāf» — «until we of this people / the land sought / afflicted with the **sea**, / so hath the wind driven us» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 16).

The designations of the sea examined above are the result of the figurative poetic use of the words with semantics ‘billow water’, ‘wave’, ‘roaring wave’, ‘(power) move of waves’, ‘surf’, ‘moving water mass’, applied to accent the most important sides of the sea element image, which are relevant for poetic embody of this image. Certainly, the frequency of use of *all* over-viewed lexemes with mentioned semantics, as well as their activity in the formation of the compound words, was not the same.

Other designation of the sea in old Germanic texts with poetic content are descriptive (periphrastic) constructions, cf., for example, Old English and Old Icelandic illustrations:

OE *deōp gelād* = *deep way*: «Hū mæg ic, dryhten mīn, ofer *deōp gelād* fōre gefremman on feorne weg» — «How may I, my Lord, over the *deep sea* accomplish the journey on so far a way» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 12: translated as *deep sea*);

OE *sealt wæter* in 68 psalm renders Lat. *mare* ‘the sea’ (Libri psalmodum, 1835: 172);

OÍcel. *unnheimr* = *domicilium undae*, *mare* < *unnr* & *heimr* (Lexicon poëticum, 1860: 835), verbatim is ‘house of the waves’.

II. THE SEA AS THE MIRROR REFLECTION OF THE EARTH WORLD

The sea world is organized like the earth world and as well as the dry land, the sea is inhabited by people and animals. As in the deep wilds of the earth’s woods, in the sea depths fantastic creatures live. And just like *on* the earth, the ground is *under* the water too, grass and trees grow on the water (more precisely, they swim) and the water can surge with the wall like an obstacle on the land.

2.1. Compound words with the reflexes of *mariz

Described further group of dithe-matic words contains mainly designations of the marine fauna, including mythological beasts.

OE *mere-deōr*, -es ‘a sea-beast’ ~ *deōr* ‘an animal’ (Bosworth, 1921: 680):

«Heaþo ræs fornam / mihtig *mere-deōr*» — «A deadly blow destroy’d / the mighty **sea-beast**» (Beowulf, 1855: 38).

Cf. morphologically and etymologically identical compound words: OHG *meri-tier*, OLGer *meri-dier* ‘a water-fowl’ (Bosworth, 1921: 680).

OE *mere-hengest*, -es ‘a sea-steed’, (figuratively) ‘a ship’ ~ *hengest*, -es ‘a gelding, horse, steed’ (Bosworth, 1921: 528, 680):

«hwīlum wýcg býreþ / mec ofer mearce / hwīlum *mere-hengest* / fereð ofer flōdas» — «sometimes the steed bears / me o’er the boundary; / sometimes the **vessel** / conveys me o’er the floods» (Codex exoniensis, 1842: 395).

Cf. one more example of the same type: OÍcel. *stag-stiörn-marr* ‘a sea-stag’ (Edda, 1914: 158), that is compactified kenning with *marr* (< **mariz*) as the second part, cf.:

«Draga bað Helgi há segl ofarr — / varðat hrōnnom hōfn þingloga — / þá er ógurlig Ægis dóttir / *stagstiörn* *mōrom* steypa vildi» (Edda, 1914: 130).

OE *mere-swīn*, -es ‘a sea-pig, porpoise, dolphin’ ~ *swīn*, -es ‘a swine’ (Bosworth, 1921: 680, 957):

«ælc seldsýnde fīsc ðe weorðlic byð, styria, and *mēreswýn*, healic oðder sæfisc» (Codex diplomaticus Aevi Saxonici, 1845: 450).

This old word is also attested in other languages of Germanic group, cf.: OHG *meri-swīn* (Graff 1836, II: 831), Ger. *meer-schwein* ‘dolphin, porpoise’, OÍcel. *mar-svín* ‘sea-swine’ (Cleasby, 1874: 413), Dan. *mar-svin* (Analecta Anglo-Saxonica, 1834: 231).

OE *mere-men[n]*, -e, *mere-menen*, -*mennen*, -e ‘a siren’ with *menen*, *mennen*, *minnen*, -es ‘a female servant, bondwoman, handmaid’ in postposition (Bosworth, 1921: 678, 680). Verbatim is ‘sea slave-girl’:

«Þer heo funden þe *merminnen* : [...] beoð deor of muchele ginnen» (Layamon, 1847, I: 56; v: Layamon, 1847, III: 451: «instead of *mermen*»), «Brutuf iherde figgen : þurh hið læ-monnen. of þan ufele ginnen : þe cuðen þa *mereminnen*» (Layamon, 1847, I: 57).

A similar situation is also observed in Old High German language, where we find *meri-minni* (Graff 1836, II: 821), *mer-min* ‘siren’; *meri-meni*, -*meni* ‘scylla’, and also in Old Icelandic, cf. *mar-mennill* ‘a sea-goblin’ (Bosworth, 1921: 680).

OE *mere-wīf*, -es ‘a water-witch, woman living in a lake [Grendel’s mother]’ ~ *wīf*, -es ‘a woman, a female person, a being in the form of a woman, a married woman, a wife’ (Bosworth, 1921: 680, 1218). Verbatim is ‘sea-wife’, ‘sea-women’, ‘sea maiden’, ‘maiden of the sea’:

«ongeat þā se gōða / grund-wyrgenne, / *mere-wīf* mihtig; / mægen-ræs forgeaf / hilde bille; / heoro-sweg nē ofteāh, / þæt hire on hafelan / hring-mæl agōl / grȳrelīc gūð-leoð» (Beowulf) (Beowulf, 1855: 102).

A counterpart of OE *mere-wīf* with similar semantics is also represented in Old High German language, cf. *mer-wib*, *meri-wīb* ‘sirena’ ~ *wīb* ‘woman’ (Graff, 1834, I: 651, 653; 1836, II: 821; comparison with OE see: Bosworth, 1921: 680).

OE *mere-torr*, -es ‘the walls formed by the waves of the sea’ ~ *torr* ‘a tower’ (Bosworth, 1921: 680, 1032). Cf. the context about «molten» towers of the sea (metaphorically, about collapsed, fallen water billows; it is a kenning, based on the likening of tall waves to the towers):

«lȳft wæs onhrered / wīcon weall-fæsten / wægās burston / multon *mere-torras*» — «*the air was agitated, / yielded the rampart holds, / the waves burst over them / the sea-towers melted*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 208).

OHG *meri-hund*, *meri-hunt*, *mere-hunt* ‘sea dog’ ~ *hunt* ‘dog’ (Graff 1836, II: 820; 1838, IV: 976).

OHG *meri-kalb*, *merkhalb* ‘phoca, seal’ with *kalb* ‘calf, goby’, ‘seal’ in postposition (Graff 1836, II: 821; Massmann, 1846: 110). That is ‘sea calf, goby’.

OHG *Merolf*, *Merulf*, *Marulf* — nomina personalia (Graff 1836, II: 820), the second part of which is the word for wolf *olf*, *ulf* as a frequent exponent in man’s names (Graff 1834, I: 249). That is ‘sea wolf’.

OHG *meri-gras* ~ *gras* (Goth, ON *gras*, Anglo-Saxon *græs*, *gærs*) ‘grass’, ‘hay’ (Graff 1836, II: 821; 1838, IV: 333; Massmann, 1846: 75) = ‘sea grass’.

2.2. Compound words with the reflexes of **saiwiz*, **saiwaz*

As in the previous paragraph, compound words, analyzed here, are mainly the names of marine inhabitants. Further, we are giving semantically the most illustrative examples.

2.2.1. Old English

Cf.: *sæ-ælfen[n]* ‘a sea-elf’, ‘a sea-nymph’: *Sæælfenne* = Naiades ~ -*ælfen*, -*elfen* ‘a fairy, nymph; nympa’ (it is found only in compound words; A Volume of Vocabularies, 1857: 60; Bosworth, 1921: 808);

sæ-draca ‘a sea-dragon’, ‘sea-serpent’, Leviathan ~ *draca*, -an ‘a dragon’, ‘a serpent’ (Bosworth, 1921: 209, 809):

«Feþa eal gesæt; / gesawon þā æfter wætere / wurm-cynnes fela, / sēllīce *sæ-dracan*, / sund cunnian» (Beowulf) (Beowulf, 1855: 96). With taking account the context, it is about namely a dragon in the form of a big water serpent, «sea serpent», because here this creature is characterized as *wætere wurm-cynnes* ‘water serpent’ with *wurm*, *wurm*, *weorm*, -es ‘a reptile’, ‘serpent’, ‘worm’, *wurm-cyn[n]*, -es ‘the genus reptile, reptiles, serpent’ (Beowulf, 1855: 1289);

sæ-mearh ‘a sea-horse’, (figuratively) ‘a ship’ ~ *mearh* ‘horse’, ‘steed’ (Bosworth, 1921: 674, 811):

«We of Marmedonia / mægðe sindon / feorran gefērede: / ūs mid flōde bær / on hrānrāde / heahstefn naca, / snellīc *sæmearh*, / snūde bewunden» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 16), where the story-teller likens ship to swift sea steed, along with «heah-stefn scipu / to þam ūnlonde / oncȳr-rawum / setlaþ *sæ-mearas* / sundes æt ende» = «*the high-prow’d ships / to that false land / with anchor-ropes, / settle their sea-horses / at the sea’s end*» (Codex exoniensis, 1842: 361), where «high-nosed ships» are already directly named as sea horses, which settled on the edge of the earth at their anchor chains.

sæ-wudu ‘a ship’ ~ *wudu* ‘wood, the substance of growing trees’, ‘wood, forest’ (Bosworth, 1921: 812, 1277). Verbatim is ‘sea wood, tree’, cf. the context:

«Þanon up hraðe / Wēdera leōde / on wang stigon; / *sæ-wudu* sēldon» (Beowulf, 1855: 16).

Cf. the example with a synonym in postposition: OIcel. *sæ-tré* ‘ship’, literally is ‘sea tree’ (Edda, 1927: 166): «Hér ero vér Sigurðr á sætréom, / er oss byrr gefinn við bana síalfan, / fellr brattr breki bröndom hæri» (Edda, 1914: 173) — «*This is me and Sigurd / on the trees of the sea; / fair wind / for both us and death; / waves rise above the sides*» (Edda 102).

sæ-grund ‘the depth of the sea’, ‘the bottom of the sea’ ~ *grund* ‘ground, bottom’, ‘earth, land, country, plain’, ‘a depth, sea’ (Bosworth, 1921: 491, 810). Verbatim is ‘bottom of the sea’, ‘sea land’:

«mān-fordædlan, / þæt hīe me þegon, / symbel ymbsæton / *sæ-grunde* neāh» (Beowulf, 1855: 38–39);

sæ-fæsten ‘the fastness or stronghold which the sea constitutes’ ~ *fæsten* ‘fastness, fortress, bulwark, place of strength, a castle, wall’ (Bosworth, 1921: 267, 509), cf. with the meaning ‘wall of the sea’:

«gesawon rānd-wigan / rihte stræte / segn ofer sweōton / oð þ *sæ-fæsten* / landes æt ēnde» — «*the bucklered warriors saw / in a straight course / the sign over the bands, / till that the sea-barrier, / at the land’s end*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 185);

sæ-wong ‘sea-plain’ ~ *wong* ‘plain, field’: «Gewāt him þā se hearda / mid his hond-scōle, / sylf æfter sande, / *sæ-wong* tredan, / wīde waroðas» — «*Departed then the bold [warrior] / with his chosen band, / himself along the sand, / the sea-plain treading, / the wide shores*» (Beowulf, 1855: 132).

2.2.2. Old Icelandic

Cf.: *sjóvar-skrimsl* ‘a sea-monster’ (literally is ‘sea-monster’) (Cleasby, 1874: 618):

«eða elligar af ofgangi elds ok bruna, eða með stórum fiskum ok [mör-gum öðrum *sæskrimslum* ...» (Speculum regale, 1848: 21);

Sæ-hrimnir the name of the mythical boar whose flesh the heroes in Wal-halla feed on ~ *Hrímnir* — the name of a giant (Edda) (Cleasby, 1874: 286, 446, 618–619);

sæ-naut ‘a sea-cow’ ~ *naut* ‘cattle, oxen’ (Cleasby, 1874: 446, 618–619).

2.3. Compound words with the reflexes of *brīman & *xaban

2.3.1. Old English

The dithematic words, attested in Old English written monuments, have *brim-* as the first part, cf.:

brim-hengest ‘a sea-horse’, (figuratively) ‘ship’ (Bosworth, 1921: 126): «scipum under scealcum, / þonne sceōr cymeð, / brecað ofer bæðweg / *brimhengestum*» — «*in ships among our men, / when the storm cometh, / break over the bathway / with our ocean-stallions*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 30);

brim-wylf, -e ‘a sea-wolf’ (Bosworth, 1921: 126): «Bær þā seō *brim-wylf*, / þā heō to botme com» — «*Bore then the sea-wolf, / when she to the bottom came*» (Beowulf, 1855: 101);

brim-wudu ‘Sea-wood’, (figuratively) ‘a ship’ (Bosworth, 1921: 126): «*brimwudu* myrgan / under swellingum» — «*the sea-wood rejoice / under the swelling waves*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 15). Cf. below OE *sund-wudu* ‘the same’ with identical semantic circuit.

2.3.2. Old Icelandic

In Old Icelandic compound words the first part is *haf-*, cf.:

haf-gúfa ‘a mermaid’ ~ *gufa* ‘vapour’ (Cleasby, 1874: 220, 228);

haf-hrútr ‘a sea ram’ ~ *hrútr* ‘a ram’ (Cleasby, 1874: 228);

haf-skið poet. ‘a ship’ (Cleasby, 1874: 228) ~ *skið* ‘a log’ (Edda, 1927: 149);

haf-skrimsl ‘a sea-monster’ (Cleasby, 1874: 228);

haf-sleipnir ‘a sea-horse’, poet. ‘a ship’ (Cleasby, 1874: 228);

haf-strambr ‘a fabulous sea-monster’ ~ OIcel. *stremba* ‘impose’ (Cleasby, 1874: 228; Vries, 1977: 552):

«Svá er sagt um þat skrimsl, er menn kalla *hafstramba*, at þat sé í Grœnalandi hafi» (Speculum regale, 1848: 38).

2.4. Compound words with the reflexes of *lazuz & *sunðan

2.4.1. Old English and Old Icelandic compound words

with *lagu-*, *log-* in the preposition

In particular, we are interested in some examples:

OE *lagu-mearh*, -*mearg* ‘a sea-steed’, (figuratively) ‘ship’ (Bosworth, 1921: 616):

«brim-wudu scýnde / leoht lade fus / *lagu-mearg* snýrede / gehlæsted to hýðe» — «*Hasten’d the ocean-wood / light, hurrying its course, / the water-horse sped rapidly, / laden to the hithe*» (Codex exoniensis, 1842: 182);

OIcel. *log-fáki* ‘steed of the sea (boat, ship)’, cf. ON *logr* ‘water, sea’ & *fákr* ‘steed, horse’ (Vries, 1977: 109):

«Gekk Hlórriði, greip á stafni, / vat með austri upp *logfáki*» (Edda, 1914: 90) — «*Chlorridi seized the boat by the prow, / dragged the horse of the sea without drawing water*» (Edda 52).

2.4.2. Old English compound words with *sund-* in the preposition

Cf.: *sund-hengest*, -es ‘a sea-horse’, (figuratively) ‘a ship’ (Bosworth, 1921: 935):

«ceolū liðan / geond sidne sē / *sund-hengestum* / flod-wudu fergen» — «*in vessels journey, / through a wide sea, / on ocean-horses / the flood-wood traverse*» (Codex exoniensis, 1842: 53) about journey on the wide sea on the sea steeds;

sund-wudu, -a ‘the sea-wood’ and metaphorically — ‘a ship’:

«*sund-wudu þunede*» — «*the sea-wood rattled*» (Beowulf, 1855: 128) = *the ship rattled* (Bosworth, 1921: 936). See also: (Codex exoniensis, 1842: 42; Bosworth, 1921: 936).

2.5. Compound words with the reflexes of **zelfaz*, **xulmaz*, **unþiz*

2.5.1. Old Icelandic compound words with *gjálfir-* in the preposition

Cf.: *gjálfir-stóð* ‘steeds of the sea’ ~ *stóð* ‘a stud of horses’ (Cleasby, 1874: 202, 596);

gjálfir-dýr ‘beast of the raging sea’, metaphorically — ‘ship’:

«En þeim siálfom Sigrún ofan, / fólkdíorð, um barg ok fari þeira: / snöriz ramliga Rán or hendi / *gjálfirdýr* konungs at Gnipalundi» (Edda, 1927: 130).

2.5.2. Old English examples with *holm-* in the preposition

Cf.: *holm-weall*, -es ‘sea-wall, a wall formed by the sea’ ~ *weall* ‘a wall’ (Bosworth, 1921: 551, 1174):

«*holm-weall āstah*» — «*the sea-wall rose*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 207).

2.5.3. Old English and Old Icelandic compound words with *ȳþ-*, *unn-* in the preposition

Cf.: OE *ȳþ-hengest*, -es ‘a wave-steed, a ship’:

«... þanon eft to sæ. ferde þær he wiste his *yð hengestas*» (Two of the Saxons Chronicles, 1892: 135). Cf. OIcel. *unnar hestr* ‘a ship’ (poet.) (Bosworth, 1921: 1301).

OE *ȳþ-mearh* ‘A wave-steed, a ship’ (Bosworth, 1921: 1302);

OIcel. *unn-svín* ‘a sea-swine’ (Cleasby, 1874: 655).

2.6. Compound words with the reflexes of **wazō(n)*, **warōn*

2.6.1. Old English

Prepositive exponent **waz-* (> *wæg-*) is represented only in Old English compound words:

wæg-bora, -an ‘a wave-bearer, a creature that lives beneath the waves’ ~ *bora* which often used as a termination to denote ‘a bearer, bringer, supporter’ (Bosworth, 1921: 116, 1151):

«Hraþe wearð on ȳðum, / mid eofer-spreotum / heoro-hōcihtum, / hearde genearwod, / nīða genæged, / and on næs togen, / wundorlic *wæg-bora*» — «*Quickly on the waves was he / with boar-spears / sharply hook’d, / hardly press’d, / humbled of his mischiefs, / and on the headland drawn, / the wondrous wave-bearer*» (Beowulf, 1855: 96);

wæg-deor, -es ‘a sea-beast’ (Bosworth, 1921: 1151):

«þōn on fȳr-baðe / swelað sē-fiscas / sundes getwæfde / *wæg-deora* gehwȳlc / werig sweltes» — «*so then in a fire-bath, / the sea fishes shall be burn’d / cut off from ocean, / each animal of the wave / weary shall die*» (Codex exoniensis, 1842: 61);

wæg-hengest ‘a sea-steed’, (figuratively) ‘a ship’ (Bosworth, 1921: 1152):

«gewat þa ofestlice / beorn unhȳdig / þæt he bat gestag / *wæg-hengest* wræc» — «*departed then most speedily / the man, unheedful, / so that he a boat ascended, / the wave-horse urged*» (Codex exoniensis, 1842: 181).

2.6.2. Old Icelandic

One example from Old Icelandic texts has *ver-* in the preposition, cf.: *ver-fákr* ‘a sea-steed’, i. e. ‘a ship’ — poet. composite ~ *fákr* ‘a horse’ (Cleasby, 1874: 146, 694).

III. THE SEA AS THE WAY

In the culture of seafaring at different people sea, ocean were often realized precisely as road, way. Traditional for the seamen understanding of journey by the sea as *walking the sea* goes back to the visual images of *road* and *way*, examples of which are found in the old and modern languages of the Indo-European family, cf. Russ. *ходить в море/по морю, ходит под*

napycom ‘sail the sea on a ship’, *море-ход* ‘seafarer’. The same picture is represented also in old Germanic poetic tradition: there are compound words in the texts, whose literally meaning — ‘sea way’, ‘sea road’, ‘sea passage’.

Besides of examined further examples, the motive of sailing as walking by the sea is embodied in:

1) OE *sā-genga* ‘a sea-goer, a mariner’ (verbatim — ‘sea-goer’) and figuratively — ‘a vessel, ship’ ~ *gengan* ‘to go, pass’ (Bosworth, 1921: 421, 810), likewise and in the modern English *sea-goer*;

2) set of meanings of the reflexes of Proto-Germ. verb **faranan*, whose primordial semantics ‘to go’ (Makaev, 1970: 25; Kroonen, 2013: 128) developed in ‘to sail’ in the separate languages, cf. Goth *farjan* in «þaruh *farjandans* swe spaurde» — *having sailed about ... stades*, «þaruh þan swe *faridedun*, anasaislep» — *during their sailing he fell asleep* (Makaev, 1970: 26), OE *faran* ‘to go’ and ‘sail’, cf. «*fōr fāmig scip*» — *the foaming ship sailed* (Bosworth, 1921: 270; Makaev, 1970: 26), and also Dutch *varen* ‘to sail’ (Kroonen, 2013: 128).

A close semantic correlation is guessed also in one group of cognate words, cf.: OGr. *πόντος* ‘sea’ along with Sanskr. *pánthāh*, Avest. *pantā*, ORuss. *пѣть*, OPruss. *pintis* ‘road’ (from reconstructed more general meaning ‘overcoming’, ‘transition’). For more on this see: *Benveniste É. Problèmes de linguistique générale* / [transl. from French; ed., introductory article and comm. by Yu.S. Stepanov]. Moscow : Progress, 1974. P. 338–340.

3.1. Compound words with the reflexes of **mariz*

Actual illustrations for the stated topic are few in available corpus of old Germanic data, cf.:

OE *mere-lād*, -e ‘a sea-way, the road which the sea furnishes’ ~ *lād* ‘a course, way’ (Bosworth, 1921: 680):

«on-site *sæ-nacan* / þæt þu suð heonan / ofer *mere-lade*» — «*ply the sea-skiff, / so that thou south hence, / over the ocean way*» (Codex exoniensis, 1842: 474);

OE *mere-stræt*, -e ‘the road which the sea furnishes’ ~ *stræt* ‘a road’, ‘a road in a town, a street, a paved road’ (Bosworth, 1921: 680, 923):

«þā git on sund reōn, / þær git eagor-streām, / earmum þēhton, / mæton *mere-strēta*, / mundum brugdon» — «*when on the sea ye row’d, / when ye the ocean-stream, / with your arms deck’d, / measur’d the sea-ways, / with your hands vibrated them*» (Beowulf, 1855: 35);

OHG *meri-weg* ‘sea way’ ~ *weg* ‘road, way’ (~ Goth. *wigs*, Engl.-Sax. *weg* ‘a way’, ‘a road’) (Graff I: 667–669; 1836, II: 821; Massmann, 1846: 263).

3.2. Compound words with the reflexes of **saiwiz*, **saiwaz*

Some examples-illustrations are represented in Old English texts only, cf.:

sā-færeld ‘a sea-passage’ ~ *færeld* ‘a way, going, motion, journey, course, passage, progress, expedition, company’ (Bosworth, 1921: 266, 809). Cf. the history about exodus of the Israelis from Egypt, in particular, a passage, telling about death of Pharaoh’s army, which hunted the Israelis down in the waters of Red Sea: when the *passage* through the sea closed, then «they all began to sink and drowned»:

«Ða hi ða oninnan þæm *sāfæreld* wæron, þa gedu(r)fon hi ealle adruncon» (King Alfred’s Orosius, 1883: 38);

sā-weg ‘a sea-way, a path through the sea’ ~ *weg* ‘a way’, ‘a road’ (Bosworth, 1921: 812, 1183). Not only ships of people walk on the sea ways: birds fly along the sea roads, sea fish follow these paths, cf. in «Psalms»:

«Fleogende fuglas, and *sā-fiscas*, þa farað geond þa *sā-wegas*» (Libri psalorum, 1835: 14).

This word is preserved in archaic Icelandic vocabulary, cf. *sjó-vegr* (Bosworth, 1921: 812).

3.3. Compound words with the reflexes of **briman*, **xaban*, **lazuz*

Compound words-designations of the seaway with the reflexes of mentioned prototypes are represented with some Old English examples (with *brim-*, *lagu-*) and one Old Icelandic illustration (with *hafs-*), cf.:

OE *brim-rād*, -e ‘the sea-road, the sea’ ~ *rād* ‘a road’ (in the compounds) (Bosworth, 1921: 126):

«hlyst yst forgeaf, / *brimrād* gebād» — «*the storm gave up its rage, / the sea-road stopped*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 92);

OE *brim-lād*, -e ‘the path of the sea, sea-way’ (Bosworth, 1921: 126), ‘the ocean-way’ (Codex exoniensis, 1842: 307);

OE *lagu-stræt*, -e ‘a sea-road, the sea’ (Bosworth, 1921: 616):

«þe þus brontne ceōl / ofer *lagu-strēte* / lædan cwomon, / hider ofer holmas?» — «*who thus a surgy keel / over the water-street / come leading, / hither o’er the seas?*» (Beowulf, 1855: 17);

OIcel. *hafs-geil* ‘a sea lane’ ~ *geil* ‘a narrow glen’ (Cleasby, 1874: 228).

IV. COMBINED VISUAL IMAGES OF THE SEA, THE SUN AND LIGHT

The appropriate illustrations are rarely found in the texts, cf. some of Old English examples:

mere-candel, -e ‘the sea-candle, the sun which rises from, or sets in the sea’ ~ *candel* ‘a candle’ (Bosworth, 1921: 145, 679):

«*merecondel* scyð on ofðæle, uncuðne weg nihtes *geneðeð*, norð eft 7 east» (King Alfred’s Old English Version of Boethius, 1899: 172);

mere-torht ‘bright from bathing in the sea’ (epithet of morning) ~ *torht* adj. ‘bright, splendid’ (Bosworth, 1921: 680, 1003):

«eldum oteweð, *brencð* eorðwarum morgen *meretorhtne*» (King Alfred’s Old English Version of Boethius, 1899: 172) about the sun (*merecondel*), which brings bright (it is as though bathed in the sea) morning to the people.

V. AMBIVALENCE OF THE SEA IMAGE

A dual nature of perception of the *sea as water element* and *boundless space of the heavenly sea* as its mirror opposite is represented in Old English texts, cf.:

«Se *uplica sæ* is to þæm geseted þ he celeð ðære tungla hæto ðy læs heo to swiðe bærne ...» = «This *celestial sea* ...» (The Shrine, 1864: 63) with preceding *sæ* ‘sea’ adjective *up-līc* ‘celestial’ (Bosworth, 1921: 1141).

Examples of this kind are occasionally found, however they render quite ancient image of the heavenly sea or, as in another texts, heavenly river, which there, over the horizon, may passes into their earths hypostases. In particular, «flying» rivers, conceivable as flowing in the heaven, are known of some Sanskrit texts (for detail see: *Zaitsev A. I. The Rivers of Indo-European Homeland // Slavonians: Ethnogenesis and Ethnic History (Interdisciplinary Studies)*. Leningrad: LU, 1989. P. 54–55).

VI. EPITHETS OF THE SEA

The sea in imaginative thinking of ancient peoples, which were familiar with this element, acquired very various attributes, becoming many-faced and inconceivable. A wide range of the definitions of the sea idea is poetically outplayed by German narrators, which explains a solid number of attributive word combinations with this substantive in the ancient texts.

6.1. Data of Old English written monuments

Cf. the following examples.

The heavenly sea: «*Se uplica sæ*» (The Shrine, 1864: 63).

The wide sea:

«ofer *brāde brimu*» — *over the broad seas* (plur.) (Bosworth, 1921: 125);

«ofer *wīdne mere*» — *over the wide sea* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 17);

«*brada sǣ*» — *the broad sea* (Codex exoniensis, 1842: 70) and «on *sīdne sǣ*», «ofer *sǣ sīde*» (Beowulf, 1855: 35, 161; Codex exoniensis, 1842: 53).

The calm, peaceful sea: «*swa biþ sæ smilte*» (Codex exoniensis, 1842: 336) with adj. *smilte* = *smylte* ‘quiet, tranquil, calm, serene’ (Bosworth, 1921: 890).

The boiling sea or raging sea: «*brim weallende*» — *the boiling sea* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 91).

The beating sea: *beātende brim*, cf.: «*hātan heaðowealme; / hreōh wæs þǣrinne / beātende brim*» — «hot warlike floods; / fierce was therein / *the beating sea*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 89).

The furious or severe sea: *ungerydre sǣ* (Be Domes Dæge, 1876: 8: translation «*the boisterous sea*») ~ adj. *ungerȳde* ‘rough, violent’ (Bosworth, 1921: 1112). The example is interesting because here the adjective *fierce, furious* turned out to be in conjunction with *sǣ* < Proto-Germ. **saiwiz*, **saiwaz*, whose Indo-European antecedent, perhaps, also meant ‘fierce’, ‘raging’, ‘severe’, cf. semantics its Latin cognate *saevus* ‘fierce’, ‘formidable’, ‘raging’, ‘cruel’, ‘severe’ (Orel, 2003: 314). Thus, subst. *sea* — objectified feature *fierce, raging* as an example of the shift of designation of object attribute into name of an object of reality itself.

The windy sea: «*windge holmas*» — *windy seas* (Codex exoniensis, 1842: 53).

The foamy sea: «*hwæðer fāmig sǣ / deop þa gȳta*» — *whether the foamy sea / still deep* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 87).

The salt sea:

«*sealtan brym*» (Analecta Anglo-Saxonica, 1846: 58);

«*sealtan mere*» (King Alfred’s Orosius, 1883: 26);

«ofer *sealtne sǣ*» — *over the salt sea* (Codex exoniensis, 1842: 42).

The deep sea:

«on *deōppre sǣ*» — *in the deep sea* (Bosworth, 1921: 191: *cwyrn-stān*), cf. OIcel. compound word *sjávar-djúp* ‘the open sea’ ~ *djúp* ‘the deep’ (Cleas-

by, 1874: 100) with genetically identical components, verbatim — ‘the deep of the sea’, ‘the sea depth’ (*sjávar* — genitive to *sjár* ‘sea’);

«ofer *heanne holm*» — *over the deep sea* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 58).

The ever cold sea: «*sin calda sǣ*» — *the ever cold sea* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 207).

The cold sea: «*Cealde brymmas*» (plur.) cold seas (Bosworth, 1921: 125).

The icy sea: «*is-cealdne sǣ*» — *the ice-cold sea* (Codex exoniensis, 1842: 306).

6.2. Data of Old Icelandic texts

Cf. the illustrations set out below.

The ancient sea: *aldinn mar* (Edda, 1914: 25).

The roaring or stormy sea: *haf glymianda* (Edda, 1914: 173) ~ *haf* ‘sea’ & *glymja* ‘to roar’, ‘to make noise’, ‘to rampage’ (Vries, 1977: 176, 201).

The cold, frozen sea: *svalköldom sæ* (Edda, 1914: 290) ~ *svali* ‘the cold’, *svalr* ‘cold’ & *köld* ‘the cold’ & *sæ* ~ *sjór*, *sjár* ‘sea’, ‘lake’ (Vries, 1977: 342, 564, 574–575).

The calm sea: *sæ-kyrra* ‘a sea-calm, smooth sea’ ~ *kyrr* adj. ‘still’, ‘quiet’ (Cleasby, 1874: 619).

VII. THE SEA IN THE HUMAN’S MEASUREMENT SYSTEM

In figurative world perception of the ancient peoples, water along with other elements were attributed with human qualities. The sea with its changeable, capricious, violent temper was endowed with the characteristics, inherent in the human, therefore in poetic speech one could *speak, answer, embrace, grip*, it had the *arms, bosom* and so on.

7.1. The sea calmed down: *Mere sweoðerade* — *The sea calmed itself* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 27).

7.2. The seas rose (surged) over their shore-walls: «*sǣs ūp stigon / ofer stæs-weallas*» — «*the seas rose / over their shore-walls*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 83).

7.3. The sea answered: «*brim eft oncwæð / ȳð ððerre*» — «*the sea made answer again, / one wave to the other*» (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 26).

7.4. The sea gripped fiercely on the fated men: «*mere swiðe grāp / on fæge folc*» — «*the sea gripped fiercely on the fated folk*» (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 83).

7.5. The sea, filled with fury (= the stormy sea): *sǣ hete* — *the furious (stormy) sea* ~ *hete* ‘hate’, ‘hatred’, ‘enmity’, ‘malignity’, ‘malice’, ‘spite’ (Bosworth, 1921: 534, 810).

7.6. The sea’s wide bosom (= the sea surface): *sǣs sīdne fæðm* — *the sea’s wide bosom* (The Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 43).

7.7. The embrace of the sea (water): *lagu-fæðm*, -es ‘a watery embrace’ ~ *fæðm* ‘the embracing arms’ (Bosworth, 1921: 268, 615): «ac mec uhtna gehwam / ȳð sio brune / *lagu-fæðme* beleolc» — «[but] for me each early morn / the brown wave / in its *watery embrace* shut» (Codex exoniensis, 1842: 471: a translation «*in its watery bosom shut*» is given).

7.8. An arm of the sea: *sǣ-earm* ‘an arm of the sea’ (Bosworth, 1921: 809) as «bend of the sea» (?) in the geographical description: «be norðan Constantinopolim Crea byrig scȳt se *sǣearm* ūp of þæm sǣ westrihte þe man hæst Euxinus» (King Alfred’s Orosius, 1883: 22).

7.9. The bosom of the sea (= the sea floor, subsoil of the sea): *brimes bōsm*, cf.: «hwilum uppāstōð / of *brimes bōsme* / on bātes fæðm / egesa ofer ȳðlid» — «by whiles uprose / from *the bosom of the sea* / on the lap of the boat / terror over our waveship» (Poetry of the Codex Vercellensis, 1843: 26).

7.10. The sea brow: OIcel. *hafs-brún* ‘sea-brow, the sea-line on the horizon’ (cf. *lands-brún*) ~ *brún* ‘eye-brow’ (Cleasby, 1874: 84, 228).

SOME OF THE FINDINGS

A preliminary overview of the means of language expression of the sea image even in the comparatively small amount of old Germanic poetic texts convinces us that the sea element was conceived as the quite complex segment of the surrounding world. Multifacetedness of this segment corresponds to the complex organization of lexical and syntactical units, used for the language explication of the sea image as a way to fit the sea into old Germanic language picture of the world.

The paradigm of language units for painting of a comprehensive image of the sea was quite rich to render its different conditions. This fact explains advanced synonymy of the sea denominations, whose semantics refers to such attributes of the sea element, as waves, surf, water billow (in a storm), movement of water mass (the restless sea, stormy sea), noise of waves (cf. above the continuants of **zelfaz*) and so on. And it is naturally, because the most part of the hydrographic lexemes, originally denoting well known to

native-speakers *attributes* of the sea, later began denoting actually *the sea* in the framework of the contexts. However the line between these word usage is quite vague, therefore even very attentive acquaintance with close contexts not always ensures confidence, that it is about namely the sea (occasionally — the ocean), but not about generalized *waters, waves, water element*.

The image of the sea element sometimes is formed with building of oppositions «sea VS air», «sea VS dry land», «sea VS sand». Set combinations of words, on which the oppositions are based, turn out to be signs of «marine» fragments of the texts with poetic (mythological, religious) content. Cf.:

1) «Air VS sea»:

**luftiz anði laʒuz* or **luftuz anði laʒuz*: OE *lyft and lagu* ‘air and sea’ and Icel. *lopt ok lögr* (Bosworth, 1921: 615);

2) «Sea VS dry land (earth, soil, land)»:

**saiwiz anði erþōn*: OE *sæ ond eorðe* (Cædmon’s Metrical Paraphrase, 1832: 59);

3) «Sea VS sand»:

Angl.-Sax. «*streāmas wundon / sund wið sande*» — «*the streams roll’d / the sea against the sand*» (Beowulf, 1855: 15) and OIcel. «*Ár var alda, þat er Ymir byggði: / vara sandr né sær né svalar unnir*» (Edda, 1914: 1) — «*At the beginning of time / were no in the world / not sand nor sea, / nor cold waves*» (Edda, 9). But in the last example it should not necessarily be seen mentioned semantic complex as a sign of the poetic speech. It may be just a description of the real pictures of the seashore: for example, the sand is typical for the landscape of Icelandic southern plain (Edda, 216: comment №5).

The academician V. N. Toporov determined such semantic oppositions as the «universal sign complexes» (see his two-volume work «The World Tree: Universal Sign Complexes», Moscow : Handwritten monuments of Ancient Russia, 2010). By the way, the opposition «Air VS sea», which characterizes the structure of space, can be overviewed as a particular manifestation of a more general complex *up — down* or even as «mirror counterpart» for *heaven — earth* and *earth — underground kingdom*. It is about not understanding of both counterparts vertically relative to each other, but instead as correlation *heaven (air) — sea* and *sea — underwater kingdom*.

It cannot be completely excluded antiquity of some above mentioned semantic oppositions, as well as the Proto-Germanic chronology of their language design in the form of the combinations of words, c.f., for example,

OE *sealt wæter*, which corresponds Slavonic (down to the details of morphology) *сладка вод(у)а* and other with genetically identical lexical composition, perhaps referring to the Proto-Indo-European language condition **sald-* & **uod-*. However it should be kept in mind, that historical poetics in rare cases can determine a poetic formulaic expression namely as Common Germanic, «because we know only a few sides of Germanic language world» (A. Heusler; cited in: Makaev, 1970: 23). But this methodological reservation to a lesser degree concerns the word combinations with epithets (in our case — with epithets of the sea), because these combinations belong to the simplest and the most archaic type of syntactic constructions, namely — to the Proto-Indo-European heritage in many languages of Indo-European family. The sea in the constructions with the epithets turn out to be the object, multiple characteristics of which indicates its many-sidedness and hence the impossibility to describe all manifestations of the water element in one expression. However, the latter circumstance made native speakers extend the range of lexical and syntactical means for depicting of the sea.

The sea image as a separate world, similar to the earth world, is in great detail depicted due to descriptions of its inhabitants and topography. A noticeable part of marine fauna is represented with the sea horses (steeds, stallions) and deers, whose names are the metaphorical designations of the rapid ships. The topographical details of the sea space are largely embodied in the names of the roads and the ways on the sea. Both categories of lexemes are compound words, resulted as compactification of the corresponding kennings, from which arises figurativeness of lexical semantics. Overviewed above compounds words are formed along a single template, therefore have common semantic pattern. They consist of prepositive stem with meaning ‘sea’ or ‘wave’, ‘water billow’, ‘surf’ and postpositive whole-lexemic name of an animal (less frequently — a mythological character), a tree (rarely — grass), the road, the way, verbatim: *horse of the see (deer, wolf, pig, maiden, goblin etc.)*, *tree of the see (wood, grass etc.)*, *road/way of the sea*. The type of grammatical relationship, set up between the words in the frame of a syntactical construction, then was kept between them in the composition of compound words after a fusion of the combination of words, cf.: OE *meres deōr* (the first part is represented in the form of genitive) > *mere-deōr* ‘sea animal’ (literally — «of the sea animal», that is with reverse order of reading of parts) and OIcel. *unnar hestr* = *a ship*, that is *sea steed* = «of the sea horse» (the first part also is genitive) along side with OE *ȳþ-hengest* ‘sea horse’ =

«of the sea horse» (is composed of etymologically identical with *unnar hestr* material). Poetic turn of phrase, going as far back to the Proto-Germanic epoch, **unþes xanxistaz/*xanzistaz* (tatpuruṣa — determinative composites with government)?

All said above is true as a whole for the vocabulary of composites, formed for depicting of the sea world. They all are built along a single template, which «cemented» this segment of the poetic vocabulary. Their first part could be any member of synonymic row with semantics ‘sea’, joining other words. Thereby the high degree of lexical variation of the text achieved and the number of repeats decreased. Probably, the samples were the oldest composites with **mari-* and **saiwi-/*saiwa-*, some of which, is not excluded, were inherited from the Proto-Germanic lexicon:

**mari-*:

**mari-ðeuzan*: OE *mere-deōr*, OHG *meri-tier*, OLGer *meri-dier*. Cf. The same pattern in OIcel. *gjálfr-dýr* ‘ship’ = ‘sea steed’;

**mari-swīnan*: OIcel. *mar-svín*, Dan. *mar-svin*, OE *mere-swīn*, OHG *meri-swīn*, *meri-suīn*, Ger. *meer-schwein*. See also: (Orel, 2003: 261);

Following the model of mentioned binomials, such compound words are derived: OE *wæg-deōr* ‘sea animal’ and OIcel. *unn-svín* ‘sea pig’. Further cf.:

**mari-manni-*: OIcel. *mar-mennill*, OE *mere-men[n]*, OHG *meri-minni*, *mer-min*, *meri-meni*;

**mari-wezaz* (?): OHG *meri-weg* ‘seaway’. Its proto-Germanic chronology is acceptable if we see in this word the ancient synonymic pair for **saiwi-wezaz* (see further);

**mari-wīban*: OE *mere-wīf*, OHG *mer-wib*, *meri-wīb*;

OE *mere-hengest*, *mere-lād*, *mere-stræt*; OHG *meri-weg*.

**saiw-*:

**saiwi-wezaz*: OIcel. *sjó-vegr*, OE *sā-weg* ‘seaway’ (Orel, 2003: 314);

OE *sā-mearh*, *sā-wudu*; OIcel. *sæ-tré*.

OE *sund-wudu*, *brim-wudu* are derived on the model of the OE *sā-wudu* ‘ship’ (= ‘sea tree’, ‘sea log’).

In the same way, the lexical units listed below can be explained due to inner development of the system of ancient Germanic compound words by analogy:

1) OE *brim-hengest*, *sund-hengest*, *wæg-hengest* and *lagu-mearh*, *ȝþ-mearh* (*ȝþ-hengest* — evidently, is an innovation of the Proto-Germanic ep-

och, see above) alongside with the samples *mere-hengest*, *sā-mearh* ‘ship’ = ‘sea horse’;

2) OIcel. *log-fáki*, *gjálfr-stóð*, *ver-fákr* (here is present some difference in semantics of the second part) *gjálfr-dýr* ‘ship’ = ‘sea horse’, built on the general semantic pattern;

3) OE *brim-rād*, *brim-lād*, *lagu-stræt* along with samples *mere-lād*, *mere-stræt* ‘sea road’, ‘sea way, path’.

REFERENCES

A Volume of Vocabularies (1857). Illustrating the Condition and Manners of Our Forefathers, as Well as the History of the Forms of Elementary Education and of the Languages Spoken in this Island from the Tenth Century to the Fifteenth / [ed. by Thomas Wright]. London : Privately printed.

Analecta Anglo-Saxonica (1834). A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary [by Benjamin Thorpe]. London : John and Arthur Arch.

Analecta Anglo-Saxonica (1846). A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary [by Benjamin Thorpe]. London : Smith, Elder and Co.

Be Domes Dæge (1876). De die iudicii, an Old English Version of the Latin Poem Ascribed to Bede [ed. (with other short poems) by J. Rawson Lumby, B. D.]. London : N. Trübner & Co.

Beowulf (1855). The Anglo-Saxon Poems / [with a literal translation, notes, glossary, etc. by Benjamin Thorpe]. Oxford : Sold by John Henry Parker.

Bosworth J. D. D. (1921). An Anglo-Saxon Dictionary (Based on the manuscript collections). Oxford : Clarendon press.

Cædmon’s Metrical Paraphrase (1832). Of Parts of the Holy Scriptures, in Anglo-Saxon / [an English translation, notes, and a verbal index by Benjamin Thorpe]. London : The Society of Antiquaries of London.

Cleasby R. (1874). An Icelandic-English Dictionary / [enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson]. Oxford : Clarendon Press.

Codex diplomaticus Aevi Saxonici (1845). Opera Johannis M. Kemble. Tomus III. London : Sumptibus Societatis.

Codex exoniensis (1842). A Collection of Anglo-Saxon Poetry, from a Manuscript in the Library of the Dean and Chapter of Exeter / [with an English translation, notes, and indexes by Benjamin Thorpe]. London : William Pickering.

Edda (1914–1927). Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern / [Herausgegeben von G. Neckel]. Bd. I–II. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

Egils saga (1892). Skallagrímssonar / [búid hefir til prentunar Vald. Ásmundarson]. Reykjavík : Sigurdur Kristjánsson.

Graff E. G. (1834–1842). Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache / [Etymologisch und grammatisch bearbeitet Dr. E. G. Graff]. Th. I–VI. Berlin.

Holthausen F. (1963). Altenglisches etymologisches Wörterbuch / Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Auflage. Heidelberg : Carl Winter.

King Alfred's Old English Version of Boethius (1899). Edited from the MSS., with Introduction, Critical Notes and Glossary by Walter John Sedgefield. Oxford : Clarendon Press.

King Alfred's Orosius (1883). Old-English Text and Latin Original / [ed. by Henry Sweet]. London : N. Trübner & Co.

Kroonen G. (2013). Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden ; Boston : Brill.
Layamon (1847). Brut, or Chronicle of Britain; A Poetical Semi-Saxon Paraphrase of the Brut of Wace [a literal translation, notes, and a grammatical glossary by sir Frederic Madden]. London : The Society of Antiquaries of London. Vol. I–III.

Lexicon poëticum (1860). Antiquae linguae septentrionalis [conscriptis Sveinbjörn Egilsson]. Hafniae : Typis J. D. Qvist & Comp.

Libri psalmodum (1835). Versio Antiqua latina; cum paraphrasi Anglo-Saxonica, Partim soluta oratione, partim metrica composita [descripsit et edidit Benjamin Thorpe]. Oxonii : E Typographeo Academico.

Makaev, È. A. (1970). The Structure of Word in the Indo-European and Germanic Languages. Moscow : Nauka.

Massmann H. F. (1846). Vollständiger alphabetischer Index zu dem althochdeutschen Sprachschätze von E. G. Graff. Berlin : Nicolaischen Buchhandlung.

Orel V. (2003). A Handbook of Germanic Etymology. Leiden ; Boston : Brill.

Speculum regale (1848). Konungs-skuggsjá: Konge-Speilet et philosophisk-didaktisk skrift, forfattet i norge mod slutningen af det tolfte aarhundrede. Tilligemed et samtidigt Skrift om den norske Kirkes Stilling til Staten. Christiania : Carl C. Werner & Comp.

The Poetry of the Codex Vercellensis (1843). With an English Translation [by J. M. Kemble]. London : Ælfric Society.

The Shrine (1864). A Collection of Occasional Papers on Dry Subjects / [ed. by T. O. Cockayne]. London : Williams and Norgate.

Two of the Saxon Chronicles (1892). Parallel / [with supplementary extracts from the others. A revised text edited with introduction, notes, appendices, and glossary by Charles Plummer on the basis of an edition by John Earle]. Vol. I. Oxford : Clarendon Press.

Ulfilas (1857). Die Heiligen Schriften alten und neuen Bundes in gothischer Sprache [mit gegenüberstehendem griechischem und lateinischem Texte, Anmerkungen, Wörterbuch, Sprachlehre und geschichtlicher Einleitung von H. F. Massmann]. Stuttgart : Verlag von S. G. Liesching.

Vries J. (1977). Altnordisches Etymologisches Wörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Leiden : E. J. Brill.

МОРЕ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ (СВІДЧЕННЯ ТЕКСТІВ)

Олександр І. Ліаді

доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу
і теоретичної та прикладної лінгвістики

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,

Одеса, Україна

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено розгляду мовних засобів, які використовуються для вираження образу морської стихії в давньгерманських текстах. Для суми слів, що позначають море, встановлено вторинність «морської» семантики стосовно цілого ряду первинних значень 'хвиля', 'прибій', 'водяний вал', 'рух (водної маси)' тощо. Зібрані під час дослідження контексти ілюструють семантичні відмінності слововживання, які дозволяють більш-менш точно визначити, коли йдеться про хвилю, рух водної поверхні, а коли власне про море.

Далі запропонований опис структури та семантики набору композитів, часто використовуваних для позначення морського світу. Результати опису спонукають до думки, що «морська» лексика давньгерманських поетичних текстів являла відкриту систему (вона могла поповнюватися новими композитами), яка розвивалася за аналогією до самої себе, маючи як зразки композити, успадковані ще з прагерманської мови.

Особливу увагу приділено набору епітетів моря в доступному корпусі германських текстів і описових виразів, у яких море уподібнюється до людини, що свідчить про давнє метафоричне сприйняття світу з позицій антропоцентризму.

Ключові слова: лексема, значення, етимологія, семантика, текст, крос-культурний, діахронія, синхронія, картина світу.

ЛІТЕРАТУРА

A Volume of Vocabularies Illustrating the Condition and Manners of Our Forefathers, as Well as the History of the Forms of Elementary Education and of the Languages Spoken in this Island from the Tenth Century to the Fifteenth [ed. by Thomas Wright]. London : Privately printed, 1857. 291 p.

Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary [by Benjamin Thorpe]. London : John and Arthur Arch, 1834. 269 p.

Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary [by Benjamin Thorpe]. London : Smith, Elder and Co., 1846. 303 p.

Be Domes Dæge. De die iudicii, an Old English Version of the Latin Poem Ascribed to Bede [ed. (with other short poems) by J. Rawson Lumby, B. D.]. London : N. Trübner & Co., 1876. 87 p.

Beowulf. The Anglo-Saxon Poems / [with a literal translation, notes, glossary, etc. by Benjamin Thorpe]. Oxford : Sold by John Henry Parker, 1855. 312 p.

Bosworth J. D. D. An Anglo-Saxon Dictionary (Based on the manuscript collections). Oxford : Clarendon press, 1921. 1302 p.

Cædmon's Metrical Paraphrase. Of Parts of the Holy Scriptures, in Anglo-Saxon / [an English translation, notes, and a verbal index by Benjamin Thorpe]. London : The Society of Antiquaries of London, 1832. 341 p.

Cleasby R. An Icelandic-English Dictionary / [enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson]. Oxford : Clarendon Press, 1874. 780 + LIX p.

Codex diplomaticus Aevi Saxonici. Opera Johannis M. Kemble. Tomus III. London : Sumptibus Societatis, 1845. 468 p.

Codex exoniensis. A Collection of Anglo-Saxon Poetry, from a Manuscript in the Library of the Dean and Chapter of Exeter / [with an English translation, notes, and indexes by Benjamin Thorpe]. London : William Pickering, 1842. 546 p.

Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern / [Herausgegeben von G. Neckel]. Bd. I–II. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1914–1927.

Egils saga. Skallagrímssonar [búið hefir til prentunar Vald. Ásmundarson]. Reykjavík : Sigurður Kristjánsson, 1892. 328 p.

Graff E. G. Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache [Etymologisch und grammatisch bearbeitet Dr. E. G. Graff]. Th. I–VI. Berlin, 1834–1842.

Holthausen F. Altenglisches etymologisches Wörterbuch [Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Auflage]. Heidelberg : Carl Winter, 1963. XXXVI, 428 S.

King Alfred's Old English Version of Boethius [ed. from the MSS., with Introduction, Critical Notes and Glossary by Walter John Sedgfield]. Oxford : Clarendon Press, 1899. 398 p.

King Alfred's Orosius. Old-English Text and Latin Original [ed. by Henry Sweet]. London : N. Trübner & Co., 1883. 299 p.

Kroonen G. Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden ; Boston : Brill, 2013. 794 p.

Layamon. Brut, or Chronicle of Britain; A Poetical Semi-Saxon Paraphrase of the Brut of Wace [a literal translation, notes, and a grammatical glossary by sir Frederic Madden]. Vol. I–III. London : The Society of Antiquaries of London, 1847.

Lexicon poetikum. Antiquae linguae septentrionalis [conscriptis Sveinbjörn Egilsson]. Hafniae : Typis J. D. Qvist & Comp., 1860. 934 p.

Libri psalmodum. Versio Antiqua latina; cum paraphrasi Anglo-Saxonica, Partim soluta oratione, partim metrica composita [descripsit et edidit Benjamin Thorpe]. Oxonii : E Typographeo Academico, 1835. 446 p.

Makaev, È. A. The Structure of Word in the Indo-European and Germanic Languages. Moscow : Nauka, 1970. 286 p.

Massmann H. F. Vollständiger alphabetischer Index zu dem althochdeutschen Sprachschatze von E. G. Graff. Berlin : Nicolaischen Buchhandlung, 1846. 293 S.

Orel V. A Handbook of Germanic Etymology. Leiden ; Boston : Brill, 2003. 683 p.

Speculum regale. Konungs-skuggsjá: Konge-Speilet et philosophisk-didaktisk skrift, forfattet i norge mod slutningen af det tolfte aarhundrede. Tilligemed et samtidigt Skrift om den norske Kirkes Stilling til Staten. Christiania : Carl C. Werner & Comp., 1848. 204 p.

The Poetry of the Codex Vercellensis with an English Translation [by J. M. Kemble]. London : Ælfric Society, 1843. 110 p.

The Shrine. A Collection of Occasional Papers on Dry Subjects / [ed. by T. O. Cockayne]. London : Williams and Norgate, 1864. 208 p.

Two of the Saxon Chronicles. Parallel [with supplementary extracts from the others. A revised text edited with introduction, notes, appendices, and glossary by Charles Plummer on the basis of an edition by John Earle]. Vol. I. Oxford : Clarendon Press, 1892. 420 p.

Ulfilas. Die Heiligen Schriften alten und neuen Bundes in gothischer Sprache [mit gegenüberstehendem griechischem und lateinischem Texte, Anmerkungen, Wörterbuch, Sprachlehre und geschichtlicher Einleitung von H. F. Massmann]. Stuttgart : Verlag von S. G. Liesching, 1857. 812 S.

Vries J. Altnordisches Etymologisches Wörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Leiden : E. J. Brill, 1977. 689 + LII S.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2023

ДІАЛЕКТНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ В КОНТЕКСТІ ЛЕКСИКОГРАФІЇ І ФРАЗЕОГРАФІЇ

Наталія Г. Ареф'єва

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено одному з доволі молодих, але вже сформованих і на цей час найпопулярніших напрямів сучасної лінгвістики — діалектній фразеології. На тлі незгасного інтересу до сталих висловів народного мовлення і їхньої фіксації привернення уваги до багатоаспектних проблем діалектної фразеології, зокрема проблем створення та типологізації діалектних фразеологічних словників, видається надзвичайно актуальним.

Метою статті є огляд публікацій, присвячених проблемам створення та типологізації діалектних фразеологічних словників, систематизація цих досягнень у сучасній лінгвістиці та окреслення подальших перспектив у галузі української діалектної фразеології. Об'єкт дослідження — найзначніші публікації, присвячені фразеографуванню народного мовлення; предмет — проблеми створення та типологізації діалектних фразеологічних словників. У студії використано як загальнонаукові методи — індукція, дедукція, аналіз, синтез, так і суто лінгвістичні — переважно описовий метод. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що в ньому вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено спробу проаналізувати та узагальнити проблеми створення та типологізації діалектних фразеологічних словників. Теоретична та практична цінність полягає у приверненні уваги дослідників до діалектної фразеології як найцікавішого та перспективного напрямку, а також у використанні отриманих результатів у подальшому вивченні та опрацюванні загальних та окремих проблем діалектної фразеології, лексикографії та регіоналістики загалом.

Висновки і перспективи дослідження. На підставі наведених даних автор доходить висновку: діалектна фразеологія є актуальним напря-

мом сучасного мовознавства, стрімкий розвиток якого відбувається на тлі фундаментальних здобутків та основних принципів загальної лексико- та фразеології. Створення діалектних фразеологічних словників здійснюється з обов'язковим урахуванням складників словникової типології — змістовного, формального, функційного, які визначають їхню макро-, мікро- та медіоструктуру.

Ключові слова: лексикографія, фразеологія, діалектна фразеологія, діалектні фразеологічні словники, типологізація, говірки.

Вступ. Діалектні фразеологічні словники (далі — ДФС) як результат теоретичних та прикладних досліджень загальної та діалектної лексикографії й фразеології, яку ще в 1973 році Л. Г. Скрипник визначила як «теорію і практику укладання фразеологічних словників» (Скрипник, 1973), сьогодні становлять особливе явище в лінгвістичній науці, за рядом параметрів корелюючи як зі зведеними діалектними, так і зі загальнонаціональними фразеологічними словниками (далі ФС). Водночас проблеми створення та типологізації діалектних фразеологічних словників і досі залишаються **актуальними** в сучасному мовознавстві, потребуючи більш докладного вивчення.

Мета дослідження та завдання. Мета цієї розвідки — проаналізувати та узагальнити різні підходи до створення й типологізації діалектних фразеологічних словників на підґрунті досягнень сучасної загальної й діалектної лексико- і фразеології, що зумовлює розв'язання таких завдань:

- 1) зробити огляд сучасних праць, присвячених питанням створення й типологізації словників;
- 2) узагальнити проблемні питання, що стосуються створення й типологізації діалектних фразеологічних словників;
- 3) окреслити подальші перспективи вітчизняної діалектної фразеології.

Матеріали та методи дослідження. Матеріал дослідження становлять сучасні лексико- та фразеологічні праці, а також діалектні фразеологічні словники. У дослідженні застосовано комплекс методів: як загальнонаукових — індукція, дедукція, аналіз, синтез, так і суто лінгвістичних — переважно описовий метод.

Результати та дискусія. Типологія діалектних фразеологічних словників корелює із загальною словниковою типологією, формування та становлення якої пов'язано з ім'ям засновника теорії лексикографії Л. В. Щерби. Основні типи лінгвістичних словників акад. Л. В. Щер-

ба виокремив і схарактеризував у межах шести протиставлень: *словник академічного типу — словник-довідник; енциклопедичний словник — загальний словник; thesaurus — звичайний (тлумачний або перекладний) словник; звичайний (тлумачний або перекладний) словник — ідеологічний словник; тлумачний словник — перекладний словник; неісторичний словник — історичний словник* (Shcherba, 1974: 265–304). Великий внесок у розроблення типології лексикографічних праць зробили Ю. М. Караулов (1976), Б. Ю. Городецький (1983), С. В. Гриньов (1986), В. В. Морковкін (1970), В. Г. Гак (1986), М. Л. Апажев (1971), В. В. Дубічинський (2008) (Ареф'єва, 2021: 339). Зокрема, В. В. Морковкін пропонує класифікацію філологічних словників за трьома підставами: «що-підстава» (рос. «что-основание»), «як-підстава» (рос. «как-основание»), «для кого-підстава» (рос. «для кого-основание»), виокремлюючи:

- *лінгвоцентричні й антропоцентричні;*
- *аспектні й поліаспектні;*
- *за способом виявлення інформації:* пояснювальні та демонструвальні;
- *словники рецептивного (пасивного), продуктивного (активного) й рецептивно-продуктивного типу;*
- *діахронічні й синхронічні;*
- *за характером розташування мовного матеріалу:* формально впорядковані (алфавітні: прямі й зворотні) та змістовно впорядковані (ідеографічні, гніздові);
- *за способом існування:* автономні та включені навчальні словники; незалежні й інкорпоровані навчальні словники; друковані та комп'ютерні словники (Morokvin, 1994: 13–23).

Враховуючи багатоплановість і розмаїття словників, вітчизняний лексикограф В. В. Дубічинський розробляє розгалужену комплексну типологію вже існуючих словників на підставі такої параметризації:

- *залежно від кількості мов, що описуються* (одномовні, двомовні, багатомовні, або перекладні);
- *за охопленням лексики* (словники, що охоплюють лексику «без обмежень»: енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, орфоепічні, тезауруси тощо, і словники, що описують лише певні лексичні пласти, які можуть бути виокремлені за хронологічним принципом: етимологічні, історичні, словники неологізмів тощо);

- *згідно зі «стилістичними» шарами лексики* (словники літературної мови, розмовні, словники діалектизмів, жаргонізмів тощо);
- *за авторською лексикою* (словники мови письменників, поетів, конкорданси тощо);
- *за територіальними особливостями лексики* (словники діалектизмів, регіоналізмів, американізмів тощо);
- *за внутрішньолінгвістичною градацією слів* (словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, фразеологічні словники тощо);
- *за відношенням до адресата* (шкільні словники, словники для іноземців тощо);
- *за професійним добором лексики* (термінологічні, галузеві, словники-класифікатори тощо);
- *за обсягом* (великі, або «повні», стислі, лексичні (термінологічні) мінімуми);
- *за оформленням та деталізацією інформації* (комп'ютерні, друковані: багатотомні, однотомні; кишенькові; ілюстративні);
- *залежно від функціональної спрямованості* (функціонально-галузеві (термінологічні, тематичні, тезауруси тощо), функціонально-мовні (сполучні словники, словники дієслівного керування тощо), функціонально-образні (фразеологічні, словники крилатих слів і висловів тощо));
- *згідно з порядком опису лексичного матеріалу* (семасіологічні, алфавітні (тлумачні, орфографічні, перекладні тощо); ономасіологічні (ідеографічні словники, тезауруси тощо); алфавітні зворотні (словотвірні, граматичні тощо));
- *з культурологічного погляду* (ономастичні (топонімів, ойконімів, словники імен та прізвищ), «країнознавчі» (словники безеквівалентної лексики, «хибних друзів перекладача» тощо), словники з культури мовлення і літературної норми (орфографічні, орфоепічні тощо));
- *змішані, або комплексні словники* (етимолого-фразеологічні, тлумачно-перекладні тощо);
- *навчальні словники* (країнознавчі, фразеологічні, ідеографічні, ілюстративні тощо). Див.: (Дубічинський, 2011: 7–9).

Проте, без урахування культурологічного та країнознавчого параметрів за межами класифікації залишені словники нового, лінгвокультурологічного типу, видані за останні десятиліття: «Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление.

Культурологический комментарий» (відп. ред. В. М. Телія), у якому вперше реалізовано ґрунтовну концепцію фразеографування основної — культурної — семантики фразеологічних одиниць (далі ФО), розроблене видатними представниками школи В. М. Телія М. Л. Ковшовою, В. В. Красних, І. В. Зиковою та ін. (2006, 2010, 2014); лінгвокультурологічний словник «Русское культурное пространство» М. С. Брильова, Д. Б. Гудкова, Н. П. Вольської, І. В. Захаренко, В. В. Красних (2004), «Фразеологический словарь: культурно-познавательное пространство русской идиоматики» М. Ф. Алефіренка та Л. Г. Золотих (2008; паспортизацію джерел див. за: Ареф'єва 2021: 451–452; 457). До словників лінгвокультурологічного типу зараховуємо й праці вітчизняних науковців: словник-довідник «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка (Жайворонок, 2006), навчальний «Русско-украинский фразеологический словарь культурных символов» для іноземних студентів та стажистів Н. Г. Ареф'євої (Ареф'єва, 2018).

З огляду на роль і високу значимість словникової справи на теренах сучасної Славії не можна не погодитися зі словами української дослідниці Н. О. Зубець: «Загалом типологія словників відбиває не лише рівень знань, досягнутий у певній галузі мовознавства, а й стан культурного розвитку суспільства в певну епоху» (Зубець, 2007: 28).

Розглядаючи типологію ДФС на широкому тлі лексикографічних досліджень, зауважимо, що теоретично вона може бути співвіднесена, як було сказано вище, і з універсальною типологією зведених діалектних словників, що охоплюють фразеологічний матеріал, і з власне фразеологічними словниками, наприклад, у плані *розташування і структури словникових статей* або *охоплення матеріалу* (з огляду на широке і вузьке розуміння фразеології). Цілком можуть бути застосовані і такі універсальні лексикографічні **параметри**, як: *структура видання* (одно-, багатотомні, серійні), «*первинність*» *виходу з друку* (оригінальні, перевидання), *розмір* (повноформатні, середнього й малого формату), *спосіб збереження фразеографічної інформації* (електронні — комп'ютерні) / паперові (поліграфічні, друкарські), *повнота опису* (повні / неповні (короткі)) тощо. Про це свідчать численні праці як радянських та зарубіжних лексикографів, фразеологів, діалектологів О. І. Молоткова, О. І. Блінової, В. В. Морковкіна, О. А. Малахова, С. О. Мизнікова, М. Ф. Алефіренка, Н. М. Семенен-

ко та інших (паспортизацію джерел див. за: Ареф'єва, 2021: 437, 422, 434, 438, 417), так і вітчизняних, із-поміж яких особливе місце посідають лексико- та фразеографічні праці В. В. Дубічинського (Дубічинський, 2011), Н. О. Зубець (Зубець, 2007, 2011), Серебряк М. В. (Серебряк, 2014), Л. М. Корнієнко (Корнієнко, 2017), Ж. В. Краснобаєвої-Чорної (Краснобаєва-Чорна, 2018), Н. Г. Ареф'євої (Ареф'єва, 2021) та ін. Зокрема, В. В. Дубічинський, посилаючись на енциклопедію «Русский язык» (1998), класифікує діалектні словники на таких підставах:

— *за принципом відбору лексики*: диференційні й повні (недиференційні);

— *за охопленням території*: однодіалектні та багатодіалектні (узагальнювальні);

— *на підставі часового підходу до вивчення лексики*: синхронні й діахронні (Dubichinsky, 2008: 248–250). Яскравим прикладом діахронного діалектного словника вважаємо фундаментальну працю видатного лексикографа, керівника проекту та редактора «Словаря русских народных говоров» з 2009 року С. О. Мизнікова «Русский диалектный этимологический словарь. Лексика контактных регионов» (2019), у якому опрацьовано 18000 запозичених лексем, зафіксованих у російських говірках (Myznikov, 2019).

За основу типології діалектних словників С. О. Мизніков бере такі параметри:

— *охоплення території*;

— *спосіб подання матеріалу, розташування та структури словникових статей*;

— *групи говорів*;

— *спосіб відбору матеріалу* (Myznikov, 2013: 569–571).

На думку С. О. Мизнікова, *за охопленням території* діалектні словники можна поділити на: 1) загальнотериторіальні (охоплюють усі говори, зокрема й поза основною територією проживання говірконосіїв); 2) загальнорегіональні (наприклад, «Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей»; 3) регіональні (описують лексику окремих областей); 4) словники, що описують говірку одного населеного пункту; 5) словники однієї сім'ї; 6) словники одного діалектоносія (Myznikov, 2013: 572–573). *За способом подання матеріалу, розташування і структурою словникових статей* дослідник виокрем-

лює *алфавітні, гніздові, тематичні, ідеографічні, зворотні* (Музніков, 2013: 573).

Н. О. Зубець (Зубець, 2011: 30–31), аналізуючи українські діалектні словники, виокремлює *загальні*, що охоплюють місцеву лексику загалом, наприклад, «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А. А. Москаленка (Одеса, 1959), «Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття» Й. О. Дзензелівського (Ужгород, 1958), «Словник полтавських говорів» В. С. Ващенко (Київ, 1960) тощо та *тематичні*, у яких представлено лексику певних тематичних груп, наприклад, «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я» А. А. Берлізова (Чернігів, 1958), «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» М. В. Никончука (Київ, 1979) (Зубець, 2011: 30–31). До тематичних діалектних словників відносимо й «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш (Кіровоград; див.: Громко, Лучик, Поляруш, 1999) та «Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини» О. М. Вікторіної (Кіровоград, 2006) (Кіровоград; див.: Вікторіна, 2006).

Водночас більшість дослідників відзначає переважно диференційний характер діалектних словників, див., напр.: (Dubichinsky, 2013: 283; Музніков, 2013: 573; Ареф'єва, 2021: 386).

Типологія нормативних фразеологічних словників також є доволі опрацьованою і репрезентативною в сучасній фразеографії. Український фразеолог і фразеограф, укладач «Словника фразеологізмів української мови» В. М. Білоноженко в енциклопедії «Українська мова» у підґрунтя класифікації ФС покладає кілька параметрів:

- за *призначенням*: реєстраційні, перекладні, тлумачні;
- за *способом подання матеріалу*: алфавітні, гніздові, комбіновані;
- *залежно від визначення меж фразеології* (широке / вузьке) (Українська мова, 2004: 773).

Л. М. Корнієнко, описуючи в кандидатській дисертації українську фразеографію 2-ї половини ХХ — початку ХХІ ст. і узагальнюючи результати вітчизняних і зарубіжних праць із теоретичних і прикладних проблем фразеографії, пропонує класифікацію ФС української мови на основі таких параметрів:

- *залежно від мети та призначення*: **одномовні** (тлумачні, діалектні, термінологічні, індивідуально-авторського вживання фразем, семан-

тико-парадигматичні фразеологічні словники, тематичні словники), **двомовні, багатомовні**);

- за *типом видання* (паперові / електронні);

- за *охопленням матеріалу* (вузьке / широке розуміння фразеології);

- за *принципом лексикографування реєстрових одиниць*: **алфавітні, алфавітно-стрижневі, алфавітно-гніздові, алфавітно-тематичні** (словники фразеологічних синонімів, антонімів, деякі діалектні фразеологічні словники й перекладні), **структурно-семантичні і структурно-граматичні** (Корнієнко, 2017: 29–39). Окремо автор виділяє пареміологічні словники, словники афоризмів, збірки популярної фразеології з поясненням значення і походження ФО (Корнієнко, 2017: 32).

Проблема фразеографічної параметризації, безсумнівно, пов'язана з питанням **метамови словника**, під якою в сучасній лексикографії розуміють систему понять і термінів для їхнього позначення, за допомогою яких описують або аналізують словник, його зміст і структуру (Dubichinsky, 2013: 56), «сукупність лексикографічних засобів і прийомів, що використовують для опису мовних одиниць, включених до словника» (переклад наш — Н. А.) (Lexicography, 2013: 53). Отже, *метамова словника* — термінологічний апарат, за допомогою якого характеризують структурні й змістовні параметри словника, і тут визначальними стають докладно опрацьовані у вітчизняній і зарубіжній лексикографії поняття **мікро-** та **макроструктури** словника (Дубічинський, 2011: 4–5; Іванова, 2017: 81–89). У найзагальнішому вигляді під *мікроструктурою* словника розуміємо принципи побудови словникової статті з погляду її формального й концептуального змісту; під *макроструктурою* — принципи побудови словника як системного утворення з погляду формального, концептуального й функціонального змісту. В. В. Дубічинський вводить у науковий обіг поняття *медіо-структури*, яке визначає системні зв'язки між заголовними одиницями або словниковими статтями (Дубічинський, 2011: 5).

Н. О. Зубець, акцентуючи на ієрархічності словникової типології у загальній лексикографії, у розробленні якої значний внесок зробили й українські словникарі, виокремлює три різноспрямовані окремі типології: *змістову* (орієнтована на характер описуваного мовного матеріалу), *формальну* (орієнтована на композиційні особливості посіб-

ників), *методичну* (орієнтована на конкретні методичні даності типу мети, адресата (Зубець, 2007: 28). На підґрунті накопиченого величезного теоретичного й практичного досвіду в загальній і діалектній лексикографії та фразеографії, у межах трьох матричних складників словникової типології (*змістовного, формального та функціонального*) автор цієї розвідки в докторській дисертації «Фразеологія російських переселенських говірок: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти» пропонує розгорнуту класифікацію діалектних фразеологічних словників (Ареф'єва, 2021: 384–389).

У переважній більшості ДФС — словники **диференційного** та **напівдиференційного** типу, в останньому випадку автори фразеографують деякі одиниці, насамперед просторічні, представлені в нормативних ФС, що реалізовано, наприклад, у «Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу» В. Д. і Д. В. Ужченків, який сьогодні, безперечно, можна вважати класичним діалектним фразеологічним словником. Хоча автори визначають словник як диференційний, у фразеостаттях знаходимо такі фраземи, як *ні бельмеса; як у Бога за пазухою* (Ужченко, 2013: 55, 66) і деякі ін. із тим самим значенням, що й в академічному «Фразеологічному словнику української мови», пор., відповідно: (Фразеологічний словник, 1993: 22, 42). Виняток становить проєктований «Полный словарь народной фразеологии», автори якого, В. М. Мокієнко та Т. Г. Нікітіна, спираються на концепцію Б. О. Ларіна, яка втілена в «Псковском областном словаре с историческими данными» (ПОСИД) й «Архангельском областном словаре» (АОС) (паспортизацію джерел див. за: Ареф'єва, 2021: 451, 456), матеріалом яких стала як діалектна, так і «общерусская лексика и фразеология». Запропонована концепція, на думку В. М. Мокієнка і Т. Г. Нікітіної, уможливить фразеографування сталих висловів народного мовлення «на ще ширшому загальноросійському фразеологічному тлі» (тут і далі переклад наш — Н. А.), оскільки «словникова репрезентація діалектних варіантів, яку реалізовано в диференційному словнику у відриві від загальноросійських інваріантів <...>, не сприяє адекватній передачі парадигматичних відносин у системі російської фразеології, не розкриває варіаційний діапазон ФО, не дає змоги застосувати до них вихідну етимологічну версію» (Mokienko, Nikitina, 2018: 82, 86). До словників **повного** (недиференційного) типу належать деякі регіональні ФС і фразеологічні словники / матеріали до слов-

ників діалектної особистості, наприклад, «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. М. Доброльожі, який увібрав у себе 7000 як загальноукраїнських, так і регіональних фразем (Доброльожа, 2010), або «Словарь псковских пословиц и поговорок» В. М. Мокієнка і Т. Г. Нікітіної, у якому представлено 13000 діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО) (Dictionary of Pskov proverbs, 2001).

Значним здобутком діалектної фразеографії останніх років стали регіональні словники вітчизняних науковців:

1) «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок» Н. Д. Коваленко, матеріалом для якого слугували 7500 фразем, зафіксованих у 516 населених пунктах Поділля, зокрема в селах східних районів Тернопільщини, південних районів Хмельницької області та Вінничини, а також суміжних — західних районів Тернопільської області, північних районів Хмельницької та Чернівецької областей. Джерельну базу словника склали також і давні документи, що зафіксували сталі вирази з Поділля (Коваленко, 2019);

2) двотомний словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» за редакцією В. В. Грещука (Гуцульська діалектна лексика та фраземіка, 2019–2022). Тут, окрім гуцульської діалектної лексики, представлені й уласне фразеологізми, паремії, мовні етикетні формули, прокльони тощо. Як зазначають автори праці, фактично він є «першим словником лексики й фраземіки одного говору <...> в художній мові (українській) у слов'янському світі» (Грещук, Грещук, 2020: 100). Український фразеолог Н. Ф. Венжинович зауважує: наведені лексикографічні джерела, «безперечно, стануть надійним джерелом для майбутніх лінгвокультурологічних студій» (Венжинович, 2020: 74).

Самостійну цінність як джерело етнолінгвокультурної інформації становить «Фразеологічний словник російських говірок Одещини» Н. Г. Ареф'євої, у якому опрацьовано понад 1600 фразеологізмів, паремій, сталих сполучень. Наявність розгорнутого етнокультурного коментування цілої серії фразем може слугувати об'єктом подальших плідних досліджень не лише лінгвістів-діалектологів, але й культурологів, етнографів, фахівців із історії мови (Ареф'єва, 2020).

Опис звичаїв та обрядів, що були основою мотивації внутрішньої форми ДФО, широко представлено у фундаментальній праці «Фразеологичен речник на българския език» видатних болгарських

фразеологів та фразеографів К. Нічевої, С. Спасової-Михайлової і К. Чолакової, що вміщує багатий діалектний матеріал — справжню скарбницю народного мовлення (Фразеологичен речник, 1974–1975).

Говорячи про *макроструктуру* ДФС, відзначимо, що в багатьох словниках використано **вузький підхід** до визначення ФО, інші фразеографи дотримуються **широкого підходу**, про що автори / укладачі пишуть у передмові. Так, більша частина ДФС не фіксує номенклатурно-термінологічні найменування (назви тварин, рослин, знарядь праці, виробничих процесів тощо); частина ДФС, навпаки, їх фіксує. Зокрема, у складі «Фразеологического словаря русских говоров Сибири» О. І. Федорова знаходимо фраземи *кукушкины башмачки* 'растение (?), применяемое в народной медицине при лечении желудка'; *череповые брёвна* 'брёвна в срубе, в которых выбираются пазы' тощо (Fedorov, 1983: 10, 17), оскільки, як зауважує науковець, діалектні сполуки такого роду «можуть становити інтерес не лише для лінгвістів, а й етнографів, краєзнавців, істориків тощо, а спеціальних діалектних словників сталих словосполучень термінологічного типу не створено» (переклад наш — Н. А.) (Fedorov, 1983: 3).

До складу деяких ДФС увійшли фраземи-жаргонізми (*ба́бки забива́ти* 'заробляти гроші (перев. нечесним шляхом)'; *база́р (базар)-вокзал* 'незатишно, гамірно; загальний гомін'), як, наприклад, у вже згаданому нами «Фразеологічному словнику східнословобанських і степових говірок Донбасу» В. Д. і Д. В. Ужченків (Ужченко, 2013: 44, 45). Широкий підхід до визначення ДФО з опрацюванням прислів'їв, приказок, номенклатурно-термінологічних сталих сполучень образної і необразної семантики, жаргонізмів використано у «Фразеологічному словнику російських говірок Одещини» (Арефьева, 2020).

Типова *мікроструктура* ДФС може бути представлена у вигляді словникової статті з такими компонентами:

- 1) реєстрова одиниця ДФО із зазначенням наголосу;
- 2) компонентний (постійний, варіантний, факультативний) склад;
- 3) лексико-граматична сполучуваність;
- 4) елементи граматичної характеристики (наприклад, видова характеристика дієслова як компонента ДФО);
- 5) стилістична характеристика;
- 6) тлумачення значення;
- 7) ілюстрації;

8) географічна (територіальна) характеристика, що відображає місце запису ілюстрації або дає змогу визначити територію поширення ФО;

9) хронологічна характеристика;

10) співвідношення з іншими ДФО в межах описуваних говірок (визначення фразеологізмів-синонімів, антонімів, омонімів).

Проте, 9-й і 10-й пункти не завжди представлені в ДФС, що можна пояснити, очевидно, унікальністю мовного складу кожного населеного пункту, що дає підстави вважати умовним визначення фразеологічних синонімів і антонімів навіть у межах однієї групи говірок.

До додаткових параметрів, на нашу думку, належать *формальне й змістовне співвідношення з фраземами, зафіксованими в інших ДФС, із фраземами, зафіксованими в загальнонаціональних ФС*, а також *детальна граматична кваліфікація ДФО*. Зокрема, лексико-граматична характеристика є одним із найважливіших параметрів презентації фразеологічної одиниці у «Фразеологическом словаре русских говоров Республики Коми» І. А. Кобелевої (Kobeleva, 2004). До додаткових параметрів фразеографування діалектних одиниць автор словника зараховує і *визначення генетичного джерела, пояснення діалектних та іншомовних слів*, із якими пов'язаний той чи той повнозначний компонент діалектної фраземи (Kobeleva, 2012: 33). У межах додаткової параметризації вкрай важливим вважаємо *короткий / розгорнутий опис обряду, звичаю, традиції*, з якими співвіднесена ДФО. Наведемо приклад такого опису, представленого в авторському «Фразеологічному словнику російських говірок Одещини»: «**Выводить на толоку**. *Этнограф*. О приобщении детей к массовому народному гулянию в селе Троицком Беляевского района Одесской области перед Пасхой, когда жители села со всей Журавлёвки (так называлась русская часть села; вторая часть была молдавской) собирались в специально отведённом для этого месте («вытолоченном», на котором ничего не росло), носившем название «толока». Впервые детей приобщали к празднованию в пятилетнем возрасте и обучали водить хоровод при помощи хлопков, так как музыкальных инструментов в то время не было: *Дитё вывадили ф пять лет на талаку*. Троиц., 2019» (Арефьева, 2020: 61).

Особливого значення набуває *етимологічний коментар* у ДФС, що зумовлено насамперед високою культурною значимістю діалектного

слова. *Етимологічний коментар* є одним із параметрів фразеографічного опрацювання ДФО в таких працях, як словник В. Д. і Д. В. Ужченко, словник І. А. Кобелевої та інших (Ужченко, 2013; Kobleva, 2004). Наведемо приклад *етимологічного коментаря*, представленого у «Фразеологічному словнику східнословобожанських та степових говірок Донбасу»: «**БАЛДА** Балда городня (огородня), лайл. Дурнуватий, пришелепуватий, розумово нерозвинений. Білк, Біллуц, Горл, Донец, Новт, Старб, Степ, Шахт. • Фразеологізм постав у результаті нарощення слова *балда*. Додатковий компонент *городня* конкретизує шаблонність метафори «опудало — людина». Те ж і в наступних виразах» (Ужченко, 2013: 48). Проте ми цілком погоджуємося з думкою С. О. Мизнікова, який зазначає: «... завдання тлумачної лексикографії (вважаємо, і фразеографії — Н. А.) полягає в репрезентації та в уведенні в науковий обіг зібраних словникових матеріалів, а їхнє етимологічне прочитання — це вже інше завдання. До того ж слід зазначити, що лексична емпірична база таких даних — словникові картотеки — найчастіше набагато ширше їхньої частини, яку публікують у словниках» (переклад наш — Н. А.) (Музніков, 2013: 576). Історико-етимологічний аналіз ДФО з використанням лінгвокультурологічного коментаря планують представити автори «Полного словаря народной фразеологии», що готується до видання (керівник проекту — В. М. Мокієнко) (Mokienko, Nikitina, 2018: 96–97), поява якого, безсумнівно, стане визначною подією в історії світової фразеографії завдяки розробленій авторами словника оригінальній концепції мікроструктури словника. Відмовившись від диференційного принципу відбору матеріалу на користь вибору словника повного типу (див. вище), автори пропонують об'єднати всі діалектні варіанти ФО в межах однієї макростатті під єдиним загальнонаціональним інваріантом, пор.: «**Бить баклуши**. Разг., Неодобр. Бездельничать. Праздно проводить время; слоняться без дела. ДП, 501, 824; ФСРЯ, 36; БТС, 55; Соколова 2009, 34. < *Баклуша* в народных играх (в городки, бабки и т. п.) — деревянная чурка, которую нужно *сбить*, *выбить* из кона; такие игры считались забавой, праздным времяпровождением, поэтому и стали символом безделья. БМС, 40. **Бить в баклуши**. Обл. То же. Мокиенко 1980, 67. **Пнуть баклуши**. Арх. То же. АОС, 9, 166. **Колотить баклуши**. Прибайк. То же. СРГП 2, 75. **Обивать баклуши**. Кар., Ряз. То же. СРНГ 22, 57; Мокиенко 1980, 67; СРГК 4, 80. **Околачивать ба-**

клуши. Арх., Ворон. (1967). То же. АОС 1, 97; СРНГ 23, 134» (Mokienko, Nikitina, 2018: 86–87).

Міждіалектні зв'язки як зазначений вище додатковий параметр під час фразеографування діалектної фраземіки представлено у «Фразеологічному словнику російських говірок Одещини» Н. Г. Ареф'євої, пор., напр.: «**Как медведь за горобцами**. О медлительном, неуклюжем человеке: *Ламака — здоровый да неба, а вазьми в работу — как мидветь за гараницами*. Ст. Некр. [СРГО, т. 1, с. 288 (илл.)]. > **Горобец, горобей** — воробей [Там же, с. 140]. // Ср. в том же знач.: *Укр. Спритний як пень за горобцями. Ив.-фр. Повертається як пень за гороб'ями. Волян.* [ССНП, с. 112]. *Проворний як ведмідь за горобцями. Полт., Харьк. Спішить як ведмідь за горобцями. Повертається як ведмідь за горобцями.* О неуклюжем, неповоротливом человеке [Там же, с. 20–21]. **Хуткий як медвідь за горобцями**. *Волян.* Неуклюжий, неповоротливый [Там же, с. 90]. **Ганяє як ведмідь за горобцями**. Безрезультатно бегає, бегає без толку [Там же, с. 20]» (Ареф'єва, 2020: 107).

Розглядаючи проблеми *мікроструктурування*, відзначимо, що більшість фразеографів, услід за видатним фразеографом О. І. Молотковим, тлумачить ДФО залежно від категоріального значення фраземи: наприклад, іменні конструкції тлумачать за допомогою іменника, ад'єктивні — за допомогою описового ад'єктивного звороту, дієслівні — за допомогою дієслівної конструкції; ФО, створені за структурою речення, — дієслівним описовим зворотом, здебільшого з передуючим йому невизначено-особовим займенником (Molotkov, 1968: 13–14). Часто трапляється, проте, є й описове тлумачення ДФО, до якого часто вдаються сучасні фразеографи з огляду на специфіку самої ФО як складної культурно значимої одиниці, синтаксична природа якої не завжди корелює з можливим тлумаченням у межах цієї структури, і з метою більш точного відбиття відтінків значення, пор., наприклад: «**Волосся на голові як на чорту хата** у кого. Ворон. Про людину з кудлатою, розкуйовдженою головою» або «**Дурний як ворона, а хитрий як чорт**. Волин. Про не дуже розумну, але хитру людину» (Юрченко, Івченко, 1993: 31).

Висновки. Отже, огляд теоретичних і прикладних досягнень сучасної лінгвістичної науки в галузі типології словників, зокрема загальнонаціональних, діалектних, фразеологічних і діалектних фразеологічних словників, дає змогу констатувати: діалектна фразеографія є

актуальним напрямом сучасного мовознавства, стрімкий розвиток якого відбувається на тлі фундаментальних здобутків та основних принципів загальної лексико- та фразеології. Створення діалектних фразеологічних словників здійснюється з обов'язковим урахуванням складників словникової типології — *змістовного, формального, функційного*, які визначають їхню *макро-, мікро- та медіоструктуру*. Вкрай перспективним вважаємо подальше створення регіональних фразеологічних словників, зокрема «Фразеологічного словника українських говірок Одещини», а у майбутньому — і «Великого словника української народної фразеології», у якому буде представлено усю діалектну фразеологію на загальнонаціональному тлі.

ЛІТЕРАТУРА

- Ареф'єва Н. Г. Російсько-український фразеологічний словник культурних символів. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. 120 с.
- Ареф'єва Н. Г. Фразеологічний словник російських говірок Одещини. Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2020. 236 с.
- Ареф'єва Н. Г. Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / ДНУ імені Олеся Гончара. Дніпро, 2021. 695 с.
- Венжинович Н. Ф. Діалектна фраземіка як предмет лінгвокультурологічного аналізу. *Slowiańska frazeologia gwarowa II: monografia zbiorowa* / [pod redakcją Macieja Raka i Valerija M. Mokienki]. Kraków, 2020. S. 73–80.
- Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2006. 436 с.
- Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ ; Кіровоград, 1999. 224 с.
- Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові : словник : у 2 т. / [відп. ред. В. Грещук]. Івано-Франківськ, 2019–2020. Т. 1. 584 с. Т. 2. 468 с.
- Грещук В. В., Грещук В. В. Словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» як джерело вивчення регіональних ідіом. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. На честь д. філол. н., проф. В. М. Мокієнка, Почесного Голови Комісії зі слов'янської фразеології при Міжнародному комітеті славістів (до 80-річчя від дня народження). Ужгород, 2020. С. 100–105.
- Добролюба Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : Волинь», 2010. 404 с.
- Дубічинський В. В. Лексикографія: навч.-метод. посіб. Харків : НТУ «ХП», 2011. 66 с.
- Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Зубець Н. О. Типологія сучасних фразеологічних словників. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія»*, 2007. Том 20 (59). № 6. С. 26–30.

- Зубець Н. О. Українська лексикографія другої половини ХХ початку ХХІ століття : навчальний посібник. Вид. 2-е, доп. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 128 с.
- Іванова О. І. Основи укладання галузевих глосаріїв: підручник. К. : Компринт, 2017. 246 с.
- Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. Кам'янець-Подільський : Рута, 2019. 410 с.
- Корнієнко Л. М. Українська фразеологія другої половини ХХ — початку ХХІ століття: тлумачні та перекладні словники : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національна академія наук України. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні. Київ, 2017. 217 с.
- Краснобаєва-Чорна Ж. В. Фраземіка та фразеологія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / [за ред. А. П. Загнітка]. Вінниця, 2018. 200 с.
- Серебряк М. В. Українська діалектна фразеологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Луганськ, 2014. 20 с.
- Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К. : Наукова думка, 1973. 278 с.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. Вид. 6-е, доповнене й перероблене. 552 с.
- Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп.]. К. : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.: іл.
- Фразеологічен речник на българския език: В 2 т. / [К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова]. София : БАН, 1974–1975. Т. 1, 1974. 759 с. Т. 2, 1975. 779 с.
- Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наукова думка, 1993. 984 с.
- Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
- Dictionary of Pskov Proverbs and Sayings / [Mokienko V. M., Nikitina T. G.]. SPb. : Norint, 2001. 173 p.
- Dubichinsky V. V. Theoretical and practical lexicography. Vienna ; Kharkov, 1998. 160 p.
- Dubichinsky V. V. Ukrainian Lexicography: Past and the Present. *Slavic Lexicography* : International collective monograph / [manag. ed. M. I. Chernyshova]. M. : Azbookovnik, 2013. P. 251–309.
- Fedorov A. I. (ed.) Phraseological dictionary of Russian dialects of Siberia. Novosibirsk : Nauka, 1983. 232 p.
- Kobeleva I. A. Phraseological dictionary of Russian dialects of the Komi Republic. Syktyvkar : Syktyvkar State University, 2004. 308, [1] p.
- Kobeleva I. A. Modern Russian Dialect Phraseography: lexico-grammatical and lexicographical aspects : abstract of the thesis... d. of Philological Sciences : 10.02.01. Syktyvkar, 2012. 38 p.
- Lexicography of the Russian language : textbook for higher educational institutions of the Russian Federation / [A. S. Gerd et al. ; ed. D. M. Potsepnyia ; Educational and methodological complex for the course Lexicography of the Russian language]. SPb. : Philological Faculty of St. Petersburg State University, 2013. 704 p.
- Mokienko V. M., Nikitina T. G. To the concept of a complete dictionary of popular phraseology: problems of macrostructuring. *Problems of Lexicography*. 2018. № 14. P. 80–106.

Molotkov A. I. (ed.) *Phraseological Dictionary of Russian Language*. M. : Sovetskaya ensiklopedia, 1968. 543 p.

Morkovkin V. V. *Typology of Typological Dictionaries. Vocabulum et vocabularium*. Khar'kov, 1994. Issue 1. P. 13–23.

Myznikov S. A. *Russian Comprehensive Dialect and Regional Lexicography (the XIX–XXI centuries). Slavic Lexicography* : International collective monograph / [manag. ed. M. I. Chernyshova]. M. : Azbookovnik, 2013. P. 563–578.

Myznikov S. A. *Russian Dialect Etymological Dictionary. Vocabulary of contact regions*. M. ; SPb. : Nestor-Istoria, 2019. 1076 p.

Shcherba L. V. *Lexicography. Language system and speech activity*. Leningrad : Nauka, 1974. Chapter IV. P. 265–312.

DIALECT PHRASEOLOGICAL DICTIONARIES IN THE CONTEXT OF LEXICOGRAPHY AND PHRASEOGRAPHY

Natalia G. Arefieva

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Chair of General and Slavic Linguistics, Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odessa, Ukraine

e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

SUMMARY

The article is devoted to one of the rather young, but already formed and currently the most popular areas of modern linguistics — dialect phraseography. Against the backdrop of undying interest in sustainable turns of folk speech and their fixation, paying attention to general and particular problems of dialect phraseography, in particular to the problem of creating and typologization of dialect phraseological dictionaries seems to be extremely relevant.

The purpose of the article is to review publications on dialect phraseological dictionaries' creating and typologization, systematization of scientific achievements in contemporary linguistics and highlighting the further prospects in the field of Ukrainian dialect phraseography. The objects of the study are the most significant publications devoted to the problems of phraseography: typologization; the subjects are the problems of creating and typologization of dialect phraseological dictionaries. The work uses both general scientific methods — induction, deduction, analysis, synthesis, and proper linguistic ones — mainly a descriptive method. The scientific novelty of the study is due to the fact that in this work, for the first time in domestic linguistics, an attempt was made to analyze and generalize the problems of creation and typologization of dialect phraseological dictionaries. The theoretical and practical value consists in attracting attention to the dialect phraseography as the most interesting and promising direction, as well

as in the using of the obtained results in the further studying general and specific problems of dialect phraseography, lexicography and regional researches.

Conclusions and prospects of the study. Based on the given data, the author concludes: dialect phraseography is an actual direction of contemporary linguistics, the rapid development of which is taking place against the background of fundamental achievements and basic principles of general lexicography and phraseography. The creation of dialect phraseological dictionaries is carried out with mandatory consideration of the components of the dictionaries' typology — content, formal, functional, which determine their macro-, micro- and media-structure.

Key words: *lexicography, phraseography, dialect phraseography, dialect phraseological dictionaries, typologization, dialects.*

REFERENCES

Aref'eva N. G. (2018). *Rosiisko-ukraïnskii frazeologichnii slovník kulturnikh simvoliv* [Russian-Ukrainian Phraseological Dictionary of Cultural Symbols]. Odessa : ONU imeni I. I. Mechnikova [In Ukrainian].

Aref'eva N. G. (2020). *Frazeologichnii slovník rosiiskikh govirok Odeshchini* [Phraseological Dictionary of Russian dialects of Odessa region]. Odessa : «Odeskii natsionalnii universitet imeni I. I. Mechnikova» [In Ukrainian].

Aref'eva N. G. (2021). *Frazeologiya rosiiskikh pereselenskikh govirok Pivdnyia Ukraïni: lingvokulturologichnii ta leksikografichnii aspekti* [Phraseology in Russian migrants dialects of the South of Ukraine: linguoculturological and lexicographical aspects] : dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.02 / DNU imeni Olesya Gonchara. Dnipro [in Ukrainian].

Venzhinovich N. F. (2020). *Dialektna frazemika yak predmet lingvokulturologichnogo analizu* [Dialect Phraseology as a subject of linguoculturological analysis]. *Slowiańska frazeologia gwarowa II: monografia zbiorowa* / [pod redakcją Macieja Raka i Valerija M. Mokienki]. Kraków, P. 73–80 [In Ukrainian].

Viktorina O. M. (2006). *Slovník leksiki ta frazeologii narodnoï meditsini y likuvalnoï magii Kirovogradshchini* [Dictionary of vocabulary and phraseology of folk medicine and healing magic of Kirovohrad region]. Kirovograd : Tsentralno-Ukraïnske vydavnistvo [In Ukrainian].

Gromko T. V., Luchik V. V., Polyarush T. I. (1999). *Slovník narodnikh geografichnikh terminiv Kirovogradshchini* [Dictionary of folk geographic terms of Kirovohrad region]. Kiïv ; Kirovograd [In Ukrainian].

Gutsul'ska dialektna leksika (2019–2020) ta frazemika v ukraïnskii khudozhnii movi [Hutsul dialect vocabulary and phraseology in Ukrainian literary language] : slovník : u 2 t. / [vidp. red. V. Greshchuk]. T. 1–2. Ivano-Frankivsk [In Ukrainian].

Greshchuk V. V., Greshchuk V. V. (2020). *Slovník «Gutsul'ska dialektna leksika ta frazemika v ukraïnskii khudozhnii movi» yak dzherelo vivchennya regionalnikh idiom* [Dictionary «Hutsul dialect vocabulary and phraseology in Ukrainian literary language» as a source of regional idioms studying]. *Naukovii visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya: «Filologiya»*. Na chest d. filol. n., prof. V. M. Mokienka, Pochesnogo Golovi Komisii zi slov'yanskoï frazeologii pri Mizhnarodnomu komiteti slavistiv (do 80-richchya vid dnya narodzhennya). Uzhgorod. P. 100–105 [In Ukrainian].

- Dobrolozha G. M. (2010). Frazeologichnii slovník govirok Zhitomirshchiny [Phraseological Dictionary of the dialects of Zhytomyr region]. Zhitomir : Voyin' [In Ukrainian].
- Dubichinskii V. V. (2011). Leksikografiya [Lexicography]. Kharkiv : NTU «KhPI» [In Ukrainian].
- Zhaivoronok V. V. (2006). Znaki ukraïnskoï yetnokulturi [Signs of Ukrainian ethnoculture] : Slovník-dovidnik. Kiïv : Dovira [In Ukrainian].
- Zubets N. O. (2007). Tipologiya suchasnikh frazeologichnikh slovníkiv [Typology of modern Phraseological Dictionaries]. *Ucheni zapiski Tavriiskogo natsionalnogo universitetu imeni V. I. Vernadskogo. Seriya «Filologiya»*. Tom 20 (59), №6. P. 26–30 [In Ukrainian].
- Zubets N. O. (2011). Ukraïnska leksikografiya drugoi polovini XX pochatku XXI stolittya [Ukrainian Lexicography of the second part of the 20th beginning of the 21st century]. Zaporizhzhya : Zaporizkii natsionalnyi universitet [In Ukrainian].
- Ivanova O. I. (2017). Osnovi ukladannya galuzevikh glosariïv [Basics of compiling branch glossaries]. Kiev : Komprint [In Ukrainian].
- Kovalenko N. D. (2019). Frazeologichnii slovník podilskikh i sumizhnikh govirok [Phraseological Dictionary of Podil and neighboring dialects] / [vidp. red. P. Yu. Grišenko]. Kam'yanets-Podilskii : Ruta. [In Ukrainian].
- Kornienko L. M. (2017). Ukraïnska frazeografiya drugoi polovini XX — pochatku XXI stolit: tлумачни та перекладні словники [Ukrainian phraseology of the second half of the 20th — beginning of the 21st centuries: explanatory and translation dictionaries] : dis. ... kand. filol. nauk: 10. 02. 01. Kiïv [In Ukrainian].
- Krasnobaeva-Chorna Zh. V. (2018). Frazemika ta frazemografiya v suchasni lingvoparadigmi [Phrasemics and phraseography in the modern linguistic paradigm]. Vinnitsya [In Ukrainian].
- Serebryak M. V. (2014). Ukraïnska dialektna frazeografiya [Ukrainian dialect phraseography] : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : 10.02.01 «Ukraïnska mova». Lugansk [In Ukrainian].
- Skrupnik L. G. (1973). Frazeologiya ukraïnskoï movi [Phraseology of Ukrainian Language] [in Ukrainian].
- Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. Frazeologichnii slovník skhidnoslobozhanskikh i stepovikh govirok Donbasu [Phraseological Dictionary of Eastern Slobozhanshchina and Steppe Dialects of Donbas] Lugansk : «DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka» [In Ukrainian].
- Ukraïnska mova (2004). [Ukrainian Language]: Yentsiklopediya / [redkol.: Rusanivskii V. M. (spivgolova), Taranenko O. O. (spivgolova), M. P. Zyablyuk ta in.]. Kiïv : Vid-vo «Ukraïnska yentsiklopediya» im. M. P. Bazhana [In Ukrainian].
- Frazeologichen rechnik (1974–1975) na blgarskiya yezik [Phraseological Dictionary of Bulgarian language] / [K. Nicheva, S. Spasova-Mikhailova, K. Cholakova] : V 2 t. Sofiya : BAN [In Ukrainian].
- Frazeologichnii slovník (1993) ukraïnskoï movy [Phraseological Dictionary of Ukrainian Language] / [uklad. V. M. Bilonozhenko ta in.]. Kiïv : Naukova dumka [In Ukrainian].
- Yurchenko O. S., Ivchenko A. O. (1993). Slovník stiýkikh narodnikh porivnyan'. Kharkiv : Osnova [In Ukrainian].
- Dictionary of Pskov (2001) Proverbs and Sayings / [Mokienko V. M., Nikitina T. G.]. SPb. : Norint.
- Dubichinsky V. V. (1998). Theoretical and practical lexicography. Vienna ; Kharkov.

- Dubichinsky V. V. (2013). Ukrainian Lexicography: Past and the Present. *Slavic Lexicography* : International collective monograph / [manag. ed. M. I. Chernyshova]. M. : Azbookovnik. P. 251–309.
- Fedorov A. I. (ed.) (1983). Phraseological dictionary of Russian dialects of Siberia. Novosibirsk : Nauka.
- Kobeleva I. A. (2004). Phraseological dictionary of Russian dialects of the Komi Republic. Syktyvkar : Syktyvkar State University.
- Kobeleva I. A. (2012). Modern Russian Dialect Phraseography: lexico-grammatical and lexicographical aspects : abstract of the thesis... d. of Philological Sciences : 10.02.01 / Novgorod State University named after Yaroslav Mudry. Syktyvkar.
- Lexicography (2013) of the Russian language : textbook for higher educational institutions of the Russian Federation / [A. S. Gerd et al. ; ed. D. M. Potsepnya ; Educational and methodological complex for the course Lexicography of the Russian language]. SPb. : Philological Faculty of St. Petersburg State University.
- Mokienko V. M., Nikitina T. G. (2018). To the concept of a complete dictionary of popular phraseology: problems of macrostructuring. *Problems of Lexicography*. №14. P. 80–106.
- Molotkov A. I. (ed.) (1968). Phraseological Dictionary of Russian Language. M. : Sovetskaya entsiklopedia.
- Morkovkin V. V. (1994). Typology of Typological Dictionaries. *Vocabulum et vocabularium*. Kharkov. Issue 1. P. 13–23.
- Myznikov S. A. (2013). Russian Comprehensive Dialect and Regional Lexicography (the XIX–XXI centuries). *Slavic Lexicography* : International collective monograph / manag. ed. M. I. Chernyshova. Moscow : Azbookovnik. P. 563–578.
- Myznikov S. A. (2019). Russian Dialect Etymological Dictionary. Vocabulary of contact regions. M. ; SPb. : Nestor-Istoria.
- Shcherba L. V. (1974). Lexicography. *Language system and speech activity*. Leningrad : Nauka. Chapter IV. P. 265–312.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2023

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ В АНГЛОМОВНІЙ ТА УКРАЇНОМОВНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

Анжела Є. Болдирева

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
e-mail: annelina2207@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4327-3773>

Людмила С. Яровенко

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
e-mail: yarovenkoludmila@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6199-0974>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню прислів'їв та приказок у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. Тут дається їх визначення, встановлюється їхній лінгвістичний статус, окреслюється їхнє місце у фразеології. Окремо розглядається тематична група англійських та українських прислів'їв і приказок, що позначають багатство, матеріальний добробут і бідність, матеріальне неблагополуччя, дається їх лінгвістична та культурологічна характеристика. Прислів'я та приказки відображають багатий історичний досвід народу, уявлення, пов'язані з трудовою діяльністю, побутом, культурою, взаєминами людей та їхнім ставленням до певних речей і обставин. Правильне та влучне використання прислів'їв та приказок надає мовленню неповторної своєрідності та особливої виразності. Прислів'я та приказки дуже часто переходять з однієї мови в іншу. Іноді складно відрізнити народне прислів'я або приказку від запозиченого, тому

що часто вони мають наднаціональний характер та відображають «закономірності природи», в тому числі й людської. Проте, значна їх частина співвідноситься з фактами та законами соціально-історичного розвитку, соціальною свідомістю, психічним складом певного етносу, тобто належить цьому етносу. Цікавим (а в наш час навіть необхідним) вважається дослідження культури етносів через вивчення мовного втілення досвіду народів. Крізь призму власного світобачення кожна нація по-своєму сприймає життя й транслює свої культурні особливості у мові. Оскільки ми живемо в час, коли змішування мов та культур досягло небачених масштабів, актуальною стала міжкультурна комунікація, й на перший план висунута проблема розуміння дій, учинків, ставлення, оцінок, а не тільки слів носіїв іноземних культур, виховування терпимості до них через розуміння. Прислів'я та приказки як окремий шар фольклору, що дійсно втілює думки народу, становлять цінний матеріал для студіювання особливостей міжкультурної комунікації. Все зазначене вище (й навіть більше) сприяє зацікавленості людини у вивченні цього безцінного скарбу, цілого фольклорного скарбу. Його вивченням займалися багато вчених різних країн, проте до кінця він досі лишається не розгаданим. Саме тому наше дослідження особливостей мовного втілення людської думки у вигляді прислів'їв та приказок лишається актуальним.

Ключові слова: прислів'я, приказки, багатство, бідність, культура, картина світу.

Вступ. Звертаючись до теми культури, а саме її проявів у мові, усі дослідники обов'язково апелюють до фразеології. Проблема фразеології розглядалася в наукових працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених (див., напр.: Алефіренко, 1987; Баран, Зимомря, 2008; Dobrovolskiy, 1996; Зорівчак, 1983; Kunin, 2005). Зокрема, М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, Р. Зорівчак, О. В. Кунін, Д. О. Добровольський, Г. Г. Соколова писали про фразеологічну семантику, Ю. Д. Апресян, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров розглядали національно-культурну специфіку мовних (фразеологічних) одиниць, М. М. Кирилова, Т. З. Черданцева та ін. займалися питаннями ідіотетичної фразеології. Багато з цих та інших дослідників займалися питанням перекладу фразеології. Отже, багатоаспектність фразеологічного матеріалу зумовлює множинність підходів до його вивчення, а отже, будь-який досвід аналізу фразем буде важливим, що зумовлює **актуальність** студії.

Мета пропонованої студії полягає в аналізі ставлення британців та українців до матеріального добробуту й багатства та матеріального неблагополуччя й бідності, втілених в англійських й українських прислів'ях та приказках.

Сформульована мета визначає рішення таких **завдань**:

- вивчити літературу з теми дослідження;
- здійснити лінгвістичний та культурологічний аналіз англійських та українських прислів'їв та приказок про багатство та бідність;
- проаналізувати та порівняти особливості національного ставлення британців та українців до багатства й бідності, втіленого у прислів'ях та приказках.

Джерелами дослідження слугують різноманітні словники прислів'їв та приказок: Л. Васильєвої, Р. Рейдаута та К. Віттинга, «The Oxford Dictionary of English Idioms», «The Penguin Dictionary of Proverbs», збірка М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Фактичний **матеріал** дослідження складають 195 англійських та 191 українських одиниць зазначеної тематики.

У статті використано такі **методи**: метод спостереження, методи компонентного та компаративного аналізу, метод суцільної вибірки та кількісний метод.

Результати та дискусія. Під прислів'ями розуміють стійкі, стислі образні народні вирази, що мають повчальний характер, висловлюють певну мораль, часто мають звуко-ритмічну організацію та передаються народом із покоління в покоління (Vinogradov, 2004: 192). Приказки — це широко розповсюджені образні вирази, що не мають узагальнювального смислу та повчальної тенденції. Їх часто називають ще мовними афоризмами. І прислів'я, і приказки у стислій формі висловлюють думку про певні життєві явища, реалії дійсності, людські риси, вчинки тощо у їхніх характерних і специфічних ознаках. Узяті з різних джерел народної словесності на основі безпосередніх спостережень над навколишнім життям, вони відзначаються влучністю вислову та загущеністю думки; увібравши світогляд народу та його багатотисячолетній досвід, вони становлять невід'ємний пласт народної філософії — скарбницю мудрості. Отже, прислів'я та приказки являють складову частину художньої культури народу, його неписаної словесності чи усної народної творчості, тобто фольклору.

Наука, що займається вивченням фольклору, називається *фольклористика*. Фольклор являє словесні, духовні та матеріальні аспекти культури, які, змінюючись, передаються спадково. Напрямок фольклористики, об'єкт якого становлять саме прислів'я та приказки, називається пареміологія. *Пареміологія* — це частина фольклору, яка

об'єднує найкоротші жанри, що в образній формі відтворюють найчастотніші явища та реалії дійсності: прислів'я, приказки, загадки, тости, вітання, побажання, прикмети тощо. Це словесні мініатюри, що в процесі формування закріпилися як своєрідні усталені форми, образні кліше. З часом частина з них утратила своє первісне значення або набула нового, більш сучасного сенсу. Однак у багатьох прислів'ях та приказках зафіксовані елементи давніх міфічних уявлень, риси доісторичної доби, що засвідчує їхнє давнє походження і дає підстави віднести цей їх (і, гадаю, жанр у цілому) до найдавніших утворень усної словесності. Віддавна прислів'я та приказки виробили основні жанрові ознаки, виконуючи відповідні образно-мовленнєві функції, та виокремилися як певне словесне явище. Згідно з назвою науки, що вивчає прислів'я та приказки (пареміологія), вони дістають іншої назви — *паремії*.

Окрім фольклористики та її розділу, пареміології, прислів'я та приказки вивчає мовознавство, а саме окремий її розділ — фразеологія. Проте пареміологія та фразеологія вивчають їх із різних сторін: фольклористика розглядає паремії як жанр усної народної словесності, аналізує їх із погляду композиції, художньо-образної структури, ідейного навантаження; фразеологія як розділ мовознавства вивчає лише лінгвістичний аспект паремій, тобто пояснює їхнє лексичне значення, вивчає особливості їх уживання в живому мовленні.

Оскільки наше дослідження здійснюється в руслі мовознавства, для нас суттєві думки про прислів'я та приказки з позиції фразеології.

Однак треба відзначити, що не всі вчені відносять прислів'я та приказки до фразеології. Так, наприклад, такі мовознавці, як Я. А. Баран, В. В. Виноградов, С. Влахов і С. Флорін та ін. (див., напр.: Баран, Зимодря, 2008; Vinogradov, 2004; Vlahov, Florin, 2004) включають їх до фразеологічного складу мови, акцентуючи на тому, що цим одиницям мови так само, як й іншим фразеологізмам, властиві такі основні ознаки фразеологічності, як стійкість, семантична цілісність, експресивно-семантична виразність. У свою чергу, Н. Н. Амосова та деякі інші дослідники (див.: Amosova, 2010) не згодні з цим судженням, мотивуючи свою позицію тим, що на відміну від фразеологізмів, які еквівалентні словам чи словосполученням, фразеологічні одиниці еквівалентні реченням. Ця ознака, на їхню думку, дуже суттєва й виокремлює прислів'я та приказки в окрему групу мовних одиниць.

Ми цілковито згодні з такою аргументацією, проте вслід за зазначеними вище вченими не вважаємо даний аргумент суттєвим, а тому будемо розглядати прислів'я та приказки як фразеологічні одиниці.

Встановивши належність прислів'їв та приказок до фразеологізмів, спробуємо визначити їхнє місце серед інших. Існує багато класифікацій фразеологічних одиниць, що також враховують прислів'я та приказки. На даний момент найбільш удалою вважається семантична класифікація фразеологічних одиниць, запропонована академіком В. В. Виноградовим. В її основу покладено те співвідношення, яке існує між значенням фразеологічного цілого та значенням компонентів у його складі. Отже:

1) *фразеологічні зрощення (або ідіоми)*. До них належать такі стійкі словосполучення, значення яких ніяк не зумовлене значенням окремих слів, що входять до їхнього складу. Значення цілого довільне та невмотивоване. Вони маркують усне мовлення, просторіччя та використовуються як засіб образного контактного узагальнення думки. Невипадково вони вживаються в усному розмовному мовленні з відтінком просторіччя, в офіційному усному мовленні, для імітації першого та другого типу мовлення в художньому тексті. Це найменш численний тип, що характеризується найбільшою спаяністю елементів. Наприклад, *a mare's nest* «нісенітниця», *a fishy story* «вигадка»;

2) *фразеологічні єдності*. Вони також неподільні за змістом і також мають єдине, цілісне значення, але це значення умотивоване, пов'язане із розумінням образного стрижня, на основі якого воно утворене. Як зазначає І. С. Алексеева, це метафоричні сполуки, що мають ширший діапазон вживання, тому що не мають відтінку грубого просторіччя (Alekseeva, 2004: 192). В. В. Виноградов відносить до цієї групи також прислів'я та приказки. Фразеологічні єдності мають значення цілого, що складається зі значення їхніх (фразеологічних єдностей) компонентів, та бувають звичайно переносними, метафоричними. Ця образність зумовлює емоційне забарвлення. Фразеологічні єдності трапляються в розмовному усному мовленні, в офіційному усному мовленні, в багатьох текстах засобів масової інформації. Ця група набагато численніша, її склад доволі однорідний. Наприклад, *a short cut* «короткий шлях», *to skate on thin ice* «ризикувати»;

3) *фразеологічні сполуки*. До їхнього складу входять такі слова, зв'язки яких із іншими словами обмежені, які утворюють сполуку

тільки з певним замкнутим колом слів. Фразеологічні сполуки відрізняються від єдностей тим, що одне зі слів у їхньому складі вживається у переносному значенні або характеризується зв'язаністю значення, яке притаманне слову тільки у певній, досить обмеженій групі виразів. Наприклад, *to make money* «заробляти гроші», *to pay attention to* «звертати увагу на», *to lose time* «марнувати час». Стійкість таких виразів спирається на обмежену сполучуваність слів. Тут можлива зміна граматичної форми. Можлива також синонімічна заміна, але вона обмежена. Ця група найбільш численна. Такі фразеологізми вживаються в усіх типах тексту. Вони не мають національної специфіки. Образність, що лежить в їхній основі, стерта.

Окрім семантичної класифікації В. В. Виноградова, існує ще багато інших класифікацій фразеологізмів, у яких прислів'я та приказки посідають окреме місце. Так, О. В. Федоров услід за Б. А. Ларініним заложно від злитності фразеологічних одиниць розглядає три такі групи:

1) *перемінні словосполучення*, до яких входять і стійкі фразеологічні сполуки (за термінологією В. В. Виноградова);

2) *стійкі метафоричні сполуки*, що чітко виокремлюються «нааявністю стереотипності, традиційності та метафоричного переосмислення, відходу від первісного значення» (цит. за: Федоров, 2002: 219);

3) *ідіоми*, що відрізняються від попередньої групи «більш деформованим, скороченим, далеким від первісного складом (лексичним та граматичним) і значним послабленням тої семантичної членороздільності, що зумовлює метафоричність» (цит. за: Федоров, 2002: 220). Говорячи іншими словами, умотивованість тут утрачено.

Друга та третя групи відповідають фразеологічним єдностям та фразеологічним зрощенням класифікації В. В. Виноградова. Прислів'я та приказки дослідник відносить до другої групи, тобто до метафоричних сполук, відзначаючи, що ці одиниці являють завершений вислів і мають форму самостійних (часто еліптичних) речень, тим самим утворюючи вже самостійну одиницю контексту (Федоров, 2002: 224–225).

Згідно зі структурною класифікацією, запропонованою О. В. Кунініним, прислів'я та приказки належать до групи фразеологізмів зі структурою речення. Окрім даної групи, дослідник розглядає субстантивні, дієслівні, адвербіальні, ад'єктивні, вигуківі, препозиційні, вставні фразеологізми (Kunin, 2005).

В. С. Виноградов називає прислів'я та приказки предикативними фразеологізмами. Окрім них, він вивчає лексичні та компаративні фразеологічні одиниці (Vinogradov, 2004: 183). Дослідник наголошує, що попри те, що власне прислів'я та приказки еквівалентні не слову, як інші фразеологізми, а реченню, вони становлять окрему групу фразеологічних одиниць і тому належать до фразеологічного фонду мови. Він також каже, що, на відміну від інших фразеологізмів, образна наповненість, тобто внутрішня форма, прислів'їв і приказок, у більшості випадків зберігає свою значимість. Носії мови не тільки знають смисл прислів'я чи приказки й ситуацію, в якій їх треба вживати, але й сприймають образ, метафору, порівняння, що формують прислів'я або приказку. Звісно, первісні реалії, пов'язані з виникненням прислів'я або приказки, забуваються. Проте, їхня двоплановість зберігається. Їхній прямий та переносний смисл існують одночасно. Смисл вільного словосполучення, що лежить в основі прислів'я або приказки, та їхній переносний зміст актуалізується в мовленні (Vinogradov, 2004: 192).

В. І. Карабан та Дж. Мейс розрізняють інтернаціональні та етноспецифічні, а також образні та необразні прислів'я та приказки (Карабан, Мейс, 2003: 336).

Таким чином, ми будемо розглядати прислів'я й приказки власне як фразеологічні єдності (В. В. Виноградов), як стійкі метафоричні сполуки подібно до І. С. Алексєєвої, О. В. Федорова (Alekseeva, 2004; Vinogradov, 2004; Федоров, 2002).

Метод суцільної вибірки з дефініцій 4 словників англійських та 1 словника українських прислів'їв і приказок (Vasilieva, 2004; Rideout, Witting, 1997; Oxford Dictionary, 2020; Penguin Dictionary, 2000; Номис, 1993) дозволив нам знайти та проаналізувати 195¹ англійських та 191² українських прислів'їв і приказок про багатство та бідність. Критеріями вибірки слугували:

а) наявність у досліджуваних одиницях слів-індикаторів, що належать до лексико-семантичних полів «БАГАТСТВО» та «БІДНІСТЬ», зокрема, *money, wealth, fortune, rich, prosperity VS poor, need, poverty, necessity, want, beggars* й деякі ін., а також їхніх українських відповідників;

¹ Дана кількість прийнята нами за 100 %

² Дана кількість прийнята нами за 100 %

б) загальний смисл прислів'я та приказки. Так, наприклад, така приказка, як *Silence is golden* (Мовчання — золото), попри наявність у ній слова лексико-семантичного поля «БАГАТСТВО» *golden* 'золото', не ввійшло в наш список, тому що загальний смисл приказки ніяк не пов'язаний із матеріалом нашого дослідження.

Загалом треба відзначити, що з усієї кількості знайдених та проаналізованих нами англійських і українських прислів'їв та приказок про багатство та бідність переважна більшість з них — це приказки. До прислів'їв, що, як уже зазначалося вище, мають повчальний характер, можна віднести, наприклад, такі:

Better give a shilling than lend a half-crown.

Better be born lucky than rich.

Take care of the pence and the pounds will take care of themselves.

Never spend your money before you have it.

Waste not, want not.

Гроші бережи — вони й тебе врятують.

Хочеш розбагатіти — будь сім років свинею.

Структурно вони можуть являти або прості, або складні речення, проте, в першій їхній частині обов'язково стоїть дієслово в наказовому способі, що передає ту саму повчальну тенденцію, властиву прислів'ям. Приказки також становлять прості або складні, повні або неповні речення. Наприклад, такі приказки мають структуру простого речення:

A light purse makes a heavy heart.

A penny saved is a penny gained.

Money begets money.

Money is a root of all evil.

Бідність призводить до війни.

А подані ще нижче — мають структуру складного речення:

Penny — wise and pound — foolish.

Money often unmakes the men who make it.

He lives long that lives well.

Людина виконує золото, золото закопує людину.

Дуже часто прислів'я та приказки про багатство та бідність будуються на протиставленні — антитезі:

A heavy purse makes a light heart.

A light purse makes a heavy heart.

A light purse is a heavy curse.

A miserly father makes a prodigal son.

It is better to give than to take.

Great spenders are bad lenders.

Children are poor men's riches.

Не так добре з грошима, як погано без них.

Маленька зайвина приносить великі страждання.

Бідність не ганьба, але й не велика шана.

Досліджувані одиниці властива антонімія та синонімія. Так, наприклад, перша приказка у наведеному вище списку семантично протиставлена другій та третій, що, в свою чергу, синонімічні одна одній.

Necessity is the mother of invention.

Want is the mother of industry.

Need makes the old wife trot.

Need makes the naked man run.

Need must when the devil drives.

Усі ці приказки про бідність мають єдине значення — «злидні навчачь всьому». Таким чином, синонімія — характерна ознака досліджуваних одиниць.

Доволі часто у приказках про багатство можна знайти емпфузу. Наприклад,

He that serves everybody is paid by nobody.

He that serves God for money will serve the devil for better wages.

He that will thrive, must rise at five.

Не так добре з грошима, як погано без них.

Солідну частину знайдених у зазначених вище джерелах приказок становлять римовані приказки:

A light purse is a heavy curse.

A penny saved is a penny gained.

Penny and penny laid up will be many.

Great spenders are bad lenders.

Срібло-золото тягне чоловіка в болото.

Кільком англійським приказкам властива варіативність структури:

A beggar may sing before the thief (footpad, pickpocket).

Всі три можливі варіанти приказки належать до одного семантичного поля «ЗЛОЧИН» (*thief* 'крадій', *footpad* 'розбійник', *pickpocket* 'кишеньковий злодій').

Як відзначає дослідниця С. Г. Тер-Мінасова, ставлення британців до багатства за останні 100–150 років змінилося. Наприклад, у XIX столітті бути багатим було безумовною перевагою людини, оскільки цей статус неодмінно «дарував» їй повагу, пошану, заздрощі, улесливе ставлення оточення. Проте в XX–XXI століттях, коли стали відомими істинні основи будь-якого багатства й усім було вже зрозуміло, що багатство кількох стоїть на бідності та злиднях більшості, багатим людям потрібно ніби виправдовуватися за свій статок і не хизуватися ним (Тер-Мінасова, 2000: 94). Однією зі значимих рис національного характеру британців є їхня бережливість. Це можна побачити в прислів'ях та приказках. Наприклад:

A penny saved is a penny gained.

Penny and penny laid up will be many.

У семантичному відношенні всі англійські прислів'я та приказки про гроші дуже різнопланові. З одного боку, вони актуалізують ідею, що люди, які працюють та заробляють гроші і не бояться ризикнути, варті поваги, захоплення та схвалення. Наприклад:

Nothing risk, nothing win.

Plenty is no plague.

No bees, no honey; no work, no money.

З другого боку, великі гроші ніколи не можуть бути нажиті чесно (про це свідчить велика кількість англійських прислів'їв та приказок), тобто багаті — це ненажерливі, нечесні люди.

Muck and money go together.

Where there's muck, there is brass.

Money often unmakes the men who make it.

A great fortune is a great slavery тощо.

В українській свідомості багатство більшою мірою засуджується:

Людина викопує золото, золото закопує людину.

Кажуть: «бідні люди», бо багаті — не люди.

Срібло-золото тягне чоловіка в болото.

Проте українці все ж таки часто воліють розбагатіти, адже бути бідним гірше, ніж багатим:

Краще десять замків, ніж одна бідність.

Бідність не ганьба, але й не велика шана.

Гроші — мамона, але як їх нема, то велика біда.

Бідність призводить до війни.

Не так добре з грошима, як погано без них.

Останню сорочку закладу, а багатим буду.

В українських прислів'ях та приказках про багатство та бідність найчастіше гроші засуджуються так само, як і ті, хто їх заробляє. Наприклад:

Чим багатша людина, тим вона скупіша.

Купається у золоті і не вартий ламаного шеляга.

Хочеш розбагатіти — будь сім років свинєю.

Підкреслюється ідея, що багато грошей — це тягар:

Багато майна — багато турбот.

Проте інколи підкреслюється, що гроші все ж таки треба заробляти:

У доброго майстрового тугий гаманець.

Трудяща копійка годує довіку.

Ставлення українців та британців до багатства та бідності дуже схоже. Незважаючи на те, що переважно й британці, й українці вважають, що гроші — це добре, треба їх заробляти, вони радять не забувати про інші цінності у світі, якими людина повинна дорожити більше, ніж грошима: дружба, людські почуття, життя, здоров'я, чесне ім'я тощо. Все це порівнюється з грошима, й порівняння — не на користь грошей.

Wealth is nothing without health.

Good health is above wealth.

Character is prosperity.

A good name is better than riches.

A good name is a rich heritage.

Better be born lucky than rich.

Wit is better than wealth.

Good advice is beyond price.

Riches take wing, honour will cling.

They are rich who have good friends.

За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини.

Краще золотник щастя, ніж фунт золота.

Грошей багацько (на світі), а щастя мало.

Народна мудрість, утілена і в англійських, і в українських прислів'ях та приказках, вчить нас, як треба поводитися з грошима:

Penny — wise and pound — foolish.

Never spend your money before you have it.

Short debts make long friends.

Easy come, easy go.

Waste not, want not.

Гроші бережи — вони й тебе врятують.

Маленька зайвина приносить великі страждання тощо.

Тобто гроші повинні служити людині, а не навпаки, з грошима треба поводитися обачливо, треба завжди знати міру, неможливо ані давати, ані брати в борг і т. ін.

Що стосується бідності, то в обох культурах підкреслюється, що бідність стимулює активність, учить умінню викручуватися та заробляти.

Necessity is the mother of invention.

What is the whetstone of wit.

Need makes the old wife trot.

Біда всьому навчить.

Біда вимучить, біда й виучить тощо.

Згідно з християнською мораллю, і в англійських, і в українських прислів'ях та приказках підкреслюється поганий вплив грошей на людей.

Money is the root of all evil.

Money is the sinews of war.

Гроші — м'язи війни.

Християнство, засуджуючи багатство, акцентує на користолюбстві, яке «звоблює», тобто спокушає, відволікає вірян від служіння Господу.

В українській культурі ще підкреслюється значимість грошей у харбарництві:

Коли гроші говорять, тоді правда мовчить.

Гроші відмикають усі двері.

Срібний молоток залізні двері пробива.

Золото не говорить, а чудеса творить.

Коли золото наверх спливає, тоді правда на дно поринає

Проте в цілому треба зазначити, що в українській свідомості ставлення до грошей набагато більш позитивне, ніж до бідності. Будь-який бідар мріє про те, щоби розбагатіти. Недаремно ж кажуть *Як копійка ведеться, то й добре живеться. Якби Господь любив бідняка, бідняк не був би бідняком. Останню сорочку закладу, а багатим буду.*

Висновки. Загалом абсолютна більшість англійських та українських прислів'їв та приказок саме про багатство, а не про бідність. Зі всіх проаналізованих прислів'їв та приказок про багатство/бідність в англійській та українській культурах багатство засуджується в 11,3 % та 13,1 % відповідно, а бідність виправдовується у 5,1 % та 6,3 % відповідно. Філософське ставлення до багатства/бідності в українців наявне в 2 випадках (1,1 %). Таке ставлення не було помічено в британців узагалі. Подібна різниця між підсвідомим ставленням британців та українців до грошей призводить до того, що англомовний соціум позиціонує феномен бідності як ненормативний та небажаний на відміну від україномовного соціуму, де бути бідним не такий тяжкий гріх.

Перспективи дослідження ми бачимо у вивченні особливостей передачі прислів'їв та приказок при перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. К. : Наукова думка, 1989. 134 с.
- Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Академія, 1987. 227 с.
- Баран Я. А., Зимомря М. І. Фразеологія: знакові величини: Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Вінниця : Нова Книга, 2008. 256 с.
- Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця : Нова книга, 2003. 153 с.
- Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів : Вища школа, 1983. 175 с.
- Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську: Навчальний посібник-довідник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
- Романуцький В. М. До проблеми культурологічного осмислення індивідуалізму-колективізму. *Культура і сучасність*. 2013. №2. С. 209–213.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
- Українські приказки, прислів'я і таке інше: зб. О. В. Марковича та ін. / [спорудив М. Номис (1864)]. СПб., 1993. 528 с.
- Alekseeva Y. S. An Introduction to Translation Studies. SPb. : Filolog. fakulty of SPbSU; M. : Akademia, 2004. 352 p.
- Amosova N. N. Fundamentals of English Phraseology. L. : LGU, 2010. 216 p.
- Dobrovolskiy D. O. The Figurative Component in Semantics of Idioms. *Topics in the study of language*. 1996. №1. P. 71–93.
- Fedorov A. V. Fundamentals of the General Theory of Translation. SPb. : Philolog. faculty SPBSU ; M. : Philology Three», 2002. 416 p.

- Kunin A. V. Modern English Phraseology Course. Dubna : Phoenix+, 2005. 488 p.
- Rideout P., Witting K. An Explanatory Dictionary of English Proverbs. SPb. : Lan', 1997. 283 p.
- Ter-Minasova S. G. Language and Intercultural Communication. M. : Word, 2000. 262 p.
- The Oxford Dictionary of English Idioms, forth edition / [edited by John Ayto, the US]. New York : Oxford University Press Inc., 2020. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198845621.001.0001/acref-9780198845621>
- The Penguin Dictionary of Proverbs. Second edition / Jonathan Law, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, England, 2000. 365 p.
- Vasilieva L. The Brevity — the Soul of Wit. English Proverbs, Sayings, Popular Expressions. M. : Centerpolygraph, 2004. 350 p.
- Vinogradov V. S. Translation: General and Lexical Issues. M. : KDU, 2004. 240 p.
- Vlakhov S., Florin S. Untranslatable in Translation. M. : MO, 2005. 343 p.

PROVERBS AND SAYINGS ABOUT WEALTH AND POVERTY IN ENGLISH AND UKRAINIAN PICTURES OF THE WORLD

Angela Ye. Boldyreva

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Translation Department,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odesa, Ukraine
e-mail: annelina2207@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4327-3773>

Liudmila S. Yarovenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Translation Department,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odesa, Ukraine
e-mail: yarovenkoludmila@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6199-0974>

SUMMARY

The article is devoted to the study of proverbs and sayings in domestic and foreign linguistics. Here they are defined, their linguistic status is established, and their place in phraseology is outlined. A particular thematic group of English and Ukrainian proverbs and sayings denoting wealth, material well-being and poverty, material disadvantage is also considered and their linguistic and cultural characteristics are given. Proverbs and sayings reflect the rich historical experience of the people, ideas related to labor activities, everyday life, culture, relations between people and their attitude to certain things and circumstances. Correct and accurate use of proverbs and sayings gives the language a unique

originality and special expressiveness. Proverbs and sayings very often transfer from one language to another. Sometimes it is difficult to distinguish a folk proverb or a saying from a borrowed one, because they often have a supranational character and reflect the “laws of nature”, including the human one. However, a significant part of them correlates with the facts and laws of socio-historical development, social consciousness, mental composition of a certain ethnic group, that is, it belongs to this ethnic group. It is interesting, and nowadays even necessary, to study the culture of ethnic groups through the study of the linguistic embodiment of the experience of peoples. Through the prism of its worldview, each nation perceives life in its own way and transmits its cultural features in language. After all, we live in a time when the mixing of languages and cultures has reached an unprecedented scale, intercultural communication has become relevant, and the problem of understanding actions, deeds, attitudes, assessments, and not just words of representatives of foreign cultures, and fostering tolerance for them through understanding has come to the fore. Proverbs and sayings as a separate layer of folklore, which really embody the thoughts of the people, are fertile material for this. All of the above and even more contribute to a person's interest in studying this priceless treasure, a whole folklore layer. Many scientists from different countries of the world studied them, but a lot still remains unsolved until the end. That is why our study of the peculiarities of the linguistic embodiment of human thought in the form of proverbs and sayings continues to be relevant.

Key words: proverbs, sayings, wealth, poverty, culture, picture of the world.

REFERENCES

- Alefrenko M. F. (1987). Teoretychni pytannia frazeolohii [Theoretical Issues of Phraseology]. Kharkiv : Akademiia [in Ukrainian].
- Alekseeva Y. S. (2004). An Introduction to Translation Studies. SPb. : Filolog. fakulty of SPbSU; M. : Akademia.
- Amosova N. N. (2010). Fundamentals of English Phraseology. L. : LSU.
- Azhniuk B. M. (1989). Anhliiska frazeolohiia u kulturno-etnichnomu vysvitleni [English Phraseology in Ethnic-Cultural Lighting]. K. : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Baran Ya. A., Zymomria M. I. (2008). Frazeolohiia: znakovi velychyny [Phraseology: Symbolic Values]. Vinnytsia : Nova Knyha [in Ukrainian].
- Dobrovolskiy D. O. (1996). The Figurative Component in Semantics of Idioms. *Topics in the study of language*. №1. P. 71–93.
- Fedorov A. V. (2002). Fundamentals of the General Theory of Translation. SPb. : Philolog. fakulty SPBSU ; M. : Philology Three».
- Karaban V. I., Meis Dzh. (2003). Pereklad z ukrayins'koyi movy na anhliys'ku [Translation from Ukrainian in English]. Vinnytsia: Nova Knyha, 2003 [in Ukrainian].
- Kunin A. V. (2005). Modern English Phraseology Course. Dubna : Phoenix+.
- Rideout P., Witting K. (1997). An Explanatory Dictionary of English Proverbs. SPb. : Lan'.
- Romanuts'kyi V. M. (2013). Do problemy kulturolohichnoho osmyslennia indyvidualizmu-kolektyvizmu [On the problem of Culturological Comprehension of individualism-col-

lectivism]. *Kultura i suchasnist'* [Culture and Modernity]. 2013. №2. S. 209–213 [in Ukrainian].

Selivanova O. O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problems [Modern Linguistics: Branches and Problems]. Poltava : Dovkillia-K [in Ukrainian].

Ter-Minasova S. G. (2000). Language and Intercultural Communication. M. : Word.

The Oxford Dictionary of English Idioms (2020). Forth edition / [edited by John Ayto], the US, New York : Oxford University Press Inc. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198845621.001.0001/acref-9780198845621> [in English]

The Penguin Dictionary of Proverbs (2000). Second edition / Jonathan Law, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, England, 2000. 365p.

Ukrainski prykazky, prysliv'ia i take inshe (1993).Zb. O. V. Markovycha ta in. [Ukrainian Sayings, Proverbs etc.]. SPb., 1993 [in Ukrainian].

Vasilieva L. (2004). The Brevity — the Soul of Wit. English Proverbs, Sayings, Popular Expressions. M. : Centerpolygraph.

Verba L. H. (2003). Porivnialna leksykolohiia anhliiskoi ta ukrainskoyi mov [A Comparative Lexicology of English and Ukrainian]. Vinnytsia : Nova knyha [in Ukrainian].

Vinogradov V. S. (2004). Translation: General and Lexical Issues. M. : KDU.

Vlakhov S., Florin S. (2005). Untranslatable in Translation. M. : MO.

Zorivchak R. (1983). Frazeolohichna odynytsia yak perekladoznavcha katehoriia [Phraseological unit as a Category of Translation Studies]. Lviv : Vyscha shkola [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.06.2023

ПРИНЦИПИ Й ПІДХОДИ У СТРУКТУРІ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ

Володимир А. Глушенко

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
германської та слов'янської філології,
Донбаський державний педагогічний університет,
Слов'янськ, Україна
e-mail: sdpunauka@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966>

АНОТАЦІЯ

У структурі лінгвістичного методу доцільно виділяти три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. В онтологічний компонент методу входить сума принципів і підходів. Для порівняльно-історичного методу провідним є принцип історизму. Поряд із принципом історизму у працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють принципи причиновості й системності, які разом із принципом історизму можуть бути інтерпретовані як конкретизація та вияв принципу загального зв'язку явищ. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причиновий, системний). Принципи порівняльно-історичного дослідження співвідносні з поняттями синхронії та діахронії. При цьому поняття синхронії та діахронії мають суто пізнавальний характер; вони належать до царини методології лінгвістичного дослідження, на саму ж мову їх можна перенести тільки умовно, беручи до уваги безперервність мовних змін. Синхронія як певний стан мови у відношенні до реальної мови є науковою абстракцією, тоді як реальне існування мови належить до плану діахронії (О. С. Мельничук). Зауважимо, що, як підкреслював О. С. Мельничук, із погляду історизму протиставлення синхронії і діахронії в мовознавстві слід допускати лише як умовний, штучний методологічний прийом, за яким не можна випускати з поля зору безперервний процес мовного розвитку. На думку В. М. Русанівського, діахронічне дослідження мовних явищ не усуває поняття системності; навпаки, праці з історії мови мають базуватися на системному підході до мови, її одиниць і категорій. З іншого боку, синхронічний опис не може цілком усунути поняття мовної еволюції. Брак діахронічного, історичного погляду на мову не може задо-

вольнити сучасне мовознавство, оскільки такий однобічний підхід до мови суперечить діалектиці пізнання.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод; онтологічний компонент; принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ; історичний, причиновий, системний підходи.

Вступ. Важливим компонентом методології пізнання є науковий метод. Будь-яка наука затверджується як специфічна галузь людського знання тоді, коли виробляє свій метод.

Завдяки науковому методу в науці здійснюються цілеспрямовані пізнавальні дії.

Актуальність. Проблема наукових, зокрема лінгвістичних, методів є однією з найважливіших і водночас недостатньо розроблених. Існують істотні розбіжності та значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. На жаль, у навчальних посібниках для закладів вищої освіти наводяться необґрунтовані класифікації методів (і саме поняття методу подається дуже суперечливо); наявні очевидні вади у визначенні методів дослідження в дисертаціях. До цього часу немає впорядкованості в уживанні термінів *метод*, *прийом*, *процедура*, *операція*, *принцип*, *підхід*, *методика*, *методологія*.

Важливим залишається питання про структуру лінгвістичного методу.

У попередніх публікаціях ми обґрунтували тезу про те, що лінгвістичний метод доцільно розглядати як складне структурне утворення. Ми намагалися показати, що найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах широкого трактування, згідно з яким метод є гетерогенним феноменом. Найбільш експланаторною й перспективною з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів видається концепція В. І. Постовалової, згідно з якою у структурі методу виділяються три різнорідні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний (Postovalova, 1978: 24; Глушенко, 1998: 12; Глушенко, 2010; Глушенко, 2011; Глушенко, 2017: 12). Ми конкретизували цю тезу, досліджуючи порівняльно-історичний метод (Глушенко, 1998: 14–22; Глушенко, 2010; Глушенко, 2011; Глушенко, 2012; Глушенко, 2017: 14–23). Значну увагу ми приділили онтологічному компоненту, надавши характеристику принципам і підходам, на які спираються компаративісти.

Підготовка до друку пропонованої статті пов'язана з нашим бажанням розкрити питання повніше.

Метою нашої розвідки є розкриття сутності принципів і підходів порівняльно-історичного дослідження, що входять в онтологічний компонент порівняльно-історичного методу.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити особливості широкого тлумачення наукового/лінгвістичного методу, відповідно до якого метод є складною логічною одиницею гетерогенного характеру (з виділенням у структурі методу онтологічного, операційного й телеологічного компонентів); 2) дати стислу характеристику операційного й телеологічного компонентів порівняльно-історичного методу; 3) докладно проаналізувати онтологічний компонент (принципи й підходи) порівняльно-історичного методу; 4) з'ясувати перспективи подальшого вивчення порівняльно-історичного методу в загальнотеоретичному й лінгвістичноісторичному аспекті.

Матеріал та метод дослідження. Матеріал дослідження склали наукові лінгвістичні тексти, певна частина яких належить автору пропонованої статті. В студії використано описовий метод.

Результати та дискусія. Термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях — у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів дослідження).

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі, як сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови. Отже, в межах вузького тлумачення лінгвістичний метод існує як *гомогенний феномен*.

Проте, з нашого погляду, ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від таких важливих методологічних засобів, як принцип і підхід, які не включаються в його структуру (Глушенко, 2010).

Поряд із тенденцією ототожнювати методи з прийомами (процедурами, операціями) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція — відривати прийоми (процедури, операції) від методів, розглядати операційні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні деякими лінгвістами

словосполучення «прийоми та методи». На нашу думку, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина (там само).

У широкому смислі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Отже, лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як *гетерогенний феномен*.

У складі методу як гетерогенного феномена доцільно виділяти, як відзначено вище, онтологічний, операційний і телеологічний компоненти.

При такому підході комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один із компонентів методу — операційний.

Схарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виконує функцію засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, й логічно останнім, включаючи в себе отримані результати. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід (Глушенко, 1998: 12; Глушенко, 2010; Глушенко, 2017: 12).

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною основою методу. Ролі принципів виконують глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи — вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення (Глушенко, 1998: 12; Глушенко, 2010).

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, трактують як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження. Підхід визначає напрям дослідження, проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання; підхід

відбивається в принципах і прийомах (процедурах, операціях) певного методу (Глушенко, 1998: 12; Глушенко, 2010; Глушенко, 2017: 12).

Операційний компонент порівняльно-історичного методу включає такі прийоми та процедури, як: 1) генетичне ототожнення фактів; 2) лінгвістична реконструкція архетипу та фонетичного закону; 3) хронологізація й локалізація мовних явищ. Основним універсальним прийомом цього методу є порівняння, а найбільш суттєвою його частиною — процедура лінгвістичної реконструкції.

Телеологічний компонент порівняльно-історичного методу становить його мета. В сучасній компаративістиці її трактують достатньо широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їхнього подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних граматики і словників. Проте, на нашу думку, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не тільки на одержання конкретних фактів із історії тих або тих мов, тобто мають винятково фактологічний характер. Конкретні мовні факти усвідомлюються як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мета дослідження — як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізація принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі (див. нижче). Саме так, із методологічних позицій, трактували мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл (Глушенко, 1998: 14–15).

В онтологічний компонент порівняльно-історичного методу входить сума принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, виступає принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятним: у будь-якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, ідеться й про принцип історизму. Як відзначав О. С. Мельничук, порівняльно-історичний метод органічно впливає з принципу історизму і є найважливішим засобом застосування цього принципу в мовознавстві (Мельничук, 1988: 8). Принцип історизму узагальнює твердження про історичний характер розвитку мови. Мову розглядають як явище, що історично розвивається, починаючи з ранніх етапів формування й закінчуючи останніми (мертві мови) або подальшими перспективами розвитку (Мельничук, 1988: 8).

Твердження про мовний розвиток є однією з основних умов лінгвістичної реконструкції і всього порівняльно-історичного мовознавства. При цьому розвиток трактують не як рух від простого до складного або більш досконалого, а як діахронічну змінюваність мови, здатність її до перетворювання на всіх рівнях мовної структури (Глушенко, 1998: 16).

Проте принцип історизму — це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. У працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ (Глушенко, 1998: 16; Глушенко, 2017).

Причиновість відбиває генетичний зв'язок (зв'язок породження); сутність причиновості полягає в породженні причиною наслідку. Процес розвитку становить безперервний перехід від старого стану до нового завдяки безперервності причинових ланцюгів (Глушенко, 1998: 18).

Велике значення проблеми причиновості для порівняльно-історичного мовознавства зумовлене такими обставинами: 1) причинний підхід до мовної історії розкриває відношення генетичного зв'язку явищ; 2) вивчення причин — це вихід за межі простого спостереження у царину власне наукового знання: розкриття причин історичних змін відкриває внутрішні закономірності в історії мови; 3) проблема причиновості — кардинальна проблема діахронії; похідні від неї проблеми — необхідності та випадковості в історії мов, темпів мовних змін, діахронічних універсалій та ін. Власне кажучи, експланаторність компаративістики пов'язана насамперед з її здатністю розкривати причиново-наслідкові зв'язки (Postovalova, 1978: 130).

Суттєвим видається трактування мови як складнодинамічної системи, що змінюється в часі; мову в її розвитку інтерпретують як системне явище, що «піддається» системному аналізу (Глушенко, 1998: 20).

Так, відбиттям системних тенденцій мовного розвитку є регулярність фонетичних кореспонденцій: система кожного з інгредієнтів мовної сім'ї може бути представлена як трансформа, утворена від певної прамовної системи, а доказ генетичної тотожності мов набуває сили тільки у випадку, коли можна побудувати алгоритм переведення однієї мовної системи в іншу, наприклад, прайндоевропейської в праслов'янську (Глушенко, 1998: 20–21).

Принцип системності реалізується також у процесі лінгвістичної реконструкції: реконструкт є експланаторним, якщо окремі зміни логічно й несуперечливо вишиковуються у взаємопов'язаній послідовності. Специфічною рисою сучасної реконструкції є відтворення не окремих фактів, а прамови як системи, де різні реконструйовані елементи типологічно відповідають один одному. Отже, одним із завдань історика мови є встановлення відносної хронології мовних явищ — як послідовності, так і збігу їх у часі. Останнє вимагає поглибленої розробки прийому синхронізації явищ минулого (Глушенко, 1998: 21).

Принципам історизму, причиновості, системності відповідають історичний, причиновий, системний підходи.

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності в порівняльно-історичних дослідженнях.

Із погляду В. І. Постовалової, принцип історизму можна інтерпретувати як один із різновидів принципу системності, якщо розглядати систему як сукупність її функційно-генетичних станів (Postovalova, 1978: 63).

Філософи пояснюють взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ.

Цей принцип, як відомо, є найбільш загальною закономірністю існування світу, результатом і виявом універсальної взаємодії всіх предметів і явищ. Зміст принципу загального зв'язку явищ полягає у врахуванні всебічного взаємозв'язку та взаємодії об'єктів між собою. Кожен об'єкт існує в закономірному зв'язку з іншими й бере участь у взаємодії з ними. Діалектика передбачає диференційований підхід до аналізу різноманітних зв'язків, вирізняючи серед них, зокрема, зв'язки, властиві основним формам існування матерії: просторові, часові, структурні, генетичні, причинові, функційні.

У філософських працях зазначається взаємозв'язок принципів історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ; підкреслюється, що принцип загального зв'язку явищ існує в історичному, причиновому та системному виявах.

Подібний підхід відбився й у мовознавстві. В. К. Журавльов підкреслював взаємозв'язок принципів історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ, розглядаючи їх як принципи лінгвогенетичних досліджень (Zhuravlev, 1986: 29–44).

На думку В. М. Русанівського, конкретизацією та виявом принципу загального зв'язку явищ є принцип причиновості (Русанівський, 1980: 3; Русанівський, 1983: 5), а з погляду О. С. Мельничука — принципи причиновості та системності (Melnichuk, 1970: 19–20; Мельничук, 1988: 7–8). При цьому В. М. Русанівський і О. С. Мельничук підкреслювали тісний взаємозв'язок принципу історизму з принципами причиновості та системності (Русанівський, 1983: 8–9; Мельничук, 2000а: 311).

Це дає нам підстави стверджувати, що у трактуванні В. М. Русанівського та О. С. Мельничука конкретизацією та вияв принципу загального зв'язку явищ становлять не тільки принципи системності та причиновості, а й «імпліцитно» сам принцип історизму.

Важливо відзначити, що, як наголошував О. С. Мельничук, розглядувані принципи співвідносні з поняттями синхронії та діячності (Мельничук, 2000б: 551). Це твердження видається нам надзвичайно глибоким у методологічному аспекті. На думку О. С. Мельничука, «поняття синхронії та діячності мають суто пізнавальний характер і належать безпосередньо до царини методології лінгвістичного дослідження, на саму ж мову вони можуть бути перенесені лише умовно, оскільки мова змінюється безперервно. Синхронічний стан мови, синхронія у відношенні до реальної мови з погляду теорії є науковою абстракцією, тоді як реальне існування мови належить до плану діячності» (Мельничук, 2000б: 551).

О. С. Мельничук підкреслював, що з погляду історизму протиставлення синхронії та діячності в лінгвістиці слід допускати лише як умовний, штучний методологічний прийом, за яким не можна випускати з поля зору безперервний процес мовного розвитку (Мельничук, 1988: 8).

У цьому контексті, безперечно, заслуговує на увагу характеристика, яку В. М. Русанівський дав структуралізму, зазначивши, що структуралісти часто «ігнорували діячності аспект дослідження мови» (Русанівський, 1967). Брак діячності, історичного погляду на мову «не може задовольнити сучасну науку», оскільки «такий односторонній підхід до вивчення мови суперечить діалектиці пізнання» (Русанівський, 1967). Щоправда, відсутність діячності аспекти дослідження мови може бути зумовлена специфікою розглядуваного матеріалу, як це спостерігається у студіях дескриптивістів, що вивчали

писемно не зафіксовані мови північноамериканських індіанців (Русанівський, 1967). В. М. Русанівський був переконаний у тому, що «діахронічне вивчення не тільки не усуває поняття системи, але, навпаки, без врахування цих понять є неповним. З другого боку, синхронічний опис не може цілком усунути поняття еволюції» (Русанівський, 1967).

Отже, вади структуральних досліджень В. М. Русанівський убачав у ігноруванні діахронічного підходу до мови. В цьому контексті видається важливою та характеристика, яку В. М. Русанівський дав Празькій лінгвістичній школі: «діахронічний аспект дослідження в лінгвістичній теорії празьких структуралістів не усувається, але до нього ставляться інші вимоги: у діахронічних дослідженнях треба виходити з понять системи і функцій». Те саме характерне для праць А. Маргіне (Русанівський, 1967).

В. М. Русанівський підкреслював, що ігнорування історії мовних явищ у процесі опису системи мови призводить до механічної реєстрації незрозумілих фактів, тому «тепер творча увага багатьох мовознавців спрямована на подолання тієї антиномії, що склалася в лінгвістичній науці внаслідок неправильного ототожнення діахронії з атомістичним, а синхронії з системним розглядом елементів мови» (Русанівський, 1967).

Повернемося до принципу загального зв'язку явищ. Що він передбачає? Які зв'язки становлять предмет мовознавства? На думку О. С. Мельничука, це: 1) зв'язки мови як суспільного явища з «іншими видами суспільної діяльності, з характером і структурою суспільства в цілому»; 2) міжмовна взаємодія; 3) зв'язки між мовними рівнями та елементами мови в межах певних рівнів; 4) взаємозв'язки психологічної та фізіологічної сторін мовленнєвої діяльності; 5) зв'язок з технічними засобами (технізація мови) (Melnychuk, 1990: 299; Мельничук, 2000а: 311).

Тезу про те, що у працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють принципи історизму, причиновості й системності як конкретизація та вияв принципу загального зв'язку явищ, було покладено в основу низки наших статей і двох монографічних досліджень, присвячених історії компаративістики (Глушенко, 1998; Глушенко, 2017).

Результати й висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. 1. Найбільш розчленовані уявлення й засоби для

достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах широкого трактування наукового методу. Метод у широкому тлумаченні є складною логічною одиницею, яку доцільно інтерпретувати як гетерогенний феномен. Найбільш експланаторною й перспективною з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів видається концепція, згідно з якою у структурі методу виділяються три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. 2. У межах онтологічного компонента виділяються такі феномени, як підхід і принцип. Підхід створює загальну орієнтацію дослідження, проте він не є безпосереднім знаряддям пізнання. Цю функцію виконує принцип, який реалізує той або той підхід. 3. В онтологічний компонент порівняльно-історичного методу входять історичний, причиновий і системний підходи, що реалізуються в принципах історизму, причиновості й системності. Ці принципи становлять конкретизацію та вияв принципу загального зв'язку явищ (В. М. Русанівський, О. С. Мельничук). 4. Отже, першорядну роль у порівняльно-історичних дослідженнях відіграє принцип загального зв'язку явищ. При цьому предмет лінгвістики становлять зв'язки мови із суспільством; міжмовна взаємодія; зв'язки між мовними рівнями та елементами мови; взаємозв'язки різних сторін мовленнєвої діяльності; зв'язок мови з технічними засобами (О. С. Мельничук).

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні порівняльно-історичного методу в загальнотеоретичному й лінгвоісторіографічному аспекті. Зокрема, необхідно ґрунтовно висвітлити питання про співвідношення порівняльно-історичного й історичного методів (за умови виділення історичного методу, що залишається дискусійним). Усебічного дослідження потребують питання вдосконалення порівняльно-історичного методу у процесі вивчення мов різних сімей. Актуальними залишаються проблеми історії компаративістики.

ЛІТЕРАТУРА

Глушенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. — 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.

Глушенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.

Глушенко В. А. Про онтологічний компонент лінгвістичного методу. *Життя у слові* : зб. наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського / [відп. ред. В. Г. Скляренко]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 454–458.

Глушенко В. А. Принципи дослідження у структурі порівняльно-історичного методу. *Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство* (зб. наукових праць до 90-річчя з дня народження). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 27–32.

Глушенко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. — 30-х рр. XX ст. : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 255 с.

Мельничук О. С. Передмова. *Методологічні проблеми мовознавства* / [відп. ред. А. С. Мельничук]. К. : Наукова думка, 1988. С. 3–16.

Мельничук О. С. Методологія у мовознавстві. *Українська мова : енциклопедія*. К. : Українська енциклопедія, 2000а. С. 311–312.

Мельничук О. С. Синхронія і діахронія. *Українська мова : енциклопедія*. К. : Українська енциклопедія, 2000б. С. 551.

Русанівський В. М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики. *Мовознавство*. К. : Наукова думка, 1967. Т. 1. URL: <https://litmist.org.ua> (дата звернення: 06.04.2023).

Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 3–11.

Русанівський В. М. Методологічні основи лінгвістичних досліджень. *Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів*. К. : Наукова думка, 1983. С. 5–17.

Melnichuk A. S. The Concept of the System and Structure of Language in the Light of Dialectical Materialism. *Topics in the Study of Language*. 1970. № 1, pp. 19–32.

Melnichuk A. S. Methodology. *Linguistic Encyclopedic Dictionary*. М. : SE, 1990, pp. 299–300.

Postovalova V. I. Historical Phonology and its Foundations: the Experience of Logical and Methodological Analysis. М. : Science, 1978. 203 p.

Zhuravlev V. K. Diachronic Phonology. М. : Science, 1986. 232 p.

PRINCIPLES AND APPROACHES IN THE STRUCTURE OF THE COMPARATIVE-HISTORICAL METHOD

Volodymyr A. Glushchenko

Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics,

Donbas State Teachers' Training University,
Sloviansk, Ukraine

e-mail: sdpunauka@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966>

SUMMARY

In the structure of the linguistic method, it is expedient to distinguish three components: ontological, operational, and teleological. The ontological com-

ponent of the method includes a series of principles and approaches. For the comparative-historical method, the principle of historicism is leading. Alongside the principle of historicism, in works of the comparative-historical direction, the principles of causality and systematicity play a significant role. These principles, together with the principle of historicism, can be interpreted as the specification and manifestation of the principle of general connection of phenomena. The mentioned principles correspond to certain approaches (historical, causal, systemic). The principles of comparative-historical research are correlated with the concepts of synchrony and diachrony. At the same time, the concepts of synchrony and diachrony have a purely cognitive character; they relate to the sphere of methodology of linguistic research and can be transferred to the language itself only conditionally, taking into account the continuity of linguistic changes. Synchrony, as a certain state of language in relation to the real language, is a scientific abstraction, while the real existence of language belongs to the plane of diachrony (O. S. Melnychuk). It should be noted that, as O. S. Melnychuk emphasized, from the point of view of historicism, the opposition of synchrony and diachrony in linguistics should be admitted only as a conditional, artificial methodological technique, behind which the continuous process of language development should not be lost sight of. According to V. M. Rusanivsky, diachronic research of language phenomena does not eliminate the concept of systematicity; on the contrary, works on the history of language should be based on a systemic approach to language, its units, and categories. On the other hand, synchronous description cannot completely eliminate the concept of language evolution. The lack of a diachronic, historical view of language cannot satisfy modern linguistics, as such a one-sided approach to language contradicts the dialectics of cognition.

Key words: *comparative-historical method; ontological component; principles of historicism, causality, systematicity, general connection of phenomena; historical, causal, systemic approaches.*

REFERENCES

Glushchenko V. A. (1998). Pryntsypy porivnialno-istorychnoho doslidzhennia v ukrainskomu i rosiiskomu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. — 20-i rr. XX st.) [Principles of Comparative-Historic Researches in Ukrainian and Russian Linguistics (70-s XIX ct. — 20-s XX ct.)]. Donetsk [in Ukrainian].

Glushchenko V. A. (2010). Lnhvistychnyi metod i yoho struktura [The linguistic method and its structure]. *Movoznavstvo*. № 6, pp. 32–44 [in Ukrainian].

Glushchenko V. A. (2011). Pro ontolohichnyi komponent lnhvistychnoho metodu [On the ontological component of the linguistic method]. *Zhyttia u slovi*: zb. naukovykh prats na poshanu akademika V. M. Rusanivskoho / [ed. V. H. Skliarenko]. К. : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, pp. 454–458 [in Ukrainian].

Glushchenko V. A. (2012). Pryntsypy doslidzhennia u strukturi porivnialno-istorychnoho metodu [Principles of research in the structure of the comparative-historical method]. *Olek-*

sandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo (zb. naukovykh prats do 90-richchia z dnia narodzhennia). K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, pp. 27–32 [in Ukrainian].

Glushchenko V. A. (2017). Porivnialno-istorychnyi metod v ukrainskomu ta rosiiskomu movoznavstvi XIX st. — 30-kh rr. XX st. [The comparative-historical method in Ukrainian and Russian linguistics of the 19th century — 30s of the 20th century]: monohrafiia. Sloviansk : Vyd-vo B. I. Matorina [in Ukrainian].

Melnichuk A. S. (1970). The Concept of the System and Structure of Language in the Light of Dialectical Materialism. *Topics in the Study of Language*. № 1, pp. 19–32.

Melnichuk A. S. (1988). Peredmova [The Preface]. *Metodologichni problemy movoznavstva* / [ed. A. S. Melnychuk]. K. : Naukova dumka, pp. 3–16 [in Ukrainian].

Melnichuk A. S. (1990). Methodology. *Linguistic Encyclopedic Dictionary*. M. : SE, pp. 299–300.

Melnichuk O. S. (2000a). Metodolohiia u movoznavstvi [Methodology in linguistics]. *Ukrainska mova: entsyklopediia* / NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni, In-t ukrainskoi movy, Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. K.: Ukrainska entsyklopediia, pp. 311–312 [in Ukrainian].

Melnichuk O. S. (2000b). Synkhroniia i diakhroniia [Synchrony and diachrony]. *Ukrainska mova: entsyklopediia* / NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni, In-t ukrainskoi movy, Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. K.: Ukrainska entsyklopediia, p. 551 [in Ukrainian].

Postovalova V. I. (1978). Historical Phonology and its Foundations: the Experience of Logical and Methodological Analysis. M. : Science.

Rusanivskiy V. M. (1967). Metody doslidzhennia hramatychnoho materialu i teoriia hramatyky [Methods of researching grammatical material and grammar theory]. *Movoznavstvo*. K.: Naukova dumka. T. 1. URL: <https://litmisto.org.ua> (дата звернення: 06.04.2023) [in Ukrainian].

Rusanivskiy V. M. (1980). Marksystsko-leninska metodolohiia vyvchennia linhvistychnykh obiektiv [Marxist-Leninist methodology of studying linguistic objects]. *Movoznavstvo*. № 6, pp. 3–11 [in Ukrainian].

Rusanivskiy V. M. (1983). Metodolohichni osnovy linhvistychnykh doslidzen [The methodological foundations of linguistic research]. *Marksystsko-leninska metodolohiia vyvchennia linhvistychnykh obiektiv*. K. : Naukova dumka, pp. 5–17 [in Ukrainian].

Zhuravlev V. K. (1986). Diachronic Phonology. M. : Science.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023

УДК 811.161.2.81

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-5>

BASIC CONCEPTS OF THE THEORY OF REAL MONOIDIOM DESCRIPTION

Tetiana V. Hromko

Doctor of Philological Sciences

e-mail: hromkot@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4661-4302>

ABSTRACT

The article deals with the description of the linguistics of speech and its theoretical justification can be based on the main conceptual principles of the metalanguage of monosyllabic description, which includes the main concepts of the theory of real description. Metalanguage is used in applied linguistics to describe other natural languages, and, in the author's opinion, individual utterances as well. In idiomology as a science of speech, linguistic data constitute a certain monosyllabic language, which distinguishes the metalanguage of its description from dialectological or other types of linguistic terminology, thereby positioning the specificity of describing speech as a real language system in the context of highly organized conceptual approaches to the language system. The problems of metalanguage monosyllabic description are outlined, which are in the lens of modern theoretical and methodological linguistic paradigms, because metalanguage is also considered the language of linguistics, which is characterized by a complete set and classification of linguistic knowledge. At the same time, the concept of metalanguage is expanded in dialectology and specified in the context of linguistics, focusing on the monosyllabic description of speech. The novelty of the speech description lies in the fact that it is based on a monosyllabic language, which is a complex process of scientific and cognitive activity in the modern linguistic paradigm. The metalanguage of monosyllabic description needs to update the system of basic principles and special methods of linguistic research, the methodology of speech description according to a clearly planned organization and research apparatus. The emphasis on the importance of the analysis of colloquialism lies in the composition of the metalanguage of the monosyllabic description, which contains central and universal categories that can be used in the study of various language systems: general linguistic terms and concepts (speaker, colloquial speaker), as well as supplemented and clarified methodological concepts of the monosyllabic linguistic description: spoken community, spoken com-

munication, spoken language. A complete presentation of the metalanguage of the monolingual description of the linguarium can be seen in the glossary of the metalanguage of the description for the speech language system.

Key words: *linguistics, metalanguage, dialectology, speech, speech communication, linguarium, monosyllabic description.*

Introduction. Meta-language is a special language used to describe and analyze another language. In the scientific paradigm, a meta-language is used to describe natural human language as a subject of linguistic research, i.e. to interpret language as a system. At the same time, a meta-language can be seen as a formal system that is studied for its internal properties or as a model of external phenomena.

In the linguistic terminology, the concept of a meta-language is used to position a special subject language to describe a particular language system. A meta-language allows us to interpret natural human language not lacunarily but fluminarily, i.e. with the help of a system of meta-language units of linguistics (Тищенко, 2021: 4).

The meta-language of applied linguistics is based on the same units as the language as an object of linguistics, and it is used to describe and analyze different language systems. The main property of a meta-language as a linguistic phenomenon is its binarity: it is a component and a means of describing a natural language. The natural language tools of a broader language grouping can form the basis of a meta-language for learning another natural language, for example, dialect systems. This is what determines **topicality** of suggested study.

Analysis of recent research and publications. The problems of the description meta-language belong to the theoretical and methodological problems of linguistics. They are described in the works of such linguists as O. S. Gerd (Gerd, 2004), N. B. Gvishiani (Gvishiani, 1990), A. P. Zahnitko (Загнітко, 2012; Загнітко, 2020), V. L. Ivashchenko (Івашченко, 2006), O. S. Melnychuk (Мельничук, 1987), R. A. Trifonov (Трифонов, 2014), O. O. Selivanova (Селіванова, 2006; Селіванова, 2008) and others (Лінгводидактика, 2010). O. S. Gerd distinguishes the elements of a meta-language among the existing forms of sign representation of scientific knowledge: «1) a code for recording the content of knowledge in the form of symbols, words, phrases, sentences, signs of their connection, etc.; 2) different types of texts in which scientific knowledge in a particular language is presented; 3) logical and conceptual system of knowledge;

4) terminology system» (Gerd, 2004: 30). Modern linguists generally understand a meta-language as a «second-order» language, secondary, that is, one that describes an object language, the object of which is the content and expression of another language (Алексюк, 2002: 441; Gvishiani, 1990: 297).

This range of different interpretations of the meta-language confirms the importance of emphasizing its use in the study of a particular language system as a unified terminological apparatus in linguistics. The study of dialectography actualized in dialectological descriptions requires the improvement of the research corpus in the direction of descriptive analysis of a particular language system, and the meta-language of description requires the use of general linguistic terminology, which also requires careful distinction between the conceptual names of dialect units, because the terms may depend on the researcher's concept and, depending on this, can be interpreted differently. For example, the problem of using terminology in linguistics, in particular in dialectology, was once raised by Professor I. H. Matviyas (Матвіяс, 1987), who noted that the study of a real language system contributes to the «unification of the description» of the system of linguistic concepts, and an in-depth study of dialects may reveal that a dialectal territorial unit, which has so far been considered a dialect, actually consists of several dialects. Qualifying an idiom as a dialect microsystem, «international — microdialect» and a dialect as a subdialect in the hierarchy of dialect territorial units, Ukrainian linguists traditionally define an idiom only in the context of the Ukrainian dialect system. The scientist noted that «the practice of scientific work generally requires distinguishing between general linguistic and dialectological terminology» (Матвіяс, 1987: 3). Such qualifications of linguistic concepts lead to the opposition of free interpretation of terms and their codification in the scientific literature. The scholar points out the need to distinguish between general linguistic terminology and dialectological terminology, since the use of certain terms by a researcher to denote territorial dialect units «may depend on the author's scientific concept» (Матвіяс, 1987: 6).

The need for a detailed and comprehensive study of the meta-language, i.e. the language used to describe the idiom as a unit of dialectology, and at the same time the real language system (linguistics) of one particular language group in the context of linguistics, which studies various language-system variants (Глушенко, Ледняк, Овчаренко, Рябініна, 2011: 8).

Nowadays, the issue of the importance of a detailed and comprehensive study of the description meta-language is moving into the realm of the need for a thorough and comprehensive study of linguistic data, which is periodically discussed in academic circles, in particular in the field of dialectology (Загнітко, 2012; Загнітко, 2020; 23; Селіванова, 2008). Thus, Professor P. Yu. Hrytsenko substantiated the basic principles of systematic and detailed study of the language-object of dialectological research in his report «Ukrainian Dialect Lexics: Reality and Description (Some Aspects)» at the International Scientific Conference «Dialect Lexics: Lexicological, Lexicographic and LinguoGeographical Aspects» at Hlukhiv Pedagogical University (Гриценко, 2005) — established a strategy of specialization in the field of scientific research, taking into account the variety of scientific methods and introduced a systematic approach to the specifics of dialectological research. Київ) (Ткачук, 2018: 156) — convincingly argued the basic principles of systematic detailing of the language-object of research in the field of dialectology, in particular, he defined the strategy of specialization of studies, the variability of scientific methods and research paradigms, systematic approach to the study of dialect and further interpretation of dialectal material (Ганич, Олійник, 1985; Українська мова, 2011; Громко, 2020_а). Such an impetus to revise the meta-language of the research apparatus and scientific experience in interpreting idiom is important for research in dialectology and linguistics in general.

The purpose of this study is to examine the concept of meta-language in the context of a monolingual description of an idiom as a real language system. This study depends on the availability of relevant meta-language units in linguistic science, since the meta-language is an important tool for linguistic description and analysis of various linguistic phenomena. The problem lies in the lack of previous research in this area, i.e., in the fact that the meta-language of monolingual description is considered as a fundamentally new aspect of the study.

Results. The compendium of the definition of a meta-language is reduced to the following points: 1) it is a special type of language used to describe, analyze and explain the properties of a particular language system, as well as to describe the system of languages in general (Літературознавча енциклопедія, 2007; Мала філологічна енциклопедія, 2007); 2) a meta-language contains general linguistic terms that are used in different

languages, as well as special narrowly focused linguistic terms (Голянич, Стефурак, 2011; Трифонов, 2014).

Such principles prompted us to emphasize the meaning of the meta-language concept and verify its application based on the materials of the study of the dialect linguarium. Great importance is attached to the use of a unified terminological apparatus in linguistics, as well as the need for a clear distinction between meta-language units, which can contribute to the improvement of scientific research in the field of both dialectology and linguistics in general. According to F. S. Batsevych, «the meta-language for describing linguistic phenomena should be unified and comprehensive» (Бацевич, 2010: 42). The description of a language system is usually based on linguistic terminology, which is a typical metalinguistic phenomenon.

The meta-language is based on the fundamental concepts of description and has a separate meta-language branch that covers up linguistic terminology and methodological concepts of monographic linguistic description. The meta-language of description takes into account and rethinks not only the achievements of linguists in this field, but also updates the analysis of the main trends in terminological thought and linguistic and methodological principles of studying language systems. The main goal of the description meta-language is to create a single, comprehensive glossary for the idiom language system, which will contain all the necessary linguistic terms and methodological concepts for a complete monographic study of the idiom (Громко, 2020_а).

In the scientific paradigm, the functional purpose of a meta-language is to describe natural human language as a subject of linguistic research, i.e. to interpret language as a system, and thus to interpret it meta-linguistically. Axiomatic in such a linguistic as linguistic-systems interpretation of a meta-language is its initial mathematical definition based on logical interpretation: a formal system can be formulated and studied for its internal properties or it can be intended as a description (i.e., a model) of external phenomena. Therefore, a meta-language can be considered as a formal system that can be studied for its internal properties or as a model of external phenomena.

A meta-language in linguistics is a formalized sign system used to describe spoken and written language. This concept was introduced by representatives of the formal school and used by R. Jakobson and poststructuralists. Without the use of a meta-language, it is impossible to automate

language operations, i.e. it is a necessary «object of cognitive and computer linguistics, which are based on the concept of mental language formulated by R. Descartes, developed by M. Marx, J. Wilkins, G. Leibniz, discovered by N. Chomsky and his students (J. Fodor, X. Simon, etc.), reflected in M. Minsky's frames, F. Bartlett's schemas, D. Watz's scenes, etc.» (Літературознавча енциклопедія, 2007).

Today, a meta-language is a necessary tool for automating language operations and it is an object of cognitive and computational linguistics. The meta-language is interpreted as an intermediary between the target language and the base language, which is the basis for linguistic interpretation. At the same time, the meta-language and the language-object of linguistic description are not opposed but coexist on equal terms. A meta-language can be considered a language of linguistics, which is characterized by a complete set and classification of linguistic knowledge. The binary opposition «language-object — language-subject» makes it possible to compare concepts in language and ideographic linguistic concepts, language-object and meta-language of linguistics, which gives grounds to consider the meta-language a sufficient tool for linguistic analysis, for example, of a certain natural speech as a phenomenon.

In other words, in the study of natural languages, the meta-language is interpreted as an intermediary between the language under study and the base language, which is the basis for linguistic interpretation. At the same time, the meta-language and the language-object of linguistic description are not opposed, but coexist on equal terms. A meta-language can be considered a language of linguistics, which is characterized by a complete set and classification of linguistic knowledge. For example, the meta-language of philological research is a certain literary language both as a language-object and as a subject of a number of linguistic studies, for example, dialectological ones. Such a binary opposition «language-object — language-subject» makes it possible to compare concepts in language and ideographic linguistic concepts, language-object and meta-language of linguistics, which gives grounds to consider meta-language a sufficient tool for linguistic analysis, for example, of a certain natural speech as a phenomenon.

The emergence of a meta-language leads to the destruction of the stable reference of word meanings in traditional linguistic postulates, the update of positions of identity and variation of a word within the materially fluctuating vocabulary of a particular idiom or stratum of language, etc.

According to O. O. Selivanova, a meta-language is a formalized semiotic code used to describe the semantics and syntax of natural languages (Селіванова, 2006: 314). The pragmatics of modern meta-language research is to use symbolic codes of logic and mathematics, as well as codes of mental objects and situations, such as frames and conceptual graphs.

Researchers distinguish several types of correlation between a meta-language vocabulary and an language object. The first type of relationship is identical to the traditional interpretations in the source language, i.e. the meta-language uses the same words and interpretations as the natural language. The second type has an intersection of meaningful units and interpretations, i.e., the meta-language uses partially shared vocabulary with the natural language, but uses it differently. The third type is a fragmentary representation of natural language and meta-language concepts. And finally, the fourth type of correlation is the absence of common elements between the target language and the meta-language (Ганич, Олійник, 1985; Голянич, Стефурак, 2011; Іващенко, 2006; Мала філологічна енциклопедія, 2007).

A meta-language is a tool for describing language and is based on the philosophy of logical language analysis. Its concepts constitute the linguistic composition of linguistic signs and are used to solve philosophical problems, linguistic methodology, interdisciplinary linguistic research, the linguistic picture of the world and other problematic aspects of modern linguistics. It is also noted that the ideographic classification of the linguistic composition of linguistic signs is still in its infancy. Elements of the meta-language, such as general linguistic and special narrow-sector linguistic terms, are used to describe language, including the Ukrainian language.

The concept of a meta-language is actualized in the linguistic terminology as the positioning of a special subject or object language to describe a particular language system. The linguistic meta-language allows us to interpret natural human language not lacunarily, but fluminarily, which is determined by the corresponding system of meta-language units of linguistics. The meta-language of applied linguistics is largely built on the basis of the same units as the language-object of linguistics. The main property of the meta-language as a linguistic phenomenon is a kind of binary: it is both a component and a means of describing natural language. Thus, the means of a natural language of a broader language grouping (literary stratum) can

form the basis of a meta-language for studying another natural language, for example, dialect systems.

In the linguistic terminology, the concept of a meta-language is used to position a special subject language to describe a particular language system. The meta-language allows us to interpret natural human language not according to lacunar approaches, but according to the modern flumenar (comprehensive) vision of the scientific picture of the world, i.e., using the system of meta-language units of linguistics in the context of the modern scientific paradigm.

The meta-language of applied linguistics is based on the same units as the language-object of linguistics, and it is used to describe and analyze various language systems. The main property of a meta-language as a linguistic phenomenon is its binarity: it is a component and a means of describing a natural language. The natural language tools of a broader language grouping can form the basis of a meta-language for learning another natural language, such as dialect systems.

According to I. G. Matviyas (Матвіяс, 1987: 6), the use of terminology in linguistics, in particular in dialectology, for the study of a real language system contributes to the “unification of the description” of the system of linguistic concepts, and an in-depth study of dialects is provided by an arbitrary interpretation of terms and their codification in the scientific literature. We adhere to the position that it is necessary not to distinguish between general linguistic terminology and dialectological terminology, but rather to unite meta-languages into a general linguistic cluster dedicated to the description of language systems. The basis of this metalinguistic approach is not the separation of dialectology, but the statement of its inseparability from linguistics, which is one of its layers. In the field of linguistics, the names of dialectological units cannot depend only on the author’s scientific concept, but are subject to general scientific linguistic codification.

In the context of our study (Громко, 2021_b), idiomology focuses on the study of language in the format in which it is actually used in the spoken language of a community that has its own specific localization or belongs to a particular social group. The main goal of idiomology is to reveal the linguistic features of specific dialectal language systems: studying their system and structure, lexical and grammatical phenomena, phraseological expressions, etc. — everything, that characterizes an idiom as an independent linguistic phenomenon. Idiomology, introduced by us into scientific circu-

lation (Громко, 2021_b: 71), is a scientific discipline aimed at a complete, language-systemic study of a dialect — its linguistics, consisting of language and speech units that exist in the oral ontological representation of idiom communication.

Our study (Громко, 2021_a) is based on a monoidiom linguarium to describe language data. A monoidiom lingual is a systematic description of a real language, which includes lexical, grammar and other linguistic characteristics used within a particular monoidiom corpus (Громко, 2020_a; Ткачук, 2018). Therefore, in the presented experience, the idiomological aspect focuses on a detailed analysis of the linguistics of a real idiom, which is a typical linguistic expression for a particular social-cultural community, the smallest territorial association of speakers. Our verification of research in this area includes the collection and analysis of speech samples, observation of communicative situations, and the application of linguistic analysis methods to identify both the features of the idiom and model its lingual based on the reflection of the multifaceted linguistic variations that occur at different language levels or depending on the socio-cultural context. Awareness of the various aspects of the idiom studied in idiomology contributes to a deeper understanding of linguistic phenomena, the development of linguistic theories, and makes an important contribution to the general science of language.

The terminological system of idiomology differs from other linguistic disciplines, which explains the focus on specific linguistic features of the idiom that may differ from other language forms. The meta-language of monoidiom description allows, for example, dialectologists to use the theory of real descriptive analysis in context of the theory of complete and accurate description of linguistic features of an idiom, thus extending dialectographic description to idiomatic description. The latter helps to preserve the distinction between language forms in different localities and among different groups of people. In this vein, idiomology as a science of idiom uses the meta-language of monoidiom description to accurately describe the linguistic features of the idiom and preserve the differences between different linguistic forms.

The meta-language used in the context of idiomology is used to describe in detail the linguistic characteristics of the idiom and to preserve the differences between different linguistic forms. Therefore, the meta-language arsenal of concepts contributes to the accurate description of both differ-

ent language forms and narrow-lingual features of the idiom that preserve the differences between different linguistic and speech forms of its expression. Within the framework of idiomology, the meta-language of monoidiom description is used to understand and describe dialect linguals as integral, unique and internally consistent linguistic formations. This allows us to identify and consider the usage features of the idiom that distinguish it from the standard language or other dialects. The meta-language of monoidiom description uses the so-called special language system, which allows us to consider a dialect as an independent language system with all its features and characteristics. A detailed linguistic analysis of a dialect allows us to identify its unique features and differences from the standard language, as well as to determine the specific features inherent in this particular type of lingual.

The use of the meta-language of monoidiom description helps to achieve accuracy and detail in the description of the idiom and preserve the peculiarities of this language form in comparison with other language variants. It allows you to consider the idiom as an independent language system with its own grammatical, lexical, and phonetic features. A meta-language helps to avoid generalizations and simplifications that can arise when describing a dialect in general linguistic terms and allows you to focus on specific features and differences.

Thus, the essence of the meta-language of real monoidiom descriptive analysis is that it helps to reveal the uniqueness and peculiarities of an idiom as a language form, preserving its identity and distinguishing it from other language variants. Using a meta-language to study an idiom allows us to understand and explore its deep structure and its various linguistic resources. The idiomatic terminological system as a whole in terms of descriptive linguistic data (as compared to dialectographic and monographic description) has its own specificity, which distinguishes its meta-language, on the one hand, from descriptive dialectological and Ukrainian linguistic terminology, on the other hand, as an element of the meta-language for describing the Ukrainian language, as well as a sub-element of the meta-language of linguistics. Based on the theory of real descriptive analysis of a natural language system, the meta-language of monoidiom description directs the narrow-sectoral vector of idiomology to the positioning of the dialect lingual. A monoidiom lingual is a systematic description of a real language, which includes lexics, grammar and other linguistic characteristics used within a certain monoidiom corpus.

The description of an idiom is based on monoidiom lingual, which is a complex process of scientific and cognitive activity in the modern linguistic paradigm. The meta-language of monoidiom descriptive analysis requires updating the system of basic principles and special methods of linguistic research, methodology of idiom description with a clearly planned organization and research apparatus.

The meta-language of monoidiom description contains central and universal categories that can be used in studies of different language systems. Thus, the meta-language is an important tool for language research and can be used to analyze various linguistic phenomena. The meta-language includes general linguistic terms and concepts that help to describe the language system of a dialect.

Nowadays, linguistic science needs a meta-language as a set of special terminology classified in a certain way, which corresponds to the methods and theoretical approaches used in research. Dialectology is dominated by certain linguistic paradigms that determine the subject of research and its methods. In general, the linguistic scientific paradigm needs to update its meta-language in such a way that, in accordance with linguistic theories and approaches, it would be able to present in a certain glossary the research apparatus and methodological nominations of a set of theoretical principles of analysis, as well as methods, techniques for processing the analyzed material, names of language units, etc. Unfortunately, due to a number of methodological problems, its components have not yet been definitively determined either numerically or qualitatively.

The main linguistic paradigms used by dialectologists are descriptive, comparative, structural, functional, cognitive and the paradigm of synergistic determinism (Зеленько, 2008: 134). In addition, each of them within the dialectological doctrines of a national scientific doctrine or a separate linguistic school is represented by «a set of linguistic categories that define the subject, and hence the problem of research, and a set of research and operational procedures» (Зеленько, 2010: 313). In Ukrainian dialectology, the synchronic and linguo-geographical aspects have always been dominant, and in some cases the diachronic aspect, sometimes combined with the area one.

The dialectographic approach to the description of a dialect is being rethought in terms of its newest positioning as a separate language system. This means that the study of the idiom is aimed at a complete monographic

description rather than at a differential representation of its linguistic units and phenomena in the language system in accordance with dialectological traditions.

Originality. Ukrainian dialectological terminology does not always ensure the completeness of the meta-language and the descriptive characterization of all language levels. This approach helps to describe the dialect in detail at all language levels. Therefore, a complete monographic description of an idiom requires complementary linguistic terminology and methodological concepts of monographic linguistic description:

Idiom is a local variety of a language that is used in a community of speakers limited to a single locality and has specific ethnographic features. An idiom is a real unit of linguistic and ethnographic division and describes a set of linguistic and ethnographic boundaries on a map. The idiom has systemic features similar to a language system and is organized at the language level with a hierarchical structure.

Idiom community is a society of idiom speakers that is closely interconnected and has a holistic linguistic picture of the world.

Idiom speaker is a linguistic personality who is a member of a dialect community of a geographically limited idiom society and has peculiarities of role behavior and an epistemological base consisting of traditional knowledge of the villager and experience of rural life.

Idiom communication is communication within the framework of the idiom discourse, which includes universal, general language, as well as oral and dialectal features.

Idiom language is the complete composition of the language of a particular idiom, represented in the speech of its speakers, which includes both common and various linguistic features, phenomena, and units.

Language of idioms is a generalized set of idiom features, phenomena, and units as a representation of individual idioms within a dialect language. However, any dialectal phenomenon that has a reliable certification (an indication of the idiom in which it is recorded) can be qualified not as a general dialect phenomenon, but as one that has an idiom-specific address. Within the framework of evidential linguistics, such a scientific requirement will not allow the introduction of empirical material with the generalized label “dialectal” when it comes to a specific idiom language.

These basic concepts show that the meta-language of monoidiom description has a multidimensional complexity. With the help of linguistic theory, it

is possible to evaluate the speech and language repertoire of the idiom lingual with greater accuracy, reliability, and validity. Idiom is a functional language system that has its own peculiar phonetic, grammatical, word-formation, and lexical features. Each level has its own significance in its hierarchical structure. On the other hand, an idiom is a systemic unit of language that has contrasts and correlations that are manifested only in the speech of speakers of one idiom. Dialectologists often study idioms as an object of research, considering linguistic phenomena against the background of other idioms of the region.

Idiom lingual is a set of elements of the language system used by the speakers of that idiom. Each element of the idiom lingual has its own self-sufficient significance and can be used in a certain segment of the utterance, taking into account its environment and position relative to other elements. For example, if a certain word is used in the idiom, it means that in a certain context this word has its own meaning and function in speech. For a more accurate description of the dialect linguistics, researchers analyze the distribution of elements, i.e., they observe in which contexts and with which other elements they are used. This allows us to better understand the structure and function of speech elements within a given idiom.

Conclusions. A meta-language is a special type of language used to describe and explain the properties of a particular language system, as well as to describe the language system as a whole. A meta-language contains general linguistic terms that are used in different languages, as well as special narrowly focused linguistic terms.

The description of a language system is usually based on linguistic terminology, which is a typical metalinguistic phenomenon. The meta-language is based on the fundamental concepts of descriptions and has a separate meta-language branch that covers linguistic terminology and methodological concepts of monographic linguistic description.

The meta-language takes into account and rethinks not only the achievements of linguists in this field, but also updates the analysis of the main trends in terminological thought and linguistic and methodological principles of studying language systems. The main goal of the meta-language is to create a single, comprehensive glossary for the idiom language system, which will contain all the necessary linguistic terms and methodological concepts for a complete monographic study of the idiom.

The meta-language is intended to describe not only the system of a particular language, but also serves as a tool for descriptive analysis of the

properties of a separate language system — an idiom. In general, there is no obvious difference between the meta-language of a monoidiom description and the language system of another idiom: its elements are general linguistic and special narrow-sector linguistic terms. The basis of the composition of the elements of the meta-language of any descriptor is linguistic terminology, which is a typical metalinguistic phenomenon in terms of the concepts of the theory of real descriptors. The meta-language of monolingual description, represented by the fundamental concepts of descriptive analysis, appears as a separate meta-language branch of the presentation of linguistic terminology, as well as a group of methodological concepts of monographic linguistic description. The formation of a meta-language, which is a tool for a complete monographic study of a dialect, in the totality of its linguistic elements takes into account and rethinks not only the achievements of linguists in this field, but also actualizes the analysis of the main trends in terminological thought in the paradigmatic aspect and the linguistic and methodological foundations of the study of language systems. We see the prospect of theoretical comprehension of the meta-language of the idiom lingual in the compilation of a glossary of the meta-language of description for the idiom language system.

REFERENCES

- Aleksiuk I. (2002). Ob'iektna mova/metamova [Object language/metalinguage]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. K. : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 742 [in Ukrainian].
- Batsevych F. S. (2010). Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky [Essays on Linguistic Pragmatics]. Lviv : PAIS [in Ukrainian].
- Hanych D. I., Oliinyk I. S. (1985). Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of Linguistic Terms]. K. : Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Hlushchenko V. A., Ledniak Yu. V., Ovcharenko V. M., Riabinina I. M. (2011). Mova yak systema [Language as a system]. K. : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Holianych M. I., Stefurak R. I., Babii I. O. (2011). Slovnyk lnhvistychnykh terminiv: leksykologhiia, frazeologhiia, leksykohrafiia [Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography]. Ivano-Frankivsk : Holiney O. M. [in Ukrainian].
- Hrytsenko P. Yu. (2005). Ukrainska dialektna leksyka: realnist i opys (deiaki aspekty) [Ukrainian dialect vocabulary: reality and description (some aspects)]. *Dialektna leksyka: leksykologichnyi, leksykohrafichnyi ta lnhvoehorafichnyi aspekty*. [Dialectal Vocabulary]. Hlukhiv, pp. 5–33 [in Ukrainian].
- Hromko T. V. (2020). Systema hovirkovykh yavlyshch v monodialektnykh opysakh [System of speech phenomena in monodialect descriptions]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Filolohichni nauky* [Sci-

- entific Bulletin of EEU named after Lesia Ukrainka]. Vol. 3 (407). Lutsk, pp. 24–28 [in Ukrainian].
- Hromko T. V. (2020). Metamova hovirkovoi onomastychnoi leksykohrafichnoi orhanizatsii: osnovni parametry [Metalinguage of spoken onomastic lexicographic organization: main parameters]. *Rozvytok naukovoi dumky postindustrialnoho suspilstva: suchasnyi dyskurs* [Development of the Scientific Thought of the Postindustrial Society: Proceedings of the Conference]. T. 3. Mykolaiv : MTsND, pp. 91–92 [in Ukrainian].
- Hromko T. V. (2021). Metodolohiia leksyko-hramatychnoi deskryptsii lnhvariuiu hovirky [Methodology of lexical and grammatical description of the idiom lingual] : Doctor dissertation (Ukrainian language). Odesa [in Ukrainian].
- Hromko T. V. (2021). Metodolohiia ta dosvid deskryptsii hovirky [Methodology and experience of speech description]. Dnipro : [in Ukrainian].
- Zahnitko A. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky : poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]. Donetsk : DonNU [in Ukrainian].
- Zahnitko A. (2020). Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia : TVORY [in Ukrainian].
- Zelenko A. S. (2008). Aspekt, metod, pryiom, protsedura u dialektolohii [Aspect, method, technique, procedure in dialectology]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern Issues of Linguistics and Literature Studies]. Vol. 12, 134–137 [in Ukrainian].
- Zelenko A. S. (2010). Zahalne movoznavstvo [General linguistics]. K. : Znann'a [in Ukrainian].
- Ivashchenko V. (2006). Materialy do Slovnyka-minimumu osnovnykh terminoponiat kontseptualnoi semantyky [Materials for the Minimum Dictionary of Basic Terms of Conceptual Semantics]. *Leksykohrafichnyi biuleten* [Lexicographic Bulletin]. K. : In-t ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Vol. 14, pp. 148–162 [in Ukrainian].
- Sokolova S. V. (Ed.) Lnhvodydaktyka profesora Stepana Pylypovycha Bevzenka : slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi movy [Language Didactics of Professor Stepan Pylypovych Bevzenko : dictionary-reference of the Ukrainian language]. K. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kovaliv Yu. I. (Ed.) (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia]. T. 2. K. : Akademiia [in Ukrainian].
- Skopnenko O. I., Tsybaliuk T. V. (Ed.) (2007). Mala filolohichna entsyklopediia [Small Philological Encyclopedia]. Kyiv : Dovira, 478 [in Ukrainian].
- Matviias I. H. (1987). Deiaki pytannia terminolohii v ukrainskii dialektolohii [Some issues of terminology in Ukrainian dialectology]. *Ukrainska dialektna leksyka*. K. : Naukova dumka, 3–9 [in Ukrainian].
- Melnychuk O. S. (1987). Metodolohichni problemy analizu spivvidnoshen idealnoho y materialnoho v sferi movy [Methodological problems of the analysis of ideal and material relationships in the sphere of language]. *Movoznavstvo* №1, pp. 3–14 [in Ukrainian].
- Selivanova O. O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K [in Ukrainian].
- Selivanova O. O. (2008). Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava : Dovkillia-K [in Ukrainian].
- Tyshchenko K. M. (2021). Metateoriia movoznavstva u svoiemu chasi y sotsiumi [Metatheory of linguistics in its time and society]. *Movoznavstvo*. №3, pp. 3–24 [in Ukrainian].

Tkachuk M. (2018). Dialektolohiia u strukturi linhvistychnykh znan : pro pidsumky Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii [Dialectology in the structure of linguistic knowledge: about the results of the International Scientific Conference]. *Ukrainska mova* [Ukrainian Language]. №2, pp. 155–159 [in Ukrainian].

Tryfonov R. A. (2014). Metamova: teoretichni aspekty doslidzhennia [Metalanguage: theoretical aspects of research]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia* [Bulletin of Kharkov National University named after V. N. Karazin]. № 1107. Vyp. 70, pp. 27–36 [in Ukrainian].

Muromtsev I. V. (Ed.) (2011). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* [Ukrainian language. Encyclopedia]. K. : Maister-klas [in Ukrainian].

Gerd A. S. (2004). Metalanguage of modern lexicography. *Bulletin of VGU: Humanitarian Sciences*. №2, pp. 33–40.

Gvishiani N. B. (1990). Metalanguage. *Linguistic Encyclopedic Dictionary*. M. : Progress, pp. 297–298.

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТЕОРІЇ РЕАЛЬНОГО МОНОГОВІРКОВОГО ДЕСКРИБУВАННЯ

Тетяна В. Громко

доктор філологічних наук
e-mail: hromkot@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4661-4302>

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про дескрипцію лінгварію говірки та про її теоретичне обґрунтування, яке може ґрунтуватися на основних концептуальних засадах метамови моноговіркового опису, який включає основні концепти теорії реального дескрибування. Метамова застосовується в прикладній лінгвістиці для опису інших природних мов, а, на думку автора, й окремих говірок. В ідіомології як науці про говірку мовні дані становлять певний моноговірковий лінгварій, що відрізняє метамову його опису від діалектологічної чи іншого типу лінгвістичної термінології й цим самим позиціонує специфіку дескрибування говірки як реальної мовної системи в контексті високоорганізованих концептуальних підходів до системи мови. Окреслено проблеми метамовного моноговіркового опису, які знаходяться в об'єктиві сучасних теоретичних та методологічних лінгвістичних парадигм, адже метамовою вважається й мова лінгвістики, якій властива повна сукупність та класифікація мовознавчих знань. При цьому поняття метамови розширюється в діалектології та конкретизується в контексті мовознавства, зосереджуючись на моноговірковому описі говірки. Новизна опису говірки полягає в тому, що він заснований на моноговірковому лінгварії, який є складним процесом науково-пізнавальної діяльності в сучасній лінгвістичній парадигмі. Метамова моноговіркового

дескрибування потребує оновлення системи вихідних принципів і спеціальних методів лінгвістичного дослідження, методології опису говірки за чітко спланованою організацією та дослідницьким апаратом. Акцент на важливості аналізу говірколінгварію полягає при цьому на укладанні метамови моноговіркового опису, яка містить центральні та універсальні категорії, що можуть бути використані в дослідженнях різних мовних систем: загальнолінгвістичні терміни та поняття (говірка, говірконосії), а також доповнені та увиразнені методологічні концепти моноговіркового лінгвоопису: говіркова спільнота, говіркова комунікація, говіркова мова. Повна презентація метамови моноговіркового опису лінгварію бачиться в глянцевій метамові опису для мовної системи говірки.

Ключові слова: лінгвістика, метамова, діалектологія, говірка, говіркова комунікація, лінгварій, моноговіркова дескрипція.

ЛІТЕРАТУРА

Алексюк І. Об'єктна мова/метамова. *Філософський енциклопедичний словник* / [гол. ред. В. І. Шинкарук]. К. : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.

Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.

Гвишиани Н. Б. Метаязык [в:] *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990. С. 297–298.

Герд А. С. Метаязык современной лексикографии. *Вестник ВГУ. Серия : Гуманитарные науки*. 2004. № 2. С. 33–40.

Глушенко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М., Рябініна І. М. Мова як система : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 132 с.

Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ : Видавець Голіней О. М., 2011. 268 с.

Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти). *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти*. Матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів, 2005. С. 5–33.

Громко Т. В. Система говіркових явищ в монодіалектних описах. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2020. Вип. 3(407). С. 24–28.

Громко Т. В. Метамова говіркової ономастичної лексикографічної організації: основні параметри. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс: матеріали міжнародної наукової конференції*. 13 листопада, 2020 рік. Миколаїв : МЦНД, 2020. Т. 3. С. 91–92.

Громко Т. В. Методологія лексико-граматичної дескрипції лінгварію говірки: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 — українська мова / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 685 с.

- Громко Т. В. Методологія та досвід дескрипції говірки: монографія. Дніпро, 2021. 452 с.
- Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
- Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
- Зеленько А. С. Аспект, метод, прийом, процедура у діалектології. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 134–137.
- Зеленько А. С. Загальне мовознавство : навч. посібник. К. : Знання, 2010. 380 с.
- Івашенко В. Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень*. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2006. Вип. 14. С. 148–162.
- Лінгводидактика професора Степана Пилиповича Бевзенка : словник-довідник з української мови / [упоряд. С. В. Соколова]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 254 с.
- Літературознавча енциклопедія : У двох томах. К. : Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
- Мала філологічна енциклопедія / [укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. К. : Довіра, 2007. 478 с.
- Матвіяс І. Г. Деякі питання термінології в українській діалектології. *Українська діалектна лексика*. К. : Наукова думка, 1987. С. 3–9.
- Мельничук О. С. Методологічні проблеми аналізу співвідношень ідеального й матеріального в сфері мови. *Мовознавство*. 1987. №1. С. 3–14.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
- Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства у своєму часі й соціумі. *Мовознавство*. 2021. №3. С. 3–24.
- Ткачук М. Діалектологія у структурі лінгвістичних знань : про підсумки Міжнародної наукової конференції. *Українська мова*. 2018. №2. С. 155–159.
- Трифонов Р. А. Метамова: теоретичні аспекти дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Філологія. 2014. № 1107, вип. 70. С. 27–36.
- Українська мова. Енциклопедія / [за ред. І. В. Муромцева]. К. : Майстер-клас, 2011. 400 с.
- Gerd A. S. Metalanguage of modern lexicography. *Bulletin of VGU: Humanitarian Sciences*. 2004. №2. P. 33–40.
- Gvishiani N. B. Metalanguage. *Linguistic Encyclopedic Dictionary*. М. , 1990. P. 297–298.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023

УДК 811.161.2
<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-6>

ВОЛИНСЬКІ НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОЛОТА: СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Оксана К. Данилюк

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, Україна
 e-mail: oxana.danyliuk@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8765-8475>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню народних назв боліт на Волині. Зібрані автором та опубліковані у словнику народні назви боліт відображають специфіку сприйняття їх місцевим населенням і відношення до них, а також містять важливу інформацію про характеристики та особливості боліт. Дослідження таких назв може сприяти збереженню культурної спадщини, пов'язаної з природними об'єктами, збагаченню наукової термінології та розумінню лексико-семантичних особливостей мовної картини світу. Ці назви можуть містити цінну інформацію про місцеві умови, рослинний світ, географічні особливості та екологічний статус боліт, що сприяє глибшому розумінню зв'язку між людиною та природним середовищем. Крім того, народні назви боліт можуть слугувати додатковим джерелом інформації для класифікації та ідентифікації різних типів боліт на Волинському Поліссі, а також виявлення місцевих термінологічних варіацій та особливостей. Лінгвістичний підхід допомагає виявити місцеві термінологічні варіації та особливості, які відображаються в лексичному складі та семантиці. Проведене дослідження є актуальним для розуміння лексичного фонду, лінгвістичного розмаїття та культурного спадщини, пов'язаної з тельмографією Волині.

Галузь функціонування, семантичні зрушення та особливості значення народних тельмографічних термінів впливають на їхнє ареальне поширення. Основу зазначеного класу діалектизмів становлять загальновідомі терміни, переважно праслов'янського походження, які мають широкі семантичні можливості. У дослідженому ареалі народні географічні термі-

ни для позначення боліт представлені семантичними, фонетичними та граматичними варіантами та дериватами.

Ядро аналізованого лексичного класу становлять загальновідомі терміни, здебільшого праслов'янського походження: **брід, болото, гать, гребля, трасовина** та ін, які відзначаються ширшими семантичними можливостями. У багатьох говірках ці лексеми представлені діалектними фонетичними варіантами: **трасовина, трасовиско, грабля** та ін.

Народна географічна термінологія, порівняно з іншими мовними шарами, не характеризується образністю або емоційно-експресивними засобами. Цей клас діалектної лексики, який частково залишає слід у топоніміці, є одним із найдавніших. Окрім мовознавчих досліджень, вивчення народної географічної термінології може бути корисним для природничих, історичних, етнологічних наук.

Ключові слова: народна географічна термінологія, термін, номен, номенклатура, лексема, семантичне мікрополе, Волинська область.

Вступ. Наукове зацікавлення народною географічною термінологією виникає через її унікальну здатність «зберігати» цілісну лінгво-географічну історію певної місцевості. Мовознавці наголошують на активних процесах формування: а) місцевої лексичної системи завдяки географічним назвам реалій; б) власних географічних назв різних територій. Збирання й опис народної географічної термінології, яка є специфічною групою слів, завжди приваблювали дослідників, перш за все, збереженням в собі фрагменту мовної картини світу відповідної території. Терміни, які використовуються для позначення рельєфно-ландшафтних ознак, різноманітно представлені в різних класах географічних назв, а відтак становлять як окрему модель номінації географічних об'єктів, так і загальномовні універсалії географічного термінотворення. Будучи пов'язані з різними типами загальних назв, досліджувані народні географічні лексеми, за спостереженнями О. Карпенко, «зберігають свою мотивацію» (Муромцев, 2011: 318) та формують мотиваційні взаємовпливи з іншими тематичними групами.

Ще одним із найважливіших аспектів є вивчення тісних зв'язків географічної й апелятивної лексики. Народні географічні терміни виявляють особливо тісний зв'язок із творенням уласних географічних назв — мікротопонімів та топонімів різних територій (Tolstoy, 1969: 5). Найбільше ж серед усіх типів онімів вони пов'язані із гідрографічними, орографічними та фітографічними назвами. Найзначнішим є обсяг географічних термінів у мікротопонімії, яка, порівняно з гід-

ронімією та ойконімією, тісніше пов'язана з апелятивною лексикою (Стрилюк, 2010: 288).

Актуальність. Народна географічна термінологія, яка використовується для опису місцевих географічних об'єктів, різних за розміром, за походженням та відношенням до інших природних реалій, є частиною живої народної мови певного ареалу, що також привертає увагу українських мовознавців-діалектологів та етнографів-краєзнавців. У деяких випадках вона важлива для місцевого географічного дослідження природних умов регіону, адже відображає природні об'єкти, такі як рельєф, водні об'єкти і рослинність, у народному баченні (Данилюк, 2020: 112; Данилюк, Громко, 2020). У народній термінології, як правило, відображено всі природні об'єкти, такі як рельєф, водні об'єкти та рослинність, у розрізі народного сприйняття. Відтак, з одного боку, цей географічний аспект мовного світу характеризується: а) значною розгалуженістю самобутнього лексичного фонду й особливою його структурною організацією; б) піддаванням різноманітним мовним процесам ономазіології та семасіології, що відбуваються в царині конкретної, денотативної лексики; в) відсутністю образності або емоційно-експресивних засобів.

З іншого боку, народна географічна термінологія робить унесок у наукову географічну термінологію, оскільки вона детально описує географічний об'єкт (Громко, 2000: 6). У цілому, формування, розвиток і функціонування народної географічної термінології певної мови визначаються численними лінгвальними та позалінгвальними факторами, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Системна організованість народної географічної лексики окремого регіону, країни підтверджується різноманітними внутрішньомовними (динаміка семантики лексем, синонімія, антонімія, звуження або розширення семантики, мотиваційні особливості номінації реалій) та позамовними чинниками (геоморфологічні та гідрографічні особливості території, історичні та соціально-економічні чинники) (Сидорук, 2019). Сфера функціонування, семантичні зміни та особливості значення географічних термінів впливають на географічну царину знань, у якій вони вживаються. Так, попередній огляд української народної термінології (Данилюк, 2013: 78) показує, що основні елементи аналізованого лексичного класу це — загальновідомі терміни, переважно праслов'янського походження, які мають широкі семантичні

можливості. Основний арсенал народних географічних термінів, які використовуються в загальнонародній мові, представлений різними семантичними, фонетичними та граматичними варіантами та похідними формами (Громко, 1998: 102). Отже, подальші дослідження лексем, пов'язаних із географічними об'єктами, матимуть велике значення не тільки для мовознавчих досліджень, але й для природничих, історичних, етнологічних та інших наукових дисциплін. Сказане зумовлює **актуальність** пропонованої студії.

Метою нашої розвідки є аналіз назв на позначення боліт на Волині. Лінгвістичний аналіз лексики зі значенням 'болото' передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначення структурно-семантичних особливостей досліджуваних лексичних одиниць, що функціонують у західнополіському діалекті; опис їхньої фонетичної, словотвірної й акцентуаційної варіативності; 2) виявлення діалектних та вузькорегіональних особливостей цієї тематичної групи лексики, що є важливим аспектом дослідження народної географічної термінології України (Данилюк, 2013) та допомагає розкрити й увиразнити широкий спектр мовних явищ і характеристик, пов'язаних із лексичною групою «болото».

Аналіз останніх джерел із проблеми дослідження. Проблемі вивчення лексики на позначення болота було присвячено ряд праць слов'янських мовознавців. Серед них відзначимо «Назви боліт у слов'янських мовах» Л. В. Куркіної (Kurkina, 1969), «Семантичні моделі слов'янської тельмографічної термінології» В. М. Мокієнка, «Структурно-семантичні особливості народної тельмографічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини)» Т. В. Громко (Громко, 1998). Дослідженням тельмографічної термінології займалися також ученіслависти М. І. Толстой (Tolstoy, 1969), Є. О. Черепанова (Cherepanova, 1973), М. В. Никончук (Никончук, 1979), Р. Н. Малько (Mal'ko, 1974), Т. О. Марусенко (Marusenko, 1968) та ін.

Народна тельмографічна термінологія, яка складається з назв об'єктів, пов'язаних із болотом і болотистою місцевістю, є важливою частиною народної географічної термінології краю (Данилюк, 2020: 6). Частково привертаючи увагу українських мовознавців (Стрилюк, 2010), цей географічний аспект мовної картини світу волинян характеризується розгалуженою, етимологічно цікавою та самобутньою

лексиною, а також має певну структурну організацію та специфіку творення тощо. Дослідники народної тельмографічної термінології констатують, що становлення, розвиток і функціонування цього класу лексики залежить від численних мовних і позамовних факторів, які взаємодіють між собою (Громко, 1998; Kurkina, 1969; Tolstoy, 1969; Cherepanova, 1973).

Закономірно, що царина функціонування, семантичні зрушення та особливості значення тельмографічних термінів впливають на ареальну розповсюдженість народних географічних термінів (Kurkina, 1969). В основі аналізованого лексичного класу лежать загальновідомі терміни, головним чином праслов'янського походження, які характеризуються широкими семантичними можливостями. В досліджуваному ареалі народні географічні терміни, що позначають болото, представлені семантичними, фонетичними та граматичними варіантами та дериватами (Данилюк, 2013).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання дослідження народної тельмографічної термінології в контексті вивчення мовної картини світу волинян і студіювання народної географічної термінології та діалектних назв болота дуже важливе, оскільки Полісся відоме своєю багатою болотистою місцевістю (Ільїна, 2007; Ільїна, Кукурудза, 2009). Власне, поліські діалекти відзначаються збереженням архаїчних рис у мовленні та репрезентують багатий фонд назв географічних об'єктів, які відображають особливості та нюанси болотяної місцевості: *безна* 'непрохідне глибоке болото', *драгва* 'болото кольору іржі', *вокна* 'глибоке місце на болоті' (Данилюк, 2013). А відтак, для вивчення цього фрагменту мовної картини світу, особливо в контексті поліського діалекту, народна географічна термінологія та діалектні назви болота вкрай важливі (Стрилюк, 2010: 290). Розташування населених пунктів у болотистих районах Волині свідчить про пряму взаємодію місцевого населення з цими природними об'єктами, їхні унікальні знання та досвід щодо болотистих місцевостей, їхніх характеристик та особливостей (Сидорук, 2019).

Географічно-просторова диференціація боліт Волинської області (за господарськими розрахунками та узагальненнями) свідчить, що «на території зосереджено 1523 болота, які займають площу понад 114 тис. га (Сидорук, 2019). Болота, так само як і інші природні сис-

теми, відрізняються не лише загальними характеристиками й ознаками, але і мають свою індивідуальність та внутрішні відмінності в межах типових особливостей та антропогенного впливу з використання природних ресурсів і збереження біорізноманіття (Льїна, Кукурудза, 2009). У цих природних об'єктах на території Волинської області болота покриті вологолюбними рослинами (зеленими мохами, хвощем, густою осокою, очеретом, вербою, вільхою та березою), а, як відомо, накопичення нерозкладених рослинних залишків із часом призводить до утворення торфу, тому більшість волинських боліт за водопостачанням відносять до джерельного живлення. Залежно від характеру мінералізації трав'янисті рослини у творають на болотах сплавину, на якій подекуди трапляються прогалини — болотні вікна (Льїна, 2007).

З одного боку, вивчення народних назв боліт на Волині демонструє відношення та сприйняття цих природних об'єктів місцевим населенням, а також може дати важливу інформацію — лінгво-географічні характеристики, властивості та особливості боліт. Так, відоме водно-болотне угіддя «Чемерське болото» (знаходиться в центрі межиріччя Прип'яті, Стоходу і Стиру) отримало статус міжнародного значення як природний заповідник, оскільки є одним із найбільших блюдцевих боліт із унікальною рослинністю в Українському Поліссі та Європі загалом. Вчені-географи стверджують, що в прадавні часи це місце було озером, а залишки його сьогодні представлені озерами Черемське і Редичі. Більша частина території перетворилася на болото з торфовищем та заболоченими лісами (див.: Сидорук, 2019).

З іншого боку, дослідження народної географічної термінології дозволяє розкрити багатогранність сприйняття болотистої місцевості мовцями Волинського Полісся. Воно допомагає краще зрозуміти їхній специфічний спосіб уявлення про природне середовище та характер взаємодії з ним; сприяє проникненню в особливості та відтінки сприйняття, відображені саме в цьому регіональному (діалектному) варіанті мови. Тож, така студія може виявитися важливою для розуміння культурних, історичних та екологічних особливостей Полісся, а також для вивчення зв'язку між мовою та природним оточенням.

У цілому, збагачення українського загальномовного лексичного фонду народною географічною термінологією (Громко, Лучик, Поляруш, 1999; Данилюк, 2013) та волинськими діалектними назвами

болота сприяє не лише більш точному та виразному опису місцевості, але й використанню цих слів в інших наукових галузях (Данилюк, 2020: 65). Такі факти вже — свідчення еколінгвістичної значимості народної географічної термінології, яке дозволить зберегти та зрозуміти в динаміці мови цю унікальну лексичну спадщину Західного Полісся Волині.

Народні тельмографічні терміни Волині відображають багатогранну систему найменувань, що зв'язані з особливостями боліт, їхнім розміром, глибиною, водно-рослинним покривом, а також процесами, пов'язаними з болотами, такими як розширення, заростання, затоплення тощо. Тобто йдеться про вплив природного середовища й антропогенні чинники (репрезентація в мові місцевих природних особливостей), а також про віддзеркалення культурної спадщини та способу життя волинян, тобто їхньої мовної картини світу. Акцентуація на існуванні унікальних слів, які не типові для стандартної літературної мови або існують тільки в місцевому мовленні, допомагає зберегти цінну лінгвістичну спадщину та дає ключ до розуміння особливостей і специфіки мовотворення на Волині — структурно-семантичних, фонетико-акцентних, словотвірних варіацій як ознак внутрішньої організації географічної лексики з фокусом на діалектних та вузькорегіональних (поліських) особливих формах або конструкціях. Такий аналіз дозволяє збагатити наше розуміння лексико-семантичного поля, пов'язаного з болотами. Вивчення структурних та семантичних особливостей лексичних одиниць допомагає виявити та описати диференційні ознаки, пов'язані з цим поняттям, такі як розміри боліт, типи рослинності, характеристики водно-болотного середовища тощо. Це уможливує формування повнішого уявлення про лексичну реалію та концептуальну систему, пов'язану з болотистою місцевістю. Зокрема, йдеться про *аналіз* лексико-семантичних груп, які входять до цієї тематичної групи, та *встановлення* зв'язків між словами, що входять до неї. Такі зв'язки базові для систематичного вивчення ЛСГ, класифікації та ідентифікації семантичних відношень, заснованих на спільних або споріднених значеннях, які реалізуються при функціональному та контекстуальному вживанні слів. Пор. ще інші лінгвістичні підходи та методи для вивчення тельмографічної лексики, що постачають додаткову інформацію про місцеві особливості болотистих екосистем, їхні властивості та роль у житті місцевих

жителів. Розглядувані в межах статті назви боліт та їхніх частин ексцерповані з нашого словника «Словник народних географічних термінів Волині» (Данилюк, 2013).

Ядром семантичного мікрополя **'болото в загальному значенні'** в говірках Волині є узагальнювальна назва **болото** < псл. **bolto* (Мельничук, 1, 1982: 227), пор.: укр. *болото* 'грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю', 'багно', 'трясовина', 'розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу та ін., земля на шляхах, стежках і т. д.', 'грязюка', (Словник української мови, 1, 1970: 215). Із тельмографічною семантикою, яка відзначається складною внутрішньою диференціацією, лексема *болото* відома в багатьох слов'янських говорах: укр. діал. 'розріджений водою чорний донний ґрунт', 'невелике місце із стоячою прогнилою водою і гряззю', 'колишне русло річки' (Никончук, 1979: 44, 48–49), 'мокра заболочена низовина' (Cherepanova, 1984: 33; Marusenko, 1968: 218), 'заглибина на місці водойми', 'мокре місце між узгір'ями' (Marusenko, 1968: 218), 'вир' (Дзендзелівський, 1979: 140), 'відгалуження річки, рукава річки, затоки' (Дзендзелівський, 1982: 13); хорв. *blato* 'болото, ставок, озеро' (Cherepanova, 1973: 63); чес. *blato, bloto* 'болото' (Mal'ko, 1974: 8); пол. *bloto* 'т. с.' (Nitsche, 1964: 73).

Спорадичним уживанням у всьому досліджуваному масиві відзначається лексема **багно** та одинична фіксація деривата **багнука** < псл. **bagno, *bagъno* (Мельничук, 1, 1982: 102); укр. *багно* 'розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т. д.', 'болото' (Словник української мови, 1, 1970: 84), укр. діал. 'болотисте місце, трясовина', 'велика калюжа, грузьке місце' (Словник української мови, 1, 1970: 84), 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук, 1979: 51), 'невелике місце з стоячою, гнилою водою і гряззю', 'болото з іржавою водою' (Никончук, 1979: 49, 53), 'трясовина', 'болото біля річки' (Cherepanova, 1984: 25); укр. *багнука* 'збільшене до *багно*' (Словник української мови, 1, 1970: 85), 'багно' (Громко, 1998: 18), укр. діал. 'грузьке болото' (Cherepanova, 1984: 25), 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля', 'невелике місце із стоячою, гнилою водою і гряззю', 'болото з іржавою водою', 'земля, розм'якшена водою' (Никончук, 1979: 49; Дзендзелівський, 1966: 53), блр. *багно* 'грузьке болото; болото; грузьке місце на болоті; грузька безодня; ділянка на болоті з глибою, твердішою, ніж на болоті; при-

болоття' (Яшкін, 1971: 18), н.-луж. 'болото' (Мука, 1, 1926: 9), пол. *bagno* 'маленький ставок' (Nitsche, 1964: 7).

У говірках Волині не формує суцільного ареалу, а фіксується окремими крапками віддієслівний дериват **мочар** < псл. **močarъ* < **močiti* (Мельничук, 3, 1989: 499), пор.: укр. *мочар* 'драговина, трясовина' (Словник української мови, 4, 1973: 814); 'низьке з підґрунтовою водою місце' (Грінченко, 2, 1907: с.450), діал. 'невелике місце із прогнилою стоячою водою і гряззю' (Никончук, 1979: 50), 'мокра заболочена низовина', 'трясовина, низьке місце з підґрунтовими водами', 'мокре місце між узгір'ями' (Marusenko, 1968: 237), 'земля на низинних ґрунтах' (Дзендзелівський, 1966: 39), блр. *мочарына* 'криничне місце' (Яшкін, 1971: 112), чес. *močar* 'трясовина, болото', 'калюжа' (Mal'ko, 1974: 36).

З-поміж західнополіських регіоналізмів до окресленої мікрогрупи належать лексеми **гниляк, пучина, струга**.

Для семантичної мікрогрупи **'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля'** найбільш поширені віддієслівні деривати від *трясти*. Найпродуктивнішою виявилася модель із суфіксами *ин(а), овин(а)*: **трясина, трасовина, трасовина, трясовина, трясовина**. Етимологізуючи ці лексеми, дослідники переважно вдаються до реконструкції псл. **tresina, *tresovina* < **tręsti* (Tolstoy, 1969: 175–176), пор.: укр. *трясина* 'дуже грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травою і мохом, що утворилося на місці колишньої водойми', 'трясовина' 'т. с.' (Словник української мови, 10, 1979: 305), укр. діал. *трясина* 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук, 1979: 50), 'заболочена низовина' (Marusenko, 1968: 251), *трасовина* 'грузьке болото, де трясеться і колишеться земля' (Никончук, 1979: 8), *трясовина* 'грузьке болото' (Cherepanova, 1984: 223), 'заболочена низовина' (Marusenko, 1968: 28), блр. *трасіна* (Яшкін, 1971: 190). Менш продуктивними виявилися моделі з іншими суфіксами: **трясовисько, трясуха**, що трапляються у волинських говірках поодинокі.

Низку етимологічно прозорих західнополіських регіоналізмів продовжує лише одинично зафіксований термін **безодник** < *безодний* + суф. — *ик*. Пор. споріднені утворення: укр. *безодня* 'глибоке провалля, прірва' (Словник української мови, 1, 1970: 136), укр. діал. 'глибока яма в річці', 'грузьке місце на болоті' (Cherepanova, 1984: 27), 'заглибина в ґрунті невизначеної форми', 'глибока прірва', 'крутий прямовис-

ний берег', 'крутий схил гори', 'глибока яма', 'джерело в полі', 'калюжа' (Marusenko, 1968: 216), 'вир' (Дзендзелівський, 1978: 140), 'течія на місці глибокої ями в річці, де закручує вода', 'глибока яма в річці, де закручує вода', 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук, 1979: 4); чес. *bezdna* 'прірва', *bezedna* 'т. с.' (Mal'ko, 1974: 7). Тобто в межах народної географічної термінології відомий з оро- та гідрографічною семантикою в інших регіонах України та Славії.

Значення 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' передає полісемантичний географічний термін **вікна** < псл. **okъno* (Мельничук, 1, 1982: 398).

До давніх за походженням і, знову ж таки, з іншими семантичними відтінками в географічній термінології, імовірно, належить виявлений нами номен цього мікрополя **вздуховина**, який, подібно до численних відповідників із інших слов'янських мов, уможливорює реконструкцію псл. **vъzduxъ(-a) + -ov-ina* (Мука, 3, 1928: 317) (пор. споріднені польські *здуховина*, *уздухавина*, *здыховина*; Tolstoy, 1969: 184–185).

Одиничний дериват **гнсчавка** можна етимологічно зіставити з дієсловом *гнитити*. Як часто трапляється в деяких західнополіських говірках, єдиним засобом для позначення окресленої реалії є словосполука **гниле болото**. Етимологія цих номінів прозора. Звертають на себе увагу факультативно вживані утворення **котелі**, **кутелі**, етимологічно не прозорі.

Продовжує аналізований семантичний ряд 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' полісемантичний термін **мочари** (див. вище). Практично у більшості говірок зафіксований нами номен **драговина** із цією ж семантикою вже був предметом етимологічного опрацювання дослідників народної географічної термінології і зводиться переважно до псл. **dregva* (Tolstoy, 1969: 178).

Географічний термін цього мікрополя **мулавина** фіксується в поодиноких говірках Волині. Він утворений на базі *мул* < псл. **mulъ* (Мельничук, 3, 1989: 532), пор.: укр. діал. *мулавина* 'наноси після весняного розливу', 'болото біля річки' (Cherepanova, 1984: 138).

Менш поширений дериват із цією ж семантикою, мотивований дієсловом *тинати*: **типенне**, пор. укр. *тинати* 'короткими ривками, поштовхами хитати з боку на бік або зверху вниз' (Словник української мови, 10, 1979: 145).

Ще одна дієслівна основа *плавати* послужила дериваційною базою для кількох лексем цього мікрополя: **плав** < псл. **plavъ* (Мельничук, 5, 2006: 212); пор.: укр. *плав* 'те саме, що й потік; ділянка трясовини, де під шаром рослинності є вода' (Словник української мови, 6, 1975: 556), 'плаваючий острів із очерету й невеликих рослин', 'трясовина, де під шаром рослинності є вода' (Грінченко, 3, 1908: 190), укр. діал. 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук, 1979: 52), 'частина поверхні водоймища, вільна від заростей' (Никончук, 1979: 46), 'заболочена низовина' (Marusenko, 1968: 242), 'острів на річці' (Дзендзелівський, 1966: 105), 'повінь' (Дзендзелівський, 1968: 120), 'грузьке болото біля річки з підґрунтовими водами', 'невелике болото біля річки', 'мокра заболочена низовина біля річки', 'наноси після весняного розливу', 'острівець на болоті', 'підмита й відірвана частина берега' (Cherepanova, 1984: 166); чес. *plav* 'місце для купання коней, качок, гусей' (Mal'ko, 1974: 47), блр. *плаў* 'заболочена водойма; грузьке болото без лісу; заливний луг біля річки або озера; низина, місце, де річка протікає через болото' (Яшкін, 1971: 145), пол. *plawy* 'луг, що знаходиться в низовині' (Tolstoy, 1969: 115); **плавники**; **поплавок**; укр. діал. *поплавок* 'острів на річці, озері' (Cherepanova, 1984: 177), *поплав* 'прибережний заливний луг', 'луг серед оброблюваної землі' (Cherepanova, 1984: 177); пол. *poplaw* 'низовинний луг серед поля', 'заболочений луг' (Tolstoy, 1969: 70, 84); **сплав**.

До вузькоспеціальних тельмографічних термінів належить **твань**, який дослідниками-етимологами трактується запозиченням із балтійських мов, пор. лит. *tvanas*, лтс. *tvans* (Tolstoy, 1969: 166–169), пор. укр. *твань* 'в'язке болото, грязь, рідке багно; драговина, трясовина, багно' (Словник української мови, 10, 1979: 45), укр. діал. 'розріджений водою чорний донний ґрунт', 'земля, розм'якшена водою', 'невелике місце із стоячою, прогнилою водою і гряззю' (Никончук, 1979: 45, 48, 50), 'грузьке болото з замуленим дном', 'гниле болото' (Cherepanova, 1984: 216); блр. *твань* 'багністе і в'язке болото; грязь під час повені; заросле озеро, плав' (Яшкін, 1971: 189).

Сема 'земля, розм'якшена водою' виражається узагальнювальною назвою **болото**, представленою в більшості досліджених населених пунктів.

Паралельно практично в усіх говірках семантику 'земля, розм'якшена водою' оформляє лексема **гразь** < **гразь* (місцеве діалек-

тне ствердіння *p'*) < псл. **gręź* (Дзендзелівський, 1966: 124; Дзендзелівський, 1972: 125), укр. діал. *грязь* 'земля, розм'якшена водою' (Никончук, 1979: 47); блр. *гразь* 'розмокла земля на дорозі; багно; грузьке місце, де довго стоїть вода' (Яшкін, 1971: 52), її одиничні дериваційний варіант **гразюка** (більшість населених пунктів) та морфологічний варіант **гразя**. Географічний термін **грузяка**, ймовірно, є результатом контамінації лексем *гразюка* та *грузнути*; фонетичну структуру зазначеного номена можна кваліфікувати також як наслідок метатези, а **грузке** — відприкметниковий за походженням.

Локалізм **греца** етимологічно неясний. За нашим припущенням, суф. *еца* має значення збільшеності, згрубілості, як у *ділянеца*, *скібеца*, *нивеца*, *хатеца* та ін.; корінь можна пов'язати з дієсловом *грати*. Засвідчене нами слово **мада** також потребує додаткової етимологічної розвідки (Мельничук, 3, 1989: 35); можливо, з псл. **mada* (Дзендзелівський, 1966: 112); пол. *mada* 'болото, грязь, мул' (Nitsche, 1964: 79).

Виявлений нами термін **кваша** < псл. **kwaśa* (Мельничук, 3, 1989: 158), очевидно, мотивований дієсловом *квасити*.

Кілька термінів цієї лексико-семантичної групи постали на базі лексеми *кал* < псл. **kaľ* (Мельничук, 3, 1989: 21): **кал**, **каламеха**, **калеше**, **калеше**, **калник**, **калота**, **кальога**; пор. укр. *кал* 'бруд, болото, грязь' (Словник української мови, 4, 1973: 73); чes. *kal* 'грязь, осад на дні', 'калюжа, болотисте місце', 'брудна вода' (Mal'ko, 1974: 25); пол. *kal* 'болото, грязь, рідке болото' (Tolstoy, 1969: 77).

У частині говірок окресленого масиву з цим значенням виступає слово **мул** та споріднене з ним утворення **мулявина**.

У деяких говірках з цією семантикою зафіксовано етимологічно прозорі композити **сіросік** та **сіросік**, відповідників до яких не виявлено.

На позначення **острова** або іншого **сухого місця серед болота** виступає ряд географічних термінів, що постають і в інших лексико-семантичних групах. Так, ядро описуваної групи становлять фонетичні та дериваційні варіанти загальноновживаного *острів* < псл. **ostrovъ* (Tolstoy, 1969: 116–118): **гострів** (із протетичним приголосним [z]); пор.: укр. *острів* 'ділянка суші, оточена зі всіх сторін водою', 'ділянка землі, що різко виділяється на фоні решти місцевості' (Словник української мови, 5, 1974: 789), укр. діал. *острів* 'підвищене сухе місце серед болота' (Никончук, 1979: 31), 'острівець на річці' (Cherapanova,

1984: 153), 'мілководдя, мілина' (Грінченко, 3, 1908: 63), 'острів на річці' (Дзендзелівський, 1966: 105); рос. *остров* 'ділянка суші на річці, оточена водою', 'невеличка ділянка лісу в полі' (Ономастика України, 1998: 119), блр. *остраў* 'острів серед болота; ділянка лісу серед безлісного простору; галявина в лісі' (Яшкін, 1971: 123), пол. *ostrow* 'маленьке поле між лугами' (Nitsche, 1964: 123); **остривок**, **острівець**, **островок**, пор.: укр. діал. *острівець* 'підвищене сухе місце серед болота' (Никончук, 1979: 31), 'острівець на річці, на озері, на болоті' (Cherapanova, 1984: 153), 'острів на річці' (Дзендзелівський, 1966: 105), *островок* 'підвищене сухе місце серед болота' (Никончук, 1979: 31), 'сухе місце на болоті, остривок на річці' (Cherapanova, 1984: 114), 'затока, відгалуження річки, рукава річки' (Дзендзелівський, 1982: 14); **острів**.

Значною частотою вживання відзначаються утворення **груд**, **грудок** (< *груд-ок*) < псл. **grōdъ* (Cherapanova, 1984: 122–128), пор.: укр. *груда* 'нерівності на поверхні землі у вигляді затверділих горбків' (Словник української мови, 2, 1971: 179), укр. діал. *груд* 'підвищене сухе місце серед болота', (Никончук, 1979: 30), 'підвищення на болоті, де косять сіно' (Marusenko, 1968: 225), *груда* 'підвищене сухе місце серед болота' (Никончук, 1979: 31), 'невелика похила гірка, горб' (Marusenko, 1968: 225), *грудок* 'невелике підвищення, гірка', 'підвищене сухе місце серед болота' (Никончук, 1979: 30), 'підвищення серед низовини' (Marusenko, 1968: 225), 'горб, пригорок', 'острівок на болоті', 'окремиий великий камінь', 'невелике підвищення' (Cherapanova, 1984: 66); блр. *груда*, *груд* (Яшкін, 1971: 53), чes. *hrud* 'високе місце в лісі, не залите водою' (Mal'ko, 1974: 21), пол. *gruda* 'велика груда землі' (Nitsche, 1964: 96).

Одним із поширених лексичних засобів для вираження цієї семантики є слово **купина** < псл. **korina* (див. вище).

Окрему структурну групу складають утворення з коренем *горб* < псл. **gōrbъ* (Мельничук, 1, 1982: 563): **горбисько**, **пагорбок**, **пагорб**; пор.: укр. *пагорб* 'височина, часто з пологими схилами, пригір' (Словник української мови, 6, 1975: 10), укр. діал. *пагорб* 'невеличке підвищення, гірка' (Никончук, 1979: 30), 'невелике продовгувате підвищення; гряда' (Cherapanova, 1984: 156), 'невелика похила гірка, горб' (Marusenko, 1968: 239), *пагорбок* 'підвищене сухе місце серед болота', 'невелике підвищення, гірка' (Никончук, 1979: 30–31), 'горб; невелике

лике продовгувате підвищення', 'похилий схил', 'сухе місце на болоті типу острова' (Cherapanova, 1984: 157), 'невелика похила гірка, горб' (Marusenko, 1968: 239). У деяких говірках це значення оформляє дериват **пагурок**, пор.: укр. *па́гурок* 'височина, часто з пологими схилами, пригір' (Словник української мови, 6, 1975: 10), укр. діал. 'горб, підвищення' (Cherapanova, 1984: 157), укр. діал. *пагурок* 'підвищене сухе місце серед болота', 'невелике підвищення, гірка' (Никончук, 1979: 30–31), блр. *пагорак* 'невисоке підвищенн, полога гірка' (Яшкін, 1971: 12), пол. *pagorek* 'горбок' (Nitsche, 1964: 21).

Окреслену семантику в західнополіських говірках виражає полісемантичний термін **веретия** < псл. **verta*, **verto*, пов'язане з псл. **verti* 'ховатися' (Мельничук, 1, 1982: 314), пор. ще рос. *веретия* 'невелике витягнуте підвищення на низовині чи серед болота', 'високий берег, що починається від заплави річки' (Ономастика України, 1998: 59).

У межах цього мікрополя зафіксовано два локалізми з прозорою етимологією: **стовпець** < *стовп-ець*, *стовп* та **оденок** < *о-ден-ок* — похідне від *дно*.

Рядом мікрогруп характеризується якісний склад болота. У лексико-семантичній групі **'мохове болото'** найчисленніші деривати з коренем *мох-* < псл. **mъxъ* (Мельничук, 3, 1989: 525): **мох**, **мохівник**, **мохнатка**, **мохняк**, **моховик**, **моховиння**, **моховище**, **мошаниниці**.

Однією говіркою обмежено ареал лексеми **плавлю**, мотивованої дієсловом *плавати*, пор. укр. *плавля* 'болотистий луг' (Грінченко, 3, 1908: 190; Ільїна, 2007: 169).

Ядро мікрополя **'торф'яне болото'** становлять утворення від *торф* з різними суфіксами: **торфовик**, **торфована**, **торфовище**, **торфовисько**, **торф'янік**, **торховисько**, **торховище**; пор.: укр. *торфовисько* 'поклади торфу, торфове болото', торфовище 'т.с.' (Словник української мови, 10, 1979: 210), укр. *торф'янік* 'поклади торфу, торфове болото' (Словник української мови, 10, 1979: 211), укр. діал. *торфовина* 'торфове болото' (Cherapanova, 1984: 220); пол. *torfowisko* 'торфовище' (Nitsche, 1964: 88).

У говірках Луцького району цю семантику виражає регіоналізм **куповатець**, який доречно зіставляти з іменником *купа* < *купуватий* (де *оват-* (пор. літ. — *уват-*) зі значенням неповноти ознаки).

Семантика **'болото з іржавою водою'**, як і на решті української території, в досліджених говірках Волині оформляється коренем *руд-*

: **руда**, **рудавина** < псл. **rudavina*, **рудявина**, **рудця**, **рудавиця** < псл. **rudavica*; **рудачник**, пор.: укр. *рудявина* 'іржаве болото' (Ільїна, 2007: 696), укр. діал. 'болото з іржавою водою' (Никончук, 1979: 53), 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук, 1979: 52), блр. *руда* 'болотна залізна руда; грязь на дорозі' (Яшкін, 1971: 166), пол. *ruda* 'іржаве болото' (Nitsche, 1964: 85), чes. 'червона земля чи глина' (Mal'ko, 1974: 61), пол. *rudawina* 'болото з іржавою водою' (Nitsche, 1964: 86).

У деяких говірках із цим значенням зафіксовано утворення від інших коренів: **вижарки** < **вижарок* < *вижар* + суф. — *ок*; **відстійник** < **відстійний* + суф. — *ик*; **застояне** < *застояний*.

Центром мікрополя **'дорога через болото'** виступає лексема **брід**, **брид** < псл. **brodъ* (Мельничук, 1, 1982: 50), пор. укр. 'мілке місце річки, озера або ставка, в якому можна переходити або переїжджати на інший бік' (Словник української мови, 1, 1970: 237), діал. 'місце в річці, озері та ін. з круговим рухом води', 'вир' (Дзєндзелівський, 1978: 138, 140), *бродок* 'мілина на річці' (Cherapanova, 1984: 35), 'вир' (Дзєндзелівський, 1978: 140), блр. *брод* 'мілке місце в річці, озері, стариці, болоті, якими переходять, переїжджають возами' (Яшкін, 1971: 25), хорв. *brod* 'брід, мілина' (Cherapanova, 1973: 74); чes. 'брід', 'місце для купання чи водопою' (Mal'ko, 1974: 9); пол. 'лісовий струмок з твердим дном' (Nitsche, 1964: 159).

У західноволинських говірках цю семему оформляє утворення **гать** та демінутив **гатка** < псл. **gaty/b*: **gatiti* (Мельничук, 1, 1982: 482; Ономастика України, 1998: 134), пор.: укр. *гать* 'настил із дерева, хмизу та ін. для проїзду через болото', *гатка* 'т.с.' (Словник української мови, 2, 1971: 41), укр. діал. *гать* 'невисокий піщаний насип біля річки', 'непрохідне болото' (Cherapanova, 1984: 57), *гатка* 'загачене місце на річці' (Никончук, 1979: 161), 'гать на річці', 'горб у лісі' (Cherapanova, 1984: 57); блр. *гатка* 'сажалка, невелика штучна вододійма; невелика застава, гребля' (Стрилюк, 2010: 48).

З цієї семантикою добре відома лексема **гребля**, **грабля** (місцевий діалектний фонетичний варіант до *гребля*) < псл. **grebja*: **grebti* (Мельничук, 1, 1982: 589); укр. *гребля* 'гребля, гать на болоті', 'піщаний насип біля річки' (Cherapanova, 1984: 65), 'насипаний горб', 'невеликий земляний насип', 'гребля' (Marusenko, 1968: 224), 'вир' (Дзєндзелівський, 1978: 140), 'затока, відгалуження річки, рукава річ-

ки' (Дзензелівський, 1982: 13); блр. *грэбля* 'тимчасова насипна дорога з ломаччя і землі через болото, грузьке місце; грузьке місце, де тяжко проїхати; невеликий місток' (Яшкін, 1971: 114).

Інші зафіксовані нами терміни належать до локалізмів. Дериват **їзк**, очевидно, похідний від *їздити*. Віддієслівного походження також лексема **лижньовка**, мотивована словом *лежати*: назва ця позначає дорогу через болото, вимощену колодами. Цей же морфологічний тип репрезентує дериват **перегонка**, дериваційною базою для якого послужило дієслово *переганяти / переганати*. Виявлений нами термін **стежа** < *стежка* — рідкісний випадок регресивної деривації, представленої в західнополіських говірках утвореннями на зразок: *шкарпета* < *шкарпетка*, *подуха* < *подушка*.

Проведені спостереження над назвами, що позначають тельмографічні об'єкти, дозволяють зробити такі **висновки**:

Вивчення народних назв боліт на Волині є цікавим та корисним аспектом при диференціації та дослідженні цих природних об'єктів. Народні назви боліт відображають особливості сприйняття місцевим населенням географічних об'єктів і відношення до них, а також містять важливу інформацію про характеристики та особливості боліт. Дослідження таких назв може сприяти збереженню культурної спадщини, пов'язаної з природними об'єктами, збагаченню наукової термінології та розумінню лексико-семантичних особливостей мовної картини світу. Ці назви можуть містити цінну інформацію про місцеві умови, рослинний світ, географічні особливості та екологічний статус боліт, що сприяє глибшому розумінню зв'язку між людиною та природним середовищем. Крім того, народні назви боліт можуть слугувати додатковими джерелами інформації для класифікації та ідентифікації різних типів боліт на Волинському Поліссі, а також виявлення місцевих термінологічних варіацій та особливостей. Лінгвістичний підхід допомагає виявити місцеві термінологічні варіації та особливості, які відображаються в лексичному складі та семантиці. Таке дослідження актуальні для розуміння лексичного фонду, лінгвістичного розмаїття та культурної спадщини, пов'язаної з тельмографією Волині.

Формування, розвиток і функціонування народної тельмографічної термінології визначаються рядом позамовних і мовних факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Системну організованість

цієї географічної лексики підтверджують різні внутрішньомовні (динаміка семантики лексем, явища синонімії, антонімії, звуження або розширення семантики номінації реалій) та позамовні фактори (геоморфологічні, гідрографічні особливості території, історичні, соціально-економічні). Межі функціонування, семантичні зрушення та особливості значення тельмографічних термінів впливають на ареальне поширення народних географічних термінів. У цьому лексичному класі основу становлять загальновідомі терміни, переважно праслов'янського походження, які мають широкі семантичні можливості. У дослідженому ареалі народні географічні терміни для позначення боліт представлені семантичними, фонетичними та граматичними варіантами та дериватами.

Ядро аналізованого лексичного класу становлять загальновідомі терміни **брід**, **болото**, **гать**, **гребля**, **трясовина** та ін, які відзначаються ширшими семантичними можливостями, наприклад, **болото** 'болото в загальному значенні', 'мокра заболочена низовина', земля, розм'якшена водою', 'низина, поросла травою', 'низина біля річки', луг, що заливається водою', 'рівнинна місцевість на місці осушеного болота'. У багатьох говірках перелічені лексеми представлені діалектними фонетичними варіантами **трасовина**, **трасовиско**, **грабля** та ін.

Із-поміж географічних термінів, зафіксованих тільки в досліджуваному регіоні, відзначаються: **греца** 'земля, розм'якшена водою', **їзки** 'дорога через болото', **оденок** 'острів', **грузяка** 'земля, розм'якшена водою' тощо.

Народна географічна термінологія, порівняно з іншими мовними шарами, не характеризується образністю або емоційно-експресивними засобами. Ця народна географічна термінологія, яка частково залишає слід у топоніміці, є однією з найдавніших за походженням. Окрім мовознавчих досліджень, вивчення народної географічної термінології може бути корисним для природничих, історичних, етнологічних інших наук.

Отже, вивчення народної географічної термінології та діалектних назв болота є важливим компонентом для вивчення мовної картини світу волинян та розуміння їхнього сприйняття та спілкування з природним середовищем Полісся.

ЛІТЕРАТУРА

- Грінченко Б. Д. (ред.). Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Громко Т. В. Структурно-семантичні особливості народної тельмографічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). *Філологічні студії*. Вип. 4. Луцьк : Доля, 1998. С. 101–110.
- Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ ; Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 1999. 224 с.
- Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. 170 с.
- Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 148 с.
- Данилюк О. К. Народна географічна термінологія Волині: структура і семантика : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2020. 190 с.
- Данилюк О. К., Громко Т. В. Народна тельмографічна термінологія в українському мовознавстві. *Хуманитарні Балканські дослідження (Humanitarian Balkan Research)*. 2020. Т. 4. № 1(7). С. 72–76.
- Дзендзелівський Й. О. Українські назви для «острова на річці». *Studia Slavica Hungarica*. 1966. XII. С. 103–113.
- Дзендзелівський Й. О. Українські назви притоки річки. *Slavia Orientalis*. 1968. XVII. С. 297–303.
- Дзендзелівський Й. О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу. *Onomastica*. 1972. XVII. С. 109–147.
- Дзендзелівський Й. О. Українські назви для виру. *Onomastica*. 1978. XXIII. С. 133–161.
- Дзендзелівський Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу: відгалуження річки, рукава річки, затоки. *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*. Ужгород : Вид-во Ужгородського університету, 1982. С. 3–54.
- Льбіна О. В. Болота Волині: особливості поширення й антропогенні зміни. *Наукові праці Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту*. Київ, 2007. Вип. 256. С. 367–372.
- Льбіна О. В., Кукурудза С. І. Болотні геоконспекти Волині : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 242 с.
- Мельничук О. С. (ред.). Етимологічний словник української мови. К. : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- Муромцев І. В. (ред.). Українська мова. Енциклопедія. К. : Майстер-клас, 2011. 400 с.
- Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся). К. : Наукова думка, 1979. 313 с.
- Ономастика України та етногенез східних слов'ян. Київ : [Б. в.], 1998. 227 с.
- Сидорук І. П. (ред.). Озера та болота Волині : краєзнав. бібліогр. покажч. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2019. 80 с.
- Словник української мови : в 11-и т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
- Стрилюк О. Географічні терміни у мікротопонімах Любомльського району Волинської області. *Волинь-Житомирщина*. 2010. № 22(1). С. 288–296.

- Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск : Навука і тэхніка, 1971. 256 с.
- Cherepanova E. A. Geographical Terminology of Chernihiv-Sumsky Polesye : dis. ... kand. filol. nauk. Sumy, 1973. 194 p.
- Cherepanova E. A. Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumsky Polesia : Dictionary. Sumy, 1984. 274 p.
- Kurkina L. V. Names of swamps in Slavic languages. *Etymology*. 1967. М. : Science, 1969. P. 124–144.
- Mal'ko R. N. Geographical terminology of the Czech and Slovak languages (on a common Slavic background). Minsk : Science and Technique, 1974. 143 p.
- Marusenko T. A. Materials for the dictionary of Ukrainian geographic appellations (names of reliefs). *Polesye (Linguistics. Archeology. Toponymics)*. М. : Science, 1968. P. 206–255.
- Muka E. Słownik dolnosербскеj récy a jeje narěcow. SPb. ; Praha: ČAVU, 1926–1928. Т. I–III.
- Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln ; Graz : Böhlau. 1964. 339 s.
- Schutz I. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin : Akademie-Verlag, 1957. 113 s.
- Tolstoy N. I. Slavic Geographical Terminology: Semasiological Studies. М. : Science, 1969. 262 p.

**VOLYN FOLK GEOGRAPHICAL TERMS
FOR DENOTING SWAMP: STRUCTURAL
AND SEMANTIC PECULIARITIES**

Oksana K. Danyliuk

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Philology and Methods of Primary School, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
e-mail: oxana.danyliuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8765-8475>

SUMMARY

The article is devoted to the study of folk names of bogs in Volyn region. The folk names of bogs collected by the author and published in the dictionary reflect the attitudes and perceptions of the local population, and also contain important information about the characteristics and features of bogs. The study of such names can contribute to the preservation of the cultural heritage associated with natural objects, enrichment of scientific terminology, and understanding of lexical and semantic features of the linguistic worldview. These names may contain valuable information about local conditions, flora, geographical features and ecological status of the bogs, which contributes to deeper understanding of the relationship between humans and the natural environment. In addition, the folk

names of bogs can serve as additional sources of information for classifying and identifying different types of bogs in Volyn Polissia, as well as identifying local terminological variations and features. The linguistic approach helps to identify local terminological variations and features that are reflected in the lexical composition and semantics. The study is relevant for understanding the lexical fund, linguistic diversity and cultural heritage associated with the Volyn thelmography.

The sphere of functioning, semantic shifts and peculiarities of the meaning of thelmographic terms influence the area of distribution of folk geographical terms. This lexical class is based on well-known terms, mainly of Proto-Slavic origin, which have wide semantic possibilities. In the studied area, folk geographical terms for swamps are represented by semantic, phonetic and grammatical variants and derivatives.

The core of the analyzed lexical class is well-known terms, mostly of Proto-Slavic origin: брід, болото, зать, гребля, трасовина, etc., which are characterized by wider semantic possibilities. In many subdialects, these lexemes are represented by dialectal phonetic variants: трасовина, трасовиско, грабля, etc.

Folk geographical terminology, in comparison with other language layers, is not characterized by imagery or emotionally expressive means. This folk geographical terminology, which partially leaves a trace in place names, is one of the oldest in origin. In addition to linguistic research, the study of folk geographical terminology can be useful for natural, historical, ethnological and other sciences.

Key words: folk geographical terminology term, nomen, nomenclatura, lexeme, semantic microfield, Volyn region.

REFERENCES

- Hrinchenko B. D. (ed.) (1907–1909). Slovar ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. T. 1–4 Kyiv [in Ukrainian].
- Hromko T. (1998). Strukturno-semantychni osoblyvosti narodnoi telmohrafichnoi terminolohii Tsentralnoi Ukrainy (na materialii Kirovohradshchyny) [Structural and semantic peculiarities of the folk telmographic terminology of Central Ukraine (based on the material of Kirovohrad Region)]. *Filolohichni studii* [Philological Studies]. Vyp. 4. Lutsk, P. 101–110 [in Ukrainian].
- Hromko T. V., Luchyk V. V., Poliarush T. I. (1999). Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny [Dictionary of folk geographical terms of Kirovohrad region]. Kyiv ; Kirovohrad : RVC KDPU imeni V. Vynnychenka [in Ukrainian].
- Hromko T. V. (2000). Semantychni osoblyvosti narodnoi heohrafichnoi terminolohii Tsentralnoi Ukrainy (na materialii Kirovohradshchyny) [Semantic peculiarities of the folk geographic terminology of Central Ukraine (based on the material of Kirovohrad Region)]. Kirovohrad : RVC KDPU imeni V. Vynnychenka [in Ukrainian].
- Danyliuk O. K. (2013). Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni [Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Danyliuk O. K. (2020). Narodna heohrafichna terminolohiia Volyni: struktura i semantyka [Folk geographical terminology of Volyn: structure and semantics]. Lutsk : PP Ivaniuk V. P. [in Ukrainian].

Danyliuk O. K., Hromko T. V. (2020). Narodna telmohrafichna terminolohiia v ukraïnskomu movoznavstvi [Folk telmographic terminology in Ukrainian linguistics]. *Khumanytarny Balkansky yzshchynnyia* [Humanitarian Balkan Research]. T. 4. № 1(7), 72–76 [in Ukrainian].

Dzdzdzeliivskyyi Y. O. (1966). Ukraïnski nazvy dlia «ostrova na richtsi» [Ukrainian names for «the island on the river»]. *Studia Slavica Hungarica*. XII, P. 103–113 [in Ukrainian].

Dzdzdzeliivskyyi Y. O. (1968). Ukraïnski nazvy prytochy richky [Ukrainian names of river tributaries]. *Slavia Orientalis*. XVII, P. 297–303 [in Ukrainian].

Dzdzdzeliivskyyi Y. O. (1972). Sposterezhennia nad ukraïnskymy narodnymy nazvamy hidroliefu [Observations on Ukrainian folk names of hydrorelief]. *Onomastica*. XVII, P. 109–147 [in Ukrainian].

Dzdzdzeliivskyyi Y. O. (1978). Ukraïnski nazvy dlia vyru [Ukrainian names for whirlpools]. *Onomastica*. XXIII, P. 133–161 [in Ukrainian].

Dzdzdzeliivskyyi Y. O. (1982). Ukraïnski narodni nazvy hidroliefu: vidhaluzhennia richky, rukava richky, zatoky [Ukrainian folk names of hydrorelief: river branches, river branches, bays]. *Doslidzhennia leksyky i frazeolohii hovoriv ukraïnskykh Karpat* [Studies on the Dialectal Vocabulary and Phraseology of Ukrainian Carpathians]. Uzhhorod, P. 3–54 [in Ukrainian].

Iliina O. V., Kukurudzha, S. I. (2009). Bolotni heokomplekxy Volyni [Swamp Geocomplexes of Volyn]. Lviv : LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

Iliina O. V. (2007). Bolota Volyni: osoblyvosti poshyrennia y antropohenni zminy [Swamps of Volyn: Peculiarities of Distribution and Anthropogenic Changes]. *Naukovi pratsi Ukraïns'koho naukovo-doslidnoho hidrometeorolohichnoho instytutu* [Scientific Works of Ukrainian Research Hydrometeorological Institute]. Vol. 256, P. 367–372 [in Ukrainian].

Melnychuk O. S. (ed.) (1982–2012). Etymolohichni slovyk ukraïnskoi movy [An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv, T. 1–6 [in Ukrainian].

Muromtsev I. V. (ed.) (2011). Ukraïnska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv : Maister-klas [in Ukrainian].

Nykonchuk M. V. (1979). Materialy do leksychnoho atlasu ukraïnskoi movy. (Pravoberezhne Polissia) [Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language. (Right Bank Polissia)]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Onomastyka Ukrainy ta etnogenezy skhidnykh slov'ian (1998). [Onomastics of Ukraine and Ethnogenesis of Eastern Slavonians]. Kyiv [B. V.] [in Ukrainian].

Sidoruk I. P. (ed.) (2019). Oзера ta bolota Volyni [Lakes and swamps of Volyn]. Lutsk : SNU imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

Slovyk ukraïnskoi movy (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian Language]. T. I–XI Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Stryliuk O. (2010). Heohrafichni terminy u mikrotoponimakh Liuboml'skoho raionu Volyn'skoi oblasti [Geographical terms in microtoponyms of Lyuboml district of Volyn region]. *Volyn-Zhytomyrshchyna*. 22(1), P. 288–296 [in Ukrainian].

Yashkin I. Ya. (1971). Belaruskii heahrafichnii nazvy: Tapahrafiia. Hidralohiia [Belarusian Geographical Names: Topography. Hydrology]. Minsk : Navuka i nekhnika [in Belarusian].

Cherepanova E. A. (1973). Geographical Terminology of Chernihiv-Sumsky Polesye : dis. ... kand. filol. nauk. Sumy.

Cherepanova E. A. (1984). Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumsky Polesia : Dictionary. Sumy.

Kurkina L. V. (1969). Names of swamps in Slavic languages. *Etymology*. 1967. М. : Science, P. 124–144.

Mal'ko R. N. (1974). Geographical terminology of the Czech and Slovak languages (on a common Slavic background). Minsk : Science and Technique.

Marusenko T. A. (1968). Materials for the dictionary of Ukrainian geographic appellations (names of reliefs). *Polesye (Linguistics. Archeology. Toponymics)*. М. : Science, P. 206–255.

Muka E. (1926–1928). Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow [Dictionary of the Lower Serbian speech and its dialects]. Т. I–III. SPb. ; Praha [in Slovak].

Nitsche P. (1964). Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln : Graz: Böhlau [in German].

Schutz I. (1957). Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin : Akademie-Verlag [in German].

Tolstoy N. I. (1969). Slavic Geographical Terminology: Semasiological Studies. М. : Science.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2023

УДК 811.111'42:341.223.2

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-7>

REPRESENTATION OF THE SCENARIO «CONFLICT IN THE BRITISH ROYAL FAMILY» IN THE BRITISH MASS-MEDIA DISCOURSE

Angelina I. Demchuk

Candidate of Science (Philology), Associate Professor at the Department of the Germanic Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky»,
Odessa, Ukraine

e-mail: angelinushka12@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0894-1684>

Web of Science Researcher ID: AAH-4237-2021

SUMMARY

The article focuses on the modeling scenario “Confrontation in the British Royal family” which is actualized in the British mass-media discourse through an interaction between such concepts as BRITISH ROYAL FAMILY (a culturally marked one), CONFLICT, and RELATIONSHIP, graphically visualized and presented as a complex structure of four parallel subsidiary scenarios (confrontation between Harry and William; confrontation between Harry and his father; confrontation between Harry and Camilla; confrontation between the Duke and Duchess of Sussex and the Royal family) that are realized in the slots of the propositional schemas of the action and thing frames. In order to single out verbalizers of the slots, a corpus of 25 articles about Prince Harry’s memoir book “Spare”, published in the period from January to April 2023 on the web-sites of the British periodicals “The Guardian”, “The Independent”, “Daily Express”, “Daily Record”, “The Sun”, was processed by AntConc programme and analyzed correspondingly. The analysis has allowed to identify the agents, patients, causes and the time frame of the conflict as well as to define the character of interaction between the concepts involved in the scenario. Modeling of the scenario “Confrontation in the British Royal family” on the basis of the British mass-media discourse has resulted in reconstructing the sequence of the dramatic events in the definite period of the British Royal family’s life, giving an insight into the perception of these events by the British society, distinguishing their verbal reflection in the British language community, and

determining the role of the British media in shaping the Royal family's image in the British minds.

Key words: *British Royal family, concept, frame, mass-media discourse, propositional schema, scenario, slot.*

Introduction. The present article aims at modeling scenario «Confrontation in the British royal family» actualized in the British mass-media discourse on the basis of the series of articles devoted to Prince Harry's memoir book «Spare».

Topicality. In the modern cognitive linguistics various means of structuring the world are actively studied in different aspects, involving cognitive and linguocultural approaches, on the basis of all kinds of discourses (B. Barlett, Ch. J. Fillmore, M. Minsky, M. Polyuzhin, D. Rumelhart, H. Zankovska, S. Zhabotynska et al.).

Within a cognitive approach, scientists distinguish various types of concepts and their structures: frames, mental models, scenarios, scripts, prototypes, schemas, symbols, etc. Our research focuses on the scenario as a cognitive structure involved in the context of a definite situation. Scenario is defined as a dynamic cognitive structure which is formed in people's minds by categorizing their experiences and used to arrange information about the outer world (Hoyle, 2008:16). The prominent characteristic of any scenario is its continuous change in the light of sequence of events described in the discourse as the main function of this cognitive structure is to reproduce a mental image of the events.

In our opinion, mass-media discourse is the most reliable source that provides immediate verbal reflection of any new senses ascribed to the concepts and therefore allows to reconstruct fragments of the world picture in the British people's consciousness at the definite period of time as its main task is to depict up-to-date social and political reality, to influence a person's conceptual world view.

The purpose of our research is to model a scenario «Confrontation in the British Royal family» actualized in the British mass-media discourse.

Literature review. Scenario as a cognitive structure is interpreted as a frame in dynamics. According to M. Minsky scenarios imply a ready causative chain of conventional consecutive events based on prototypical knowledge (Minsky, 1974: 117–124). The dynamism of any scenario is provided by the elements of actions, by the temporal and causative connections between them as well as by the definite situation to which a scenario is in-

involved (Stepanov, 2018). Thus, any scenario reflects interaction of several concepts, in other words, they «are grouped mentally in scenarios» (Hoyle, 2008: 15).

As for the scenario structure, it is described as «a framework with labelled slots for different elements which are expected to occur». The framework provides the reader with the background information which is necessary to correctly interpreting the message. It means that scenarios play a significant role in correct understanding messages of a text (Sanford&Garrod, 2009). Besides, each scenario has a title that serves a start point of such interpretation (Hoyle, 2008). If to extrapolate Hoyle's idea on the scenarios in the mass-media discourse, in our case newspaper discourse, we claim that a newspaper headline will function as a title of the scenario.

Unlike other cognitive structures, scenarios are culturally marked and therefore are apt to reveal the events specific for a sociocultural community (Polyuzhin, 2009; Stepanov, 2018).

All these features make scenario a relevant tool to construct a model of verbal reflection of modern British socio-political life in the mass-media discourse, in a narrow sense, British Royal family life which is an integral part of the British reality.

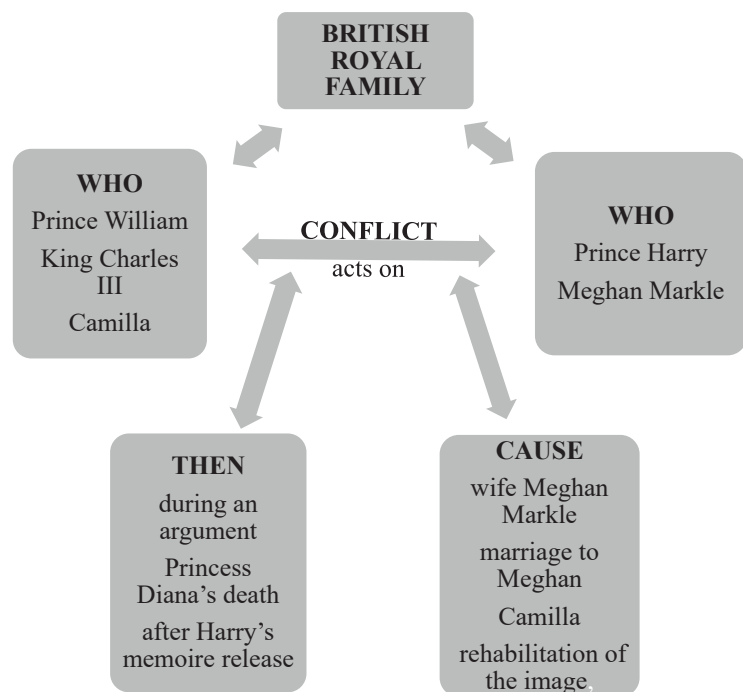
Generally, discourse is defined as «a particular way of talking about and understanding the world (or an aspect of the world)» (Phillips & Jørgensen, 2002: 1). In its turn, the mass media discourse is considered to be «a unique dynamic linguistic phenomenon that reacts operatively and sensitively to socio-political, socio-cultural linguistic changes, reflecting today's realities in many ways» (Kalenych, 2020: 157). Being an effective means of modeling concepts of socio-political reality (Maklyuk et al., 2020), of realizing a manipulative function to influence and form mass consciousness (Shepel, 2017), mass media discourse is supposed to be a reliable source of the linguistic material that verbally reflects scenarios of the contemporary events that take place and are typical of the British society.

Results and discussion. The analysis of the **factual material** (25 articles published on the web-sites of «The Guardian», «The Independent», «Daily Express», «Daily Record», «The Sun», in the period from January to April 2023, were downloaded and saved as txt-files, then processed by AntConc programme to single out concordances-verbalizers from the obtained corpus in order to fill the slots) shows that scenario «Confrontation in the Brit-

ish Royal family» includes four subsidiary scenarios which develop parallelly and involve the following members of the Royal family:

- 1) confrontation between Harry and William;
- 2) confrontation between Harry and his father;
- 3) confrontation between Harry and Camilla;
- 4) confrontation between the Duke and Duchess of Sussex and the Royal family.

All of them include interaction of such concepts as BRITISH ROYAL FAMILY (which is culturally marked as an integral constituent of the British language picture), CONFLICT, RELATIONSHIP, that is realized by propositions of the action and thing frames. Generalized scheme of the scenario «Confrontation in the British Royal family» is presented in Picture 1.

Picture 1. Graphic representation of the scenario «Confrontation in the British Royal family»

The action frame is represented by the following propositional schema: «Someone acts on Someone Then because of (Cause)» which reveals the interaction between concepts BRITISH ROYAL FAMILY and CONFLICT. The members of the Royal family are the parts of the conflict, they act within a conflict situation. This fact determines the character of the interaction: concept CONFLICT encircles concept BRITISH ROYAL FAMILY. The verbalizers of the concept BRITISH ROYAL FAMILY are in the slots «agent», «patient» and «cause», meanwhile the verbal means of nominating concept CONFLICT predominantly fill the slot «then».

The subsidiary scenario «Confrontation between Harry and William» is focused on Harry's claim about Prince William's physical attack on him during their conflict over his wife Meghan Markle and reproduces the sequence of those events. The slots of the subsidiary scenario «confrontation between Harry and William» are verbalized as follows:

SLOT AGENT: William, Prince William, Prince of Wales, brother, elder sibling.

SLOT TO ACT: to attack, to hurt, to assault, to confront, to offend, to grab, to rip, to knock, to tease.

SLOT PATIENT: Harry, Prince Harry, the Duke (of Sussex), the younger prince.

SLOT THEN: during (a / an) argument, conflict, confrontation, row, scandal, heated conversation.

SLOT CAUSE: wife Meghan Markle.

«...elder sibling Prince William physically attacked him (Harry) during a row over wife Meghan Markle» (Daily Express, 13.01.2023).

«Describing a confrontation at his London home in 2019, Harry says William called Meghan «difficult», «rude» and «abrasive», which Harry calls a «parroting of the press narrative» about his American wife. The confrontation escalated, Harry writes, until William «grabbed me by the collar, ripping my necklace, and ... knocked me to the floor» (The Guardian, 6.01.2023).

«...his brother Prince William physically attacked him [Harry] during a confrontation over his wife Meghan Markle» (Daily Express, 10.01.2023).

The roles of agent and patient are interchangeable depending on the emphasis made in the scenario. William is easily transferred into SLOT Patient in the context of Harry's accusations. Then SLOT TO ACT is verbalized by the verbs *to accuse*, *to allege*.

«*the Duke accused his brother of physically assaulting him*» (The Guardian, 3.01.2023).

«*Harry accuses William of violent physical attack after calling Meghan rude and difficult*» (Daily Express, 10.01.2023).

«*Prince Harry reportedly alleges in new book that brother William physically attacked him*» (Independent, 5.01.2023).

Independent of the verbal content of the slots AGENT and PATIENT, Harry is presented as a victim within the given scenario in the British mass-media discourse.

The subsidiary scenario «Confrontation between Harry and his father» predominantly reveals the reasons why Harry took offence on his father as well as their struggle for public positive image. The slots of the frame «confrontation between Harry and his father» are filled as follows:

SLOT AGENT: King Charles III, father, Pa

SLOT TO ACT: to hurt, to offend, not to hug, to call «a spare», to spin «under the bus»

SLOT PATIENT: William, son

SLOT THEN: William's birth, Princess Diana's death

SLOT CAUSE: marriage to Meghan, stepping back from their duties, Camilla.

«...when his mother *Princess Diana died* 25 years ago, his father didn't hug him [Harry]» (The Sun, 15.01.2023).

«The Duke of Sussex has revealed his father, *King Charles*, joked his mother *Princess Diana had delivered him an heir and a spare* in his new book — also entitled *Spare*» (The Sun, 5.02.2023).

«...what he [Charles] really couldn't stomach» was someone «coming in and overshadowing him and Camilla» (The Guardian, 11.01.2023).

«...father ignored their wishes when he [Harry] and Prince William asked Charles III not to marry Camilla» (Daily Express, 6.01.2023).

«Charles's team had spun Harry «right under a bus», making up a story about Harry being taken to visit a rehab center» (The Guardian, 11.01.2023).

The subsidiary scenario «Confrontation between Harry and Camilla» is focused on Harry's accusing Camilla of disclosing on purpose compromising details of his private life and the private life of the Royal family to the British media for her own sake, to improve her image in the British society's eyes.

SLOT AGENT: Camilla, Queen Consort, stepmother, step-parent

SLOT TO ACT: to hurt (to cause plenty of hurt), to play a game, to sacrifice

SLOT PATIENT: Harry, Meghan, the Royal family

SLOT THEN: princess Diana's death, recently

SLOT CAUSE: rehabilitation of the image, desire to become a queen consort
«...a step-parent ... had recently sacrificed me [Harry] on her personal PR altar» (The Independent, 9.02.2023).

«It's a move the prince says he understands — given her need to overhaul her image after the death of *Princess Diana* and ahead of one day becoming queen consort — but also one he says has caused him and others plenty of hurt» (The Independent, 16.01.2023).

«...she [Camilla] is said to have persuaded Charles to hire leaking her conversations with William» (Daily Record, 6.01.2023).

«... Camilla, 75, had leaked stories about the Royal family to the media in a drive to transform her image» (The Guardian, 3.01.2023).

«Harry's stepmother, Camilla, the Queen Consort, is accused of playing «the long game, a campaign aimed at marriage and eventually the crown» (The Guardian, 11.01.2023).

«Queen Consort Camilla pushing negative stories about Meghan Markle to the press» (The Sun, 2.02.2023).

«Confrontation between the Duke and Duchess of Sussex and the Royal family» explains the consequences caused by publication of «Spare» which resulted in the Royal family's negative reaction and became actually the reason of confrontation between them as a state institution and Prince Harry and his wife. As a consequence, the Royal family aims at discrediting Prince Harry and Meghan Markle.

SLOT AGENT: Royal family, the Firm, the Prince and Princess of Wales, Charles,

SLOT TO ACT: to discredit, to accuse, to leak (to the press), to(cause) damage (reputation)

SLOT PATIENT: Harry, Meghan, the Duke and Duchess of Sussex

SLOT THEN: after Harry's memoir release

SLOT CAUSE: exposure of the Royal family's private life, claims / allegations against the Royal family

«The Firm who are determined to discredit Harry at any opportunity» (Daily Express, 20.02.2023).

«The Royal family will deploy «a collective response»» (Daily Express, 10.01.2023).

«... the royal family institution's silence as «a sensible strategy» that is causing Harry to damage his public reputation» (Daily Record, 3.02.2023).

«...the royal family does «a lot of complaining and a lot of explaining» by leaking stories to the press to paint themselves in a better light or to paint others in a negative one» (Daily Record, 6.01.2023).

«...the false story only leaked after William and Kate let details slip during a dinner with Charles and Camilla — noting that it was evidently Charles who gave the story [spat between Meghan and Kate about bridesmaids dresses] to the press» (Daily Express, 11.01.2023).

«... his family left him behind when they took a plane to visit Queen Elizabeth II as she was dying» (The Independent, 6.04.2023).

Scenario «Confrontation in the British Royal family» includes the concept «conflict» which is verbalized by the core noun *conflict* and its synonyms *confrontation, controversy, tension, scandal, row, spat, feud, war*. The concept «conflict» is represented by the propositional schemas (1) «Conflict is such», (2) «Conflict is something else», (3) «Conflict acts / acts on sb/sth»:

(1) The controversy is huge «huge controversy» (The Guardian, 11.01.2023); feud is bitter «bitter feud» (The Sun, 21.01.2023).

(2) Confrontation is like «the whole rolling catastrophe» (The Guardian, 6.01.2023).

(3) The conflict «rattled» the royal family (Daily Express, 22.02.2023), «plagued» the Firm (The Sun, 9.01.2023), «tore them [Royal family] apart» (Daily Express, 5.03.2023), «will have a ripple effect across the world» (Daily Record, 9.01.2023).

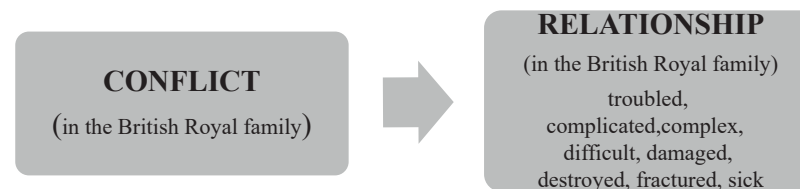
In the mass-media discourse the conflict in the Royal family is presented as a dramatic event and, therefore, described correspondingly involving various metaphorical expressions.

The confrontation in the British Royal family resulted in the breakdown of their relationship. Thus, the interaction between concepts CONFLICT and RELATIONSHIP can be characterized as linear and one-vector that is graphically presented in Picture 2.

«The Duke of Sussex's book, which went on sale on Tuesday, lifted the lid on his troubled relationship with his relatives» (Daily Express, 13.01.2023).

«Prince Harry and Royal Family handed five-point plan to repair damaged relationship» (Daily Express, 13.01.2023).

«Harry had a difficult relationship with Camilla, who had an affair with his father when he was still married to Diana» (The Sun, 1.01.2023).

Picture 2. Interaction between concepts CONFLICT and RELATIONSHIP within the scenario «Confrontation in the British Royal family»

«However, Harry's fractured relationship with his father has at times been complicated, especially in recent years after the Duke dropped damaging allegations against the royals in bombshell interviews, as well as in his shocking Netflix series and controversial memoir, «Spare»» (Daily Record, 20.04.2023).

The analysis of the KWIC has allowed to distinguish the verbal means of reflection of the deteriorating relationship inside the Royal family that are predominantly adjectives with a negative charge used directly (difficult, complicated) and metaphorically (damaged, fractured, sick, etc.), giving evaluative characteristics to concept RELATIONSHIP within the scenario.

Conclusions. The presented procedure of modeling scenario «Confrontation in the British Royal family» allows to reveal cognitive mechanisms of interaction between culturally-marked concept BRITISH ROYAL FAMILY, concept CONFLICT and RELATIONSHIP in the British people's mind on the basis of the British mass-media discourse which serves as a relevant tool for reconstructing the sequence of the scenario events. The scenario includes four subsidiary scenarios which develop parallelly and reflect the depth and complexity of the confrontation between the involved members of the Royal family. The analysis of the slot verbalization means within the typical propositional schemas of each subsidiary scenario indicate the British Royal family members' roles in the conflict, its causes and time frames and, thereby, details the perception of the conflict by the British society. The verbalizers of concepts CONFLICT and RELATIONSHIP emphasize negative consequences of memoir's publication for the Royal family. These findings lead to the conclusion about a significant influence of the British media on the British Royal family's image (a negative one in particular) and British community's attitudes to the Royal family as a representative of the British monarchy institution.

The perspective of the research is to study conceptual features of the culturally marked concept BRITISH ROYAL FAMILY on the basis of the British mass-media discourse.

REFERENCES

- Hoyle R. A. (2008). Scenarios, discourse, and translation. *SIL International*, P. 6–65. URL: https://www.sil.org/system/files/repadata/17/80/79/17807987582008905937674262856095982918/50670_Hoyle_ScenariosDiscourseTranslation.pdf
- Kalenych V. (2020). Cognitive and Communicative Pragmatic Parameters of Intertextuality in Mass Media. *Pycholinguistics*. 27(2), P. 155–173. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-2-155-173>
- Maklyuk O. M., Vólkova V. V., Manuylova A. M. (2020). The Royal family image in the British media. *Zaporizhzhia Historical Review*. №3, P. 196–202. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2317/2204>
- Minsky M. A. (1992). Framework for representing knowledge. *Cognitive Science*. P. 113–142. URL: <https://courses.media.mit.edu/2004spring/mas966/Minsky%201974%20Framework%20for%20knowledge.pdf>
- Phillips L., Jørgensen M. W. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London ; Sage. URL: https://www.academia.edu/50579606/Discourse_analysis_as_theory_and_method
- Polyuzhin M. (2009). Typologia i analiz kontseptiv. *Inozemna Philologia* [Foreign Philology]. №121, P. 80–89. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/foreignphilology/article/viewFile/492/494> [in Ukrainian].
- Sandford A., Garrod S. C. (2009). The role of scenario mapping in text comprehension. *Discourse processes*. 46 (6), P. 159–190.
- Stepanov V. (2018). Rerezentatsia freymu-scenariu Anexia Krymu v angломovnomu vydannii «The Guardian» [Representation of the frame-scenario Annexation of Crimea in English-language edition of «The Guardian»]. *Naukovi zapysky*. Seria: Philologichni nauky [Scientific Notes]. №164. P. 448–456. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72765> [in Ukrainian].
- Shepel J. O. (2017). Media-diskurs yak zasib manipulyatynogo vplyvu na chytacha [Media discourse as a way to influence on the reader]. *Naukovy visnyk Skhidnoevropeyskogo natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Dyskursoznavstvo. Tekstologia. Literaturoznavstvo* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University]. Vol. 3, P. 302–307. URL: <https://www.rgf.vnu.edu.ua/index.php/rgf/article/view/61> [in Ukrainian].
- Corpus of the articles. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1U0AFuid3TJ3MU1Vye7udp14Wtpn3ZjRg?usp=sharing>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СЦЕНАРІЮ «CONFLICT IN THE BRITISH ROYAL FAMILY» В БРИТАНСЬКОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Ангеліна І. Демчук

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
angelinushka12@yahoo.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0894-1684>
Web of Science Researcher ID: AAH-4237-2021

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено моделюванню сценарію «Конфлікт у Британській королівській сім'ї», що актуалізується в британському мас-медійному дискурсі через взаємодію між концептами БРИТАНСЬКА КОРОЛІВСЬКА СІМ'Я (культурно маркований), КОНФЛІКТ і ВІДНОСИНИ (графічно візуалізований та представлений комплексною структурою, що містить чотири паралельних субсценарії: конфронтація між принцом Гарі та принцом Уільямом; конфронтація між Гарі та його батьком; конфронтація між Гарі та Каміллою; конфронтація між герцогом та герцогинею Сассекськими). Вони реалізуються в слотах пропозиційних схем акціо-нального і предметного фреймів. Із метою виокремлення вербалізаторів слотів попередньо було опрацьовано програмою AniCorp та проаналізовано корпус 25 статей, запозичених із сайтів британських інтернет-видань «The Guardian», «The Independent», «Daily Express», «Daily Record», «The Sun», що висвітлюють події, пов'язані з мемуарами принца Гарі, та опубліковані в період із січня до квітня 2023 року. Проведений аналіз дозволив ідентифікувати агенса, пасієнса, причини та часові рамки конфлікту, а також визначити характер взаємодії між концептами, залученими до сценарію. Моделювання сценарію «Конфлікт у Британській королівській сім'ї» на матеріалі британського мас-медійного дискурсу дає змогу реконструювати послідовність драматичних подій в певний період життя королівської сім'ї, розкрити когнітивні механізми сприйняття цих подій британським суспільством, визначити їхнє вербальне відображення в британському мовному колективі та схарактеризувати роль британських медіа у формуванні іміджу королівської сім'ї у свідомості британців.

Ключові слова: Британська королівська сім'я, концепт, мас-медійний дискурс, пропозиційна схема, слот, сценарій, фрейм.

ЛІТЕРАТУРА

Hoyle R. A. Scenarios, discourse, and translation. *SIL International*. 2008. P. 6–65. URL: https://www.sil.org/system/files/realdata/17/80/79/17807987582008905937674262856095982918/50670_Hoyle_ScenariosDiscourseTranslation.pdf

Kalenych V. Cognitive and Communicative Pragmatic Parameters of Intertextuality in Mass Media. *Psycholinguistics*. 2020. 27(2), P. 155–173. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-2-155-173>.

Maklyuk O. M., Volkova V. V., Manuylova A. M. The Royal family image in the British media. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2020. №3, P. 196–202. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/2317/2204>.

Minsky M. A framework for representing knowledge. *Cognitive Science*. 1992. P. 113–142. URL: <https://courses.media.mit.edu/2004spring/mas966/Minsky%201974%20Framework%20for%20knowledge.pdf>

Phillips L., Jørgensen M. W. *Discourse Analysis as Theory and Method*, London ; Sage, 2002. 229p. URL: https://www.academia.edu/50579606/Discourse_analysis_as_theory_and_method.

Полюжин М. Типологія й аналіз концептів. *Іноземна філологія*. 2009. №121. С. 80–89. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/foreignphilology/article/viewFile/492/494>.

Sandford A., Garrod S. C. The role of scenario mapping in text comprehension. *Discourse processes*. 2009. 46 (6), P. 159–190.

Степанов В. Репрезентація фрейму-сценарію Анексія Криму в англomовному виданні «The Guardian». *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2018. №164. С. 448–456. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72765>

Шепель Ю. О. Медіа-дискурс як засіб маніпулятивного впливу на читача. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Дискурсознавство. Текстологія. Літературознавство*. 2017. Вип. 3. С. 302–307. URL: <https://www.rgf.vnu.edu.ua/index.php/rgf/article/view/61>

Корпус статей. Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/folders/1U0AFuid3TJ3MU1Vye7udp14Wtpn3ZjRg?usp=sharing>

Стаття надійшла до редакції 22.06.2023

УДК: 81.808.001

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-8>

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДМОВИ МОРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

Тетяна М. Корольова

доктор філологічних наук, професор кафедри філології
Одеського національного морського університету
Одеса, Україна
e-mail: kortami863@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-3441-196X>

Валерія Смаглій

доктор філологічних наук, професор кафедри філології
Одеського національного морського університету
Одеса, Україна
e-mail: valeriya.smagliy@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6222-7652>

Світлана Ю. Юхимець

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології
Одеського національного морського університету
Одеса, Україна
e-mail: yukhymets.svetlana@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3350-7310>

Ольга Александрова

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
Одеса, Україна
e-mail: olgaaleks2016@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1224-5916>

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто принципи формування термінів морської тематики, також подано їхній переклад українською мовою. В умовах відсут-

ності англо-українських і українсько-англійських словників у розглядуваній царині проблема перекладу науково-технічної літератури як знаряддя міжкультурної комунікації набуває важливого значення.

Терміни морської тематики підпорядковані загальновідомій класифікації функціонування наукових і технічних термінів, серед яких розрізняють загальнонаукові, загальнотехнічні та вузькоспеціалізовані терміни.

Як продемонстрували результати експерименту, терміносистема (ТС) різноманітних галузей морської тематики належить до групи макротерміносистем і серед них можна виділити такі: однокомпонентні терміни, що поділяються на прості (кореневі) терміни, афіксальні та складні; багатокомпонентні терміни з кількістю компонентів від 2 до 5 одиниць; скорочення ініціальні, поскладові, акроніми; подвійні скорочення, в яких наявні слово-аббревіатура та скорочення морфолого-синтаксичного рівня.

Розглянуті засоби формування термінологічних одиниць допомагають не тільки зрозуміти шляхи їх породження або перетворення в морському дискурсі, але й осягнути принципи й обмеження їх комбінаторики.

Перекладачі та фахівці в галузі морської тематики намагаються якомога точніше зберегти зміст іношомовного терміна в мові перекладу. Розбіжності, які виявляються під час перекладу англійських термінів, представлені трьома основними різновидами: розбіжності в морфо-синтаксичній структурі, розбіжності в лексичному складі, розбіжності в лексико-граматичній структурі термінів.

Ключові слова: терміносистема, морська тематика, підмова, класифікація термінів, переклад.

Вступ. Розвиток та вдосконалення морського флоту в Україні — важливий складник її економіки, що значною мірою визначає її роль на світовій політичній та економічній арені. Підтримка необхідного рівня обладнання портів (їх ремонт, експлуатація) та логістики вимагають постійного вливання інвестицій та впровадження інноваційних технологій у галузь морського бізнесу (нова техніка, наукові дослідження, зіставлення експлуатаційних чи інших даних тощо).

Основа здобуття професійної інформації відповідного спрямування становлять джерела іноземними мовами, зокрема англійською як міжнародної мови документації (Ярема, 2004). Опанування термінології зазначеної галузі знань є необхідною умовою ефективної роботи фахівців у сучасних умовах (Енчева, 2010; Ohly, 2001). Знання фахової термінології дозволяє не лише читати текст за фахом, а й спілкуватися на професійні теми. Володіння відповідною термінологією є частиною спеціальних знань у конкретних науково-технічних і виробничих галузях людської діяльності. Проблема отримання іношомовної інформації з англійських джерел, як вважають, пов'язана також і

з проблемою перекладу науково-технічної літератури (Коваленко, 2002; Фесенко 2007; Чередниченко, 2007; Gutt, 1991). Уважаємо за доцільне акцентувати, що в умовах відсутності англо-українських та українсько-англійських словників у зазначеній галузі змушує фахівців, які не володіють англійською мовою на рівні, достатньому для розуміння професійно-орієнтованого тексту, вдаватися до послуг перекладача. Таким чином, проблема перекладу науково-технічної літератури як знаряддя міжкультурної комунікації набуває найважливішого значення (Калюжна. 1982; Bell, 1991).

Проблема різнобічного вивчення термінологічної лексики підмови морської тематики є новим, актуальним завданням сучасності. Наголосимо, що підмова цієї галузі частково відображена в термінологічній лексиці політехнічного словника, який не може представляти багато сучасних галузей знань, у тому числі і морської галузі.

В українському мовознавстві формулювання методичних принципів вивчення термінології пов'язане з іменами А. Г. Гудманяна, О. М. Науменка, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка та інших лінгвістів, які цікавляться проблемами наукової термінології та її репрезентації в перекладі. В працях перелічених мовознавців зазначено, що велика кількість спеціальних термінів у науково-технічних текстах є однією з основних характеристик наукового стилю, інформативне ядро якого складає термінологічна лексика (Карабан, 2002; Кияк, 2007).

Враховуючи тематику пропонованої студії, відзначимо, що автори дотримуються визначення терміна як мовної одиниці, що відповідає таким вимогам, які відокремлюють терміни від інших лексичних одиниць: незалежність від контексту, точність, лаконічність, однозначність, системність (Кияк, 2007). Термін може бути лише елементом термінологічної системи, об'єднаною словом «термінологія».

Терміни морської тематики підпорядковані загальновідомій функціональній класифікації наукових і технічних термінів, відповідно до якої розрізняють загальнонаукові, загальнотехнічні та вузькоспеціалізовані терміни, які надалі можна класифікувати відповідно до галузі знань та професійної діяльності. Згідно з різними класифікаціями, терміни групують за змістом, мовною формою, функціями та іншими принципами. Відповідно, далі розглянуто принципи формування термінів морської тематики та подано їх переклад українською мовою. Необхідно зупинитися на проблемі адекватності відображення

змісту запозиченої термінології в українській мові. Ще одним важливим завданням сучасного перекладознавства в Україні є збереження в перекладі українською мовою змістовної сторони одиниць іноземної мови. Коректність перекладу термінології іноземної мови мовою реципієнта — важливий крок до шляху міжмовної комунікації, коректного вживання термінів у галузях їхнього функціонування.

Метою цього дослідження є опис та систематизація принципів утворення термінів у царині морської тематики з метою сприяти накопиченню емпіричних даних для створення термінологічних словників, здатних задовольнити нагальну потребу в практичній та професійній діяльності. Матеріалом дослідження слугують англомовні науково-технічні тексти та їхній переклад українською мовою (переклад виконали автори цієї статті).

Результати та дискусія. Як відомо з наукової літератури, спеціалізований словник будь-якої галузі діяльності містить загальноновживану лексику, професіоналізми та вузькоспеціальні терміни, а також терміни суміжних галузей. Таким чином, у термінологічній лексиці, що належить до морської тематики, експлуатації та ремонту відповідного обладнання, можна виділити такі групи термінів:

1) загальнонаукові та загальнотехнічні терміни, які використовуються в різних галузях знань і належать науковому стилю мови в цілому (*analysis* — аналіз; *parameter* — параметр; *aspect* — аспект; *experiment* — експеримент; *equivalent* — еквівалент; *frequency* — частота; *process* — процес; *equipment* — обладнання; *production* — виробництво; *transfer* — трансфер тощо);

2) вузькоспеціальні терміни (*maneuverability* — маневреність; *oilship* — танкер; *bulk carrier* — судно для перевезення насипних, наливних або масових вантажів; *break bulk vessel* — судно для перевезення вантажів без упаковки; *motor freighter* — вантажний теплохід);

3) терміни суміжних галузей, таких як транспортна логістика (*unit train* — вантажний потяг, що прямує за маршрутом без проміжних операцій в дорозі; *panel van* — вантажний автомобіль із суцільнометалевим кузовом; *baggage car* — багажний вагон; *meat refrigerator van* — вагон-льодовик для перевезення м'яса; *surface transport* — наземний транспорт).

На прикладі логістики як однієї з важливих галузей морської справи варто детальніше розглянути дотичність цього виду діяль-

ності до інших суміжних типів ділового співробітництва. Так, діяльність логістів, фахівців транспортних компаній регулюється нормами права, тому для ефективної організації транспортування необхідно знати норми чинного законодавства, правила їх застосування, а це вимагає орієнтації в термінології права, яка зробила певний внесок і в термінологію транспортної логістики. Наприклад: *assets* — активи (сукупність майнових прав); *arbitration* — арбітраж (спеціальний судовий орган для правового вирішення спірних транспортних ситуацій); *lien* — заставне право (наприклад, на утримання вантажу в забезпеченні фрахту); *detention* — затримка понад установленний термін; *claim* — право вимоги (наприклад, до транспортних органів); *duties* — обов'язки (перевізника), мита; *agent's contract* — агентський договір та ін.

Ще однією важливою формою людської діяльності є маркетинг, який також спричинив певний вплив на формування термінології транспортної логістики, оскільки обидві ці галузі мають спільну мету — задоволення потреб замовника (покупця, вантажоодержувача). Тому до термінології транспортної логістики увійшли такі терміни, як *agents fee* — агентська винагорода; *bar code* — штриховий код; *vendor* — постачальник.

Математичні операції також становлять важливу складову морської тематики, у тому числі й транспортної логістики, яка ставить перед фахівцями завдання розрахунку економічної ефективності, потужності транспортної системи, побудови економіко-математичних моделей розподілу матеріальних потоків, наприклад: *mathematical economic model* — економіко-математична модель; *fuzzy sets theory* — теорія нечітких множин.

І, нарешті, фізика, яка допомагає фахівцям різних видів «морської» діяльності та логістики в тому числі використовувати фізичні терміни (одиниці зміни, фізичні величини) для уточнення фізичних параметрів вантажів і транспортних засобів. Такі терміни також важливі, оскільки використовуються при оформленні міжнародних документів (угод, накладних і т. ін.). Наприклад: *cubic foot* — кубічний фут; *weight* — вага; *capacity* — місткість. Зрозуміло, що трапляються випадки належності певної лексичної одиниці до термінології одночасно кількох предметних галузей: наприклад, термін *information logistics system* (інформаційна логістична система) використовується

в логістиці, інформаційних технологіях і маркетингу; *measurement ton* (обмірні тонна) є морським терміном, а також терміном транспортної логістики та бізнесу;

Як продемонстрували результати експерименту, терміносистема (ТС) транспортної логістики належить до групи макротерміносистем, і серед них можна виділити ще такі:

– **корпус однокомпонентних термінів.** Однокомпонентні терміни ми можемо поділити на:

- а) прості (кореневі) терміни, основа яких збігається з коренем;
- б) афіксальні;
- в) складні;

– **корпус багатоконпонентних термінів.** Багатоконпонентні терміни мають різну кількість компонентів (від 2 до 5 одиниць);

– **корпус скорочень.** Застосовані різноманітні принципи формування скорочень: ініціальні, поскладові, акроніми.

Розглянемо детально першу групу *простих однокомпонентних (корневих) термінів*. Наприклад: *fleet* — флот; *lien* — право на затримання вантажу для забезпечення фрахту; *lot* — партія товару; *seal* — пломба на транспортному засобі; *hull* — повітряне або морське судно, що страхується як окремий об'єкт без вантажу, який знаходиться на його борту; *truck* — вантажівка, *ship* — корабель, *route* — маршрут, *pallet* — палета; *door* — доставка від дверей до дверей; *hold* — трюм.

Треба враховувати той факт, що в цьому випадку іменник є основним засобом вираження поняття завдяки його значенню субстантивності, яке створює умови для його участі в процесах номінації. Так, у досліджуваній терміносистемі морської тематики іменник входить практично в усі концептуальні групи та підгрупи, зокрема, на позначення: суб'єктів, об'єктів, процесів і характеристик терміносистеми.

Найпродуктивнішим способом утворення розглянутих термінів є **морфологічний**, зокрема його афіксальні форми (префіксація, суфіксація), та **складання основ**.

Афіксальне термінотворення характеризується не стільки використанням якихось спеціальних суфіксів чи префіксів, скільки відбором із загальнолітературних засобів словотворення тих афіксів, які через ті чи ті причини виявилися найбільш пристосованими для утворення термінів.

Серед **однокомпонентних афіксальних термінів** у матеріалі дослідження можна виділити такі:

а) префіксальні терміни (*encase* — вкладати в ящик для транспортування). В цьому випадку префікс *en-* необхідний для творення дієслова від іменника *case* з урахуванням місця його знаходження *aboard* — на борту транспортного засобу.

Do you want to encase your conveyor? Ви хочете укласти свій конвеєр в ящик для транспортування?

Ще одним продуктивним префіксом є префікс германського походження *over-*, що вказує на надлишок виконуваної дії, ознаки та якості предмета: *overflow* — переповнення, *overspeed* — перевищення швидкості, *overpressure* — надлишковий тиск; *overdesign* — конструювання з великим запасом міцності.

Префікс *auto-*, який, приєднуючись до основи іменників, утворює терміни зі значенням автоматичності: *autonavigator* — автонавігатор; *autonavigation* — автонавігація; *autoapproach* — автоматична швартовка.

Префікс *de-* має значення зворотної опозиції, виражає заперечення: *to decompression* — декомпресія, *defocusing* — дефокусування.

б) суфіксальні (*rigger* — такелажник, *agreement* — угода, *buyer* — покупець).

To avoid these problems, organisations have to recognise that it is in their own long-term interest to replace conflict by agreement. Щоб уникнути цих проблем, організації повинні визнати, що в їхніх власних довгострокових інтересах замінити конфлікт угодою.

Найпоширенішим суфіксом є *-er (-or)*, який вказує на особу, що виконує певний вид діяльності: *freighter* — 1) фрахтувальник; 2) *hauler* — відкатник; *sender* — відправник вантажу; *vendor* — постачальник; *docker* — портовий вантажник. Цій суфікс у сучасній англійській мові приєднується до все більшої кількості основ. Фактично він не має формальних обмежень щодо творення *er-*іменника від дієслівних основ.

Where this occurs, the seal number needs to be checked against that advised by the sender so that it can be ascertained whether the doors have been opened during transit (and hence there may be the possibility of loss). Там, де це відбувається, номер пломби повинен бути звірений з номером, зазначеним відправником, щоби можна було переконатися, чи були розкриті двері під час перевезення (і, отже, чи могла бути втрата).

Суфікс *-age* найчастіше показує процес, а також явище або поняття: *storage* — ставка за наднормативне зберігання в порту; *lighterage* — перевезення вантажу на літерах; *towage* — буксирування; *stowage* — укладання; *pilotage* — проводка суден.

Bulk cargoes vary in specific weight and thus in stowage factor (i.e., relationship between volume and weight of the cargo). Насипні вантажі роззняються за питомою вагою і, отже, за фактором укладання (тобто відповідно до взаємозв'язку між обсягом і вагою вантажу).

Суфіксальні віддієслівні утворення іменників за допомогою суфікса *-ing* широко представлені в проаналізованій терміносистемі. Як правило, він використовується для деривації абстрактних іменників на позначення процесу й результату дії: *approaching* — підхід до порту; *braking* — гальмування, *loading* — завантаження, *shipping* — транспортування.

Суфікс романського походження *-ation (-ion)* приєднується до дієслівної основи й утворює абстрактні іменники на позначення дії, процесу, виражених основами: *destination* — пункт призначення; *deviation* — відхилення від курсу; *fluctuation* — відхилення від заданого режиму чи параметра; *observation* — спостереження, візуальний контроль.

Запозичений з французької мови суфікс *-ment* створює абстрактні іменники зі значенням акту або факту виконання дії, на яку вказує основа: *adjustment* — регулювання, *equipment* — приладдя.

Романський суфікс *-ness* надає термінам значення властивості, якості, стану: *crashworthiness* — стійкість до ударних навантажень, *tightness* — герметичність, непроникність.

У терміносистемі транспортної логістики як складової частини термінології морської галузі, крім однокомпонентних термінів, фігурують і *багатокомпонентні термінологічні сполучення*, які становлять результат синтаксичного термінотворення, де синтаксичний спосіб утворення є найбільш продуктивним засобом поповнення термінологіки.

Основоскладання полягає в поєднанні основ за допомогою інтерфікса або без нього. Отже, складні слова, або композити, це — лексичні одиниці, побудовані з двох і більше основ; вони функціонують як незалежні форми. *Складні слова*, на відміну від словосполучень, характеризуються фіксованим й незмінним порядком елементів зовнішньої форми.

Серед багатокомпонентних ТС найбільш чисельною є група двухкомпонентних ТС. Розглянемо моделі структурної організації термінів, де N — noun (іменник), Adj — adjective (прикметник), V — verb (дієслово), PP — participle II (дієприкметник минулого часу), Adv — adverb (прислівник), n — numeral (числівник), prep — preposition (прийменник).

1) N + N: *box rate* — ставка за фрахт контейнера; *waybill duplicate* — дублікат транспортної накладної, *icebreaker* — криголам, *warship* — військовий корабель, *seaman* — моряк, *watchman* — вартовий, *wheelman* — кермовий.

Some transport documents used for particular modes of transport (air, road or rail) offer the contracting parties a possibility to bar the seller from giving such new instructions to the carrier by providing the buyer with a particular original or waybill duplicate. Деякі транспортні документи, використовувани для конкретних видів транспорту (повітряний, автомобільний або залізничний), дають сторонам можливість заборонити продавцеві дати нові інструкції, надаючи покупцеві оригінал чи копію транспортної накладної.

Варто відзначити творення складних іменників від дієслів із постпозитами (прийменниками або прислівниками) за моделлю V + Adv: *push-over* — маневр; *rope yarn* — швидке відплиття, *windward* — спрямований проти вітру, *get over all* — заклик всього екіпажу наверх для виконання робіт на судні, *breakdown* — пошкодження, *turnround day* — день виваження і завантаження, *look-out* — вартовий.

Достатньо репрезентативним різновидом творення термінів є *аббревіація*. Скорочення номінативних одиниць — одна з провідних тенденцій вокабулярія сучасної англійської мови, яка відображається в усіх галузях її функціонування.

Іntenсивному поширенню скорочень у царині морської тематики сприяли такі екстралінгвальні чинники, як зростання кількості наукових відкриттів, збільшення потоку інформації, поява засобів масової комунікації тощо. До власне мовних чинників, які сприяли появі скорочених лексичних одиниць, за звичай, відносять тенденцію до мовної економії та прагнення англійської мови до моносилабізму. Широке вживання аббревіатур у професійній комунікації фахівців — підтвердження пріоритету спеціального поняття над мовною формою його вираження, постійне прагнення компресії мовних форм у

галузевих термінологіях, що віддзеркалює здатність людини мислити, абстрагуючись від повних і чітких словесних відповідників понять.

Всі **скорочення** в матеріалі дослідження були класифіковані в такий спосіб:

1. Ініціальні скорочення, які складаються з початкових букв, за звичай, багатокomпонентних термінів. Прикладом можуть слугувати дволітерні скорочення: *MV* — *mother vessel* (великотоннажне лінійне судно, яке обслуговує порти з великим вантажообігом); *CC* — *customs clearance* (митне очищення); *SM* — *shipping manifest* (декларація торгового судна); *LT* — *local time* (місцевий час).

The three NITC-owned vessels described in paragraphs 296–297 were designated the MVJ. Три судна, що належать Національній іранській транспортної компанії, описані в пунктах 296–297, були спроектовані як великотоннажні лінійні судна, які обслуговують порти з великим вантажообігом.

Існують певні правила використання скорочень у всіх галузях діяльності й, зокрема, в морській термінології. Цікавим є розмаїття термінології в галузі контейнерних перевезень. Оскільки типи контейнерів надзвичайно різноманітні, а межі їх використання дуже широкі, більшість двобуквених скорочень належить саме до контейнерних перевезень: *PW* — *pallet wide* (універсальний контейнер); *SB* — *swap bodies* (автомобільний контейнер); *VC* — *ventilated container* (вентильований контейнер).

2. Поскладові скорочення: *ENG* — *engine*; *ELEV* — *elevation*.

3. Акроніми — утворення з перших літер або складів слів словосполучення-назви поняття, яке читається як звичайне англійське слово і вимовляється як одне ціле: *GAT* — Greenwich apparent time; *DOC* — Document of Compliance, *Radar* — Radio Detection and Ranging, *Scuba* — Self-Contained Underwater Breathing Apparatus, *Marisat* — Maritime Satellite System.

4. Подвійні скорочення — термінологічні одиниці, що функціонують в спеціальних текстах як слова-аббревіатури та становлять скорочення морфолого-синтаксичних утворень, до складу яких уже входить аббревіатура. У складі термінології виявлено такі подвійні скорочення: *ADS-C* — *ADS contract* — контракт на передавання інформації автоматичного залежного спостереження; *ELT(AD)* — *automatic deployable ELT* — аварійний привідний радіомаяк автоматичного

розгортання; *ELT(AF)* — *automatic fixed ELD* — автоматичний стаціонарний аварійний привідний радіомаяк, *PV* — *Pressure/Vacuum, Prime Vertical* = проста вертикаль, *QA* — *Quality Assurance* — гарантія якості.

При розгляді особливостей термінологічних систем необхідно пам'ятати ще одну складність роботи з перекладом спеціальної термінології, саме — появу термінів-неологізмів, для яких відсутні еквіваленти в мові перекладу. Досить часто неологізми відразу приймають форму аббревіатур і адаптуються до іноземної мови як запозичення. За кожним новим терміном, його словотвірною структурою і морфемною будовою криється нова інформація, яка тісно пов'язана з когнітивними механізмами, і перекладач припускає, користуючись своїм лінгвістичним досвідом, можливі значення цього терміна.

Висновки. Проблема дослідження термінології є однією з ключових у дослідженні науково-технічних текстів. Розробка прийомів перекладу спеціальної термінології — нагальна проблема сучасного мовознавства. Запропонована вище праця є певним внеском у процес формування термінологічних словників (англо-українських та українсько-англійських) у галузі морського бізнесу, що допоможе задовольнити нагальну потребу фахівців у цій галузі.

Розмаїття текстів нормативно-технічної документації, особливості їхньої композиції та терміносистем набуває особливого значення в діловій комунікації. Результати аналізу окремих параметрів дослідження термінології дозволяють зробити висновок про те що, морську терміносистему можна схарактеризувати як універсальну систему, яка містить терміни різних наукових галузей, показуючи їхні системні зв'язки, а саме: термінологію конструювання та експлуатації кораблів, навігаційну термінологію, логістичні особливості терміносистеми, терміни міжнародних організацій.

Можна говорити про специфіку терміносистеми галузі морської справи, особливості формування та функціонування фахової термінології. Запропонована класифікація та розглянуті засоби формування термінологічних одиниць допомагають зрозуміти шляхи їх (одиниць) породження або перетворення у відповідному дискурсі, а також принципи, й обмеження їх комбінаторики. Дослідження цих явищ допомагає також виділити певний набір лексем та їхніх складових елементів, що вступають у взаємовідношення відповідно до закономірностей дискурсу.

Розбіжності, які виявляються під час перекладу англійських термінів, представлені трьома основними різновидами: розбіжності в морфо-синтаксичній структурі, розбіжності в лексичному складі, розбіжності в лексико-граматичній структурі термінів.

ЛІТЕРАТУРА

Єнчева Г. Г. Фреймове представлення авіаційної термінології на етапі розуміння її перекладачем. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції»:* Тези доповідей. Київ : НАУ, 2010. С. 100–104.

Калюжна В. В. Стиль англійських документів міжнародних організацій. К. : Наукова думка, 1982. 122 с.

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

Кияк Т. Р. Перекладознавчі та термінологічні проблеми фахових мов. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* 2007. № 772. С. 7–11.

Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. Київ : ІНКІС, 2002. 320 с.

Фесенко Г. Г. Проблеми перекладу міжнародних офіційних документів та гармонізації термінології. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики.* 2007. Вип. 11. С. 338–344.

Чердиченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.

Ярема С. Я. Норми української науково-технічної мови: по сторінках державних стандартів України. *Фізико-хімічна механіка матеріалів.* 2004. Т. 40, № 4. С. 103–106.

Bell R. T. Translation and Translating; Theory and Practice. London ; New York : Longman, 1991. 298 p.

Gutt E. A. Translation and Relevance. Cognition and Context. Oxford : Basil Blackwell, 1991. 222 p.

Ohly R. The Threat of Terminological Globalization. *NEOTERM World Specialized Terminology.* 2001, № 39/40. P. 27–35.

TERMINOLOGY SYSTEM DEVELOPMENT IN MARITIME SUBLANGUAGE

Tetiana M. Korolova

Doctor of philology, Professor of Philology Department
of Odesa National Maritime University

Odesa, Ukraine

e-mail: kortami863@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-3441-196X>

Valeriya Smaglyi

Doctor of philology, Professor of Philology Department,
Odesa National Maritime University,

Odesa, Ukraine

e-mail: valeriya.smaglyi@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6222-7652>

Svetlana Yu. Yukhymets

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Philology Department,
Odessa National Maritime University,

Odessa, Ukraine

e-mail: yukhymets.svetlana@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3350-7310>

Olga Aleksandrova

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Foreign Languages
for Humanities, Odessa I. I. Mechnikov National University,

Odesa, Ukraine

e-mail: olgaaleks2016@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1224-591>

SUMMARY

The article examines the principles of maritime terms terminology formation, and provides their translation into Ukrainian. Under the conditions of the English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionaries absence in the field of the maritime industry, the problem of scientific and technical literature translation, being a tool of intercultural communication, acquires special attention.

Maritime terms correspond to the well-known classification of scientific and technical terms, among which general scientific, general technical and highly specialized terms are distinguished. The results of the experiment demonstrate that the term system (TC) of various marine-related industries belongs to the group of macro term systems; among them we can single out the following ones: single-component terms, divided into simple or root terms, affixer ones and complex;

multi-component terms with the number of components from 2 to 5 units; abbreviations of initial letters, syllables, acronyms, double abbreviations (that combine initial letters and abbreviations of the morphological and syntactic level). The considered means of forming terminological units help to understand the ways of their generation or transformation in maritime discourse and the principles of their combination. Translators and specialists in the field of marine topicality try to preserve the meaning of a foreign term in the translation language as accurately as possible.

Some differences that appear in translation of English terms are presented by three main varieties: differences in the morphological and syntactic structure, differences in lexical structure, differences in lexical and grammatical structure of the terms.

Key words: terminology system, maritime topicality, sublanguage, term classification, translation.

REFERENCES

Yencheva G. G. (2010). Frejmove predstavenn'a aviaciinoyi terminologiyi na etapi rozuminn'a yiyi perekladachem. *Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi «Sociokul'turni ta etnolingvistichni problemy galuzevogo perekladu v paradygmi evrointegraciyi»* [A frame representation of aviation terminology at the stage of its understanding by the translator. *Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Sociocultural and Ethnolinguistic Problems of Branch Translation in the Paradigm of European Integration»*]. Kyiv : NAU. P. 100–104 [in Ukrainian].

Kalyuzhna V. V. (1982). Styl' angломovnykh dokumentiv mizhnarodnykh organizacij [Style of English-language documents of international organizations]. K. : Naukova dumka. 122 p. [in Ukrainian].

Karaban V. I. (2002). Pereklad angliys'koyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury: Gramatichni trudnoshchi, leksichni, terminologichni ta zhanrovo-stylistichni problem [Translation of English scientific and technical literature: Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems]. Vinnic'a : Nova knyga [in Ukrainian].

Kiyak T. R. (2007). Perekladoznavchi ta terminologichni problemy fakhovykh mov. *Visnyk Harkivs'kogo natsional'nogo universytetu im. V. N. Karazina* [Translation studies and terminological problems of professional languages. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina*]. № 772. P. 7–11 [in Ukrainian].

Kovalenko A. Ya. (2002). Zagalniy kurs naukovo-tekhnichnogo perekladu [General course of scientific and technical translation]. Kyiv : INKOS [in Ukrainian].

Fesenko G. G. (2007). Problemy perekladu mizhnarodnykh ofitsiinykh dokumentiv ta harmonizatsiyi terminologiyi. *Problemy semantyky, pragmatyky ta kognityvnoyi lingvistyky* [Problems of translation of international official documents and harmonization of terminology. *Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics*]. Volum 11. P. 338–344 [in Ukrainian].

Cherednichenko O. I. (2007). Pro movu i pereklad [About language and translation]. Kyiv : Lybid' [in Ukrainian].

Yarema S. Ya. (2004). Normy ukrains'koyi naukovo-tekhnichnoyi movy: po storinkakh derzhavnykh standartiv Ukrainy. *Fizyko-khimichna mekhanika materialiv* [Norms of the Ukrainian scientific and technical language: through the pages of the state standards of Ukraine. *Physico-chemical mechanics of materials*]. T. 40, № 4. P. 103–106 [in Ukrainian].

Bell R. T. (1991). Translation and Translating: Theory and Practice. London ; New York : Longman.

Gutt E. A. (1991). Translation and Relevance. Cognition and Context. Oxford: Basil Blackwell.

Ohly R. (2001). The Threat of Terminological Globalization. *NEOTERM World Specialized Terminology*. № 39/40. P. 27–35.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2023

УДК 811.161.2'271'221:821.161.2–22/-271 Карпенко-Карий
<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-9>

СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНІ МАРКЕРИ У МОВЛЕННІ ПЕРСОНАЖІВ П'ЄСИ ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО «СТО ТИСЯЧ»

Світлана Є. Степанова

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
 Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
 Одеса, Україна
 e-mail: fydimka@gmail.com
 ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2855-3657>

АНОТАЦІЯ

Метою цієї статті є виявлення, аналіз і оцінка вербальних і невербальних соціально-статусних маркерів персонажів п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч». Отже, об'єкт вивчення — засоби мовної та позамовної поведінки, які містять інформацію про соціальний статус певних персонажів цієї п'єси. Предмет дослідження — особливості набору соціально-статусних засобів зображення персонажів і механізм застосування автором цих засобів. У процесі дослідження використано процедури методів когнітивного, семантичного, соціолінгвістичного, невербального аналізу, описовий метод. У результаті дослідження мовних та позамовних засобів і механізмів вираження автором майнового, станового, гендерного, правового статусів художніх персонажів, а також оцінки деяких еволюційних соціально-статусних процесів, які відбувалися наприкінці XIX — на початку XX століття в українському суспільстві, автор дійшов певних висновків. Роль вербальних засобів виконують, здебільшого, лексеми відповідних дискурсів, фразеологізми, деякі синтаксичні конструкції. Роль невербальних засобів, переважно, належить описаній автором ситуативній поведінці персонажів — їхній міміці, рухам, емоціям, поведінковим реакціям на певні дії та репліки.

Ключові слова: соціальний статус, маркер, вербальний, невербальний, художній персонаж, засіб вираження, Іван Карпенко-Карий.

Вступ. В українській гуманітарній науці соціальним статусом називають «становище особи чи групи в суспільстві, яке визначається за

допомогою об'єктивних чинників (фах, дохід, рівень влади, престиж) (Соціальний статус, 2023). Побіжний розгляд указаних об'єктивних чинників змушує більш докладно розглянути їхній список. У предстваленій дефініції нічого не сказано про наукові напрями, які безпосередньо стикаються з категорією соціального статусу, а також про вербальні й невербальні способи вираження соціального статусу. Крім того, засоби вираження соціального статусу художніх персонажів літературних творів нечасто стають об'єктом дослідження сучасної науки, тому робота в цьому напрямі видається **актуальною**.

Зв'язок із попередніми та суміжними дослідженнями. Якщо казати про наші попередні дослідження щодо засобів вираження соціального статусу літературних персонажів, то вони, здебільшого, стосуються художніх текстів української літератури кінця XIX — початку XX століття. Саме цей період життя українського суспільства надає безцінний матеріал письменникам, не байдужим до проблеми радикальних змін, які відбулися в суспільстві після відміни кріпацтва в умовах зламу феодальних порядків і розвитку капіталістичних відносин на селі та промислового виробництва в містах. Наші попередні студії було присвячено вивченню дискурсивного розмаїття функцій мовленнєвих засобів вияву соціального стану персонажів у літературному тексті (Степанова, 2021б), розгляду антонімії як провідного засобу започаткування, розвитку, загострення центрального конфлікту між персонажами у їхньому баченні боротьби проти соціальної нерівності за соціальне рівноправ'я (становий, гендерний, конфесійний, майновий статуси) у драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах» (Степанова, 2022а), дослідженню ролі звертання як показника гендерного, станового, майнового, вікового, корпоративного соціальних статусів у повісті Ольги Кобилянської «Людина» (Степанова, 2022в), виявленню та характеристиці статусних наборів і статусних портретів соціальних груп заможних містян і селян-заробітчан, які Володимир Винниченко протиставляє в оповіданні «Контрасти» вербальними та невербальними засобами за критеріями майнового стану, способу життя й заробітку, споживчого рівня, культури, способу пересування. Крім того, зроблено аналіз різноманітних засобів вираження соціального статусу в поєднанні з формуванням і еволюцією професійних, станових, майнових та інших статусно зумовлених мовних картин і ехо-картин світу на матеріалі деяких оповідань російськомовних авто-

рів: Антона Чехова («Душечка», «Товстий і тонкий», «Хірургія»), Віри Інбер («Соловей і Роза»), Михайла Булгакова («Рушник із півнями») й описано результати цього аналізу (напр.: Степанова, 2016; Степанова, 2017; Степанова, 2019; Степанова, 2021а; Степанова, 2022б).

Наш доробок є складовою частиною сучасних мовознавчих досліджень ролі засобів, які вказують на соціальні статуси та соціальні ролі комунікантів у живому та художньо зображеному спілкуванні (напр.: Ільченко, 2012; Ковальчук, 2016; Можейко, 2015; Pahta, 2910; Sapru, 2015; Schefflen, 1972).

У суміжних напрямках гуманітарних досліджень значну увагу приділяють вивченню поняття соціального статусу, про що свідчать відповідні праці з соціології, культурології, демографії, політології, правознавства, оскільки статус, разом із соціальною роллю, є важливим елементом структури особистості. Вважають, що поняття «соціальний статус» і «соціальна роль» ввели до соціологічних досліджень у 1930-і рр. американський соціальний антрополог і соціолог Ральф Лінтон і німецький соціолог Макс Вебер (Linton, 1936; Weber, 1978). Річ у тім, що ці два поняття нероздільні, дихотомічні, бо «не існує ролей без статусів чи статусів без ролей. Основна різниця між ними полягає в тому, що статус ми маємо, а роль виконуємо, тобто статус — статичний, роль — динамічна. Кожен статус вимагає виконання певних ролей, які суспільство оцінює та визначає як такі, що відповідають чи не відповідають певному статусу» (Горбачова, 2013: 235). На відміну від мовознавства, соціологія через поняття особистості вивчає структуру суспільства, типологізуючи його за груповими маркерами, моделює як перспективні, так і ретроспективні суспільні структури. Демографія, яку було започатковано як один із напрямів соціології, вивчає соціально-демографічні статуси в суспільстві: гендерний, віковий, освітній, професійний, сімейний, релігійний (конфесійний), расовий, національний / етнічний, мовний, статус здоров'я (здоровий або інвалід), за місцем проживання, за розміром доходів, деякі інші. Ці ж статуси використовують, здебільшого, в економіці та статистиці, де вони мають прикладне значення у процесі планування бюджету, будівництва підприємств, житла, інших об'єктів соціальної інфраструктури. Культурологія використовує, здебільшого, статуси освітнього та культурного рівнів осіб, мовний, релігійний, гендерний, расовий, національно-етнічний статуси, статуси за місцем на-

родження та за місцем проживання. Термін *статус* був запозичений соціологією з римського права. Словом *status* у Римській імперії позначалося правове становище особи. У сучасному правознавстві поняття соціального статусу та соціальної ролі використовують для регулювання правових відносин між особами, які належать до тих або інших статусних груп, а також для вивчення ситуацій, які стосуються соціальних прав, свобод і обов'язків громадян.

Мета цієї статті — виявлення, аналіз і оцінка вербальних і невербальних соціально-статусних маркерів персонажів п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч». **Об'єкт** вивчення — засоби мовної та позамовної поведінки, які містять інформацію про соціальний статус певних персонажів цієї п'єси. **Предмет** дослідження — особливості набору соціально-статусних засобів зображення персонажів і механізм застосування автором цих засобів. У процесі дослідження використано процедури **методів** когнітивного, семантичного, соціолінгвістичного, невербального аналізу, описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Іван Карпенко-Карий (Іван Карпович Тобілевич) (1845–1907) був одним із корифеїв українського побутового театру, видатним українським драматургом, майстром соціальної комедії. Його творчість збігається за часом із доленосними подіями у внутрішньому житті Російської імперії. Оскільки його дитинство пройшло в українському селі, де батько служив управителем панського маєтку, то достовірно знав про всі соціально-економічні та духовні процеси періоду «дикого капіталізму» після відміни Олександром II у 1861 році кріпосного права. П'єса «Сто тисяч», яка є однією з таких соціальних комедій, була написана в 1890 році, коли ці процеси розвивалися швидко й упевнено, а матеріального розшарування селянства не міг побачити лише сліпеч.

В українському літературознавстві п'єсу «Сто тисяч» кваліфікують як трагікомедію, у якій йдеться про появу та посилення впливу нового соціального прошарку на селі — «чумазого»; як сатиру на людську жадобу, коли влада грошей відчужує людину від життєвих потреб близьких їй людей, дає обдурити себе, спокушує на злочин і самогубство. У подальшому викладі ми спробуємо доповнити результатами нашого дослідження соціальний характер п'єси «Сто тисяч».

Становий статус. Центральний персонаж п'єси — Герасим Калитка. Він є заможним селянином, який унаслідок процесу капіталізації

села та сільського господарства перетворився із працелюбною людиною на жорстокого сільського капіталіста. Із фінансового дискурсу найактивніше використовується слово *гроші*. Його вжито 129 разів, у тому числі 70 (54 %) — Герасимом Калиткою.

Більшість інших персонажів за своїм становим статусом теж селяни. Проте автор протиставляє різні класи селянства, які вже визріли в суспільстві та відрізняються один від одного майновим статусом. Ідеться, по-перше, про клас заможних землевласників, який представляє Герасим Калитка, що у заздрісних репліках називає своїх конкурентів: Жолудя, Чобота і Пузиря (ці селяни мають багато землі й худоби та використовують найманих робітників). По-друге, про клас наймитів, батраків (не мають своєї землі й орендують її у заможних селян або мають стільки, що її не вистачає, щоби нагодувати свої сім'ї). До цього класу належить кум Герасима Калитки Савка (орендує землю), а також наймичка Мотря та робітник Клим. У взаємовідносинах між представниками цих сільських класів розвилися протиріччя, подібні до тих, що виникали до скасування кріпосництва між поміщиками та селянами, а в містах — між фабрикантами та найманими працівниками. До класу землевласників треба віднести також членів родини Герасима: жінку Параску та сина Романа.

Деякі персонажі представляють інші соціальні групи. Фактор Гершко, єврей (євреї в Російській імперії були позбавлені права мати у власності сільськогосподарські угіддя) заробляє на посередництві в купівлі та продажу нерухомості та рухомості. Невідомий, який пропонує Калитці фальшиві гроші, — типовий представник єврейського криміналітету Одеси. Банавентура — колишній військовий, який, по суті, став сільським люмпеном зі своєю багаторічною надією знайти закопані скарби, хоча не перестає вважати себе найбільш освіченою людиною.

Майновий статус, як правило, виражено конструкціями, які містять дієслово *мати* у сполученні з прямим додатком, що має структуру *кількісного словосполучення* з числівником і майновим об'єктом або безпосередньо *іменником*, який називає майновий об'єкт. Напр.: (Герасим Калитка:) 1) *Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький!* 2) *Що ж, капіталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч!* 3) *Я, слава богу, і фургони маю, та моя ста-*

ра не хоче їздить. (Савка:) *Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали...* (Фактор Гершко:) *Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.* (Копач Банавентура:) *Не журіться, я маю опит: це порція якраз.* Тут і далі в тексті матеріал дається за: (Карпенко-Карий).

Оскільки українська мова за вираженням відношень власності є мовою перехідного типу (від «бути»-мов до «мати»-мов), конструкції з дієсловом *мати* варіюються з конструкціями, утвореними за моделлю: *прийменник У + іменник* або *займенник* у родовому відмінку + дієслово *бути* або його відсутність у формі теперішнього часу та в неповному еліптичному реченні у випадках іншого модально-часового плану + *іменник* зі значенням майнового об'єкта (об'єкта володіння). Напр.: (Герасим Калитка:) *Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!* 2) *Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було.* (Савка:) *А у мене тільки десять!* (Фактор Гершко:) *Хотів мене задавить... у мене п'ятсот рублів чужих денег, протестуюсь...* (Невідомий, шахрай:) *У нас фабрика на весь свет.* (Копач Банавентура:) 1) *Їх багато бачив, у мене опит і практика.* 2) *У мене, брат, цього матеріалу на воза не забереши.* Тут у позиції кількісного слова виступає фразеологізм (*на воза не забереши*).

Нерідко в позиції дієслова *бути* використовують повнозначні дієслова, які певним чином пов'язані з майновим дискурсом. Напр.: (Герасим Калитка:) *Я з вашим батьком давній приятель, і коней у нього купив.* (Савка:) 1) *Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга?* 2) *От і тепер: післязавтра строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок.* (Копач Банавентура:) *Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняється з Чоботом, а може, і з Жолудьом...*

Щоби зробити висновки про майновий статус персонажа, треба враховувати лексичну семантику об'єкта власності та його невербальну поведінку. Навіть із наведених прикладів бачимо, що найбагатшим є Герасим Калитка, бо він має *двісті десятин* (землі), *п'ять тисяч* (карбованців), *фургони*, сподівається на те, що буде мати *сто тисяч* (фальшивих карбованців) і землю, яка належить нащадку колишнього поміщика Смоквинова, купує та продає *коней, свиней, волів* тощо. Копач Банавентура так оцінює невербальну поведінку Герасима Калитки: *Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! <...> Так, так,*

Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єйбогу! <...> Хазяй- ственний мужик — велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть голо- вою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини. Пани го- рять, а мужички з пожару таскають... Останній фразеологізм є дуже важливим для розуміння процесів, що відбувалися на селі в ті часи.

Набагато бідніший за Герасима його кум Савка: він не має і ста карбованців, бо прийшов до Калитки позичити цю *сотнягу*; він зізна- ється, що держить (орендує) *шматочок* (чужої землі, а саме землі Жо- лудя), бо потрібні продукти, щоб не голодувати. Савка сподівається на те, що буде мати *десять тисяч* (фальшивих карбованців), тобто в десять разів менше, ніж його багатий кум-землевласник.

На відміну від власників матеріальних цінностей, для копача Ба- навентури головним є знання та досвід. 26 разів він повторює слово *опит* (= досвід), 9 разів — слово *наука* та похідні від нього. Напр.: 1) *Опит — велике діло!* 2) *Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш.* 3) *...Сама норовиста коняка, коли на неї сідав копач, чула — в шенкелях чула — опит і науку і, як дитина, покірно ходила перед фрунтом!* У середовищі, де лише гроші та все, із чого можна їх зробити, цікаві людям, Банавентура намагається жити по-своєму, але не відставати від оточення. На цьому роздоріжжі він перетворився на люмпена, про якого син Герасима Калитки Роман каже: *Наче і розумний, а дурний. Тридцять літ шукає кладів і голий став як бубон, бо все на кладах, кажуть, прокопав... І все він зна — тільки нічого не робе.* Ключові слова, які характеризують Копача як люм- пена: *нічого не робе*. Невербальна поведінка простежується в тому, що Банавентура водить дружбу зо всіма заможними селянами, щоби вони давали йому поїсти та допомагали копійкою для продовження його пошуків. Так, його не запрошують, але він, повчаючи Романа Калитку, каже: *Торічелієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш — це з фізики. В такім разі — адіо! К обіду я прийду.* Коли Герасим Калит- ка повернувся з міста з документами на нову придбану земельну ді- лянку та дізнається, що його питали Невідомий і Копач, реагує так: *Жид-то діло, а Копач-морока.*

Зображення **гендерного статусу** у Карпенка-Карого полягає пере- дусім у характеристиці положення Параски, жінки Герасима Калитки, і їхньої наймички Мотрі, на якій Параска хоче одружити свого сина Романа. Ми бачимо, що поведінка Герасима Калитки є незалежною.

Він не радиться з жінкою ані стосовно купівлі фальшивих грошей, ані стосовно одруження Романа. Стосовно Мотрі Герасим розуміє, що вона працелюбна й чесна дівчина, проте бажання Параски мати її за невістку для нього неприйнятне (до того моменту, коли його витя- гли зі шморга), бо рідного сина він розглядає як один із інструментів збагачення та хоче оженити на дівчині з багатої родини. Він посилає його на оглядини до свинозаводчика Пузиря, який мав двох доньок на виданні. Раніше за сина таким самим знаряддям була донька, за якою до вінчання Герасим обіцяв приданого 5000 карбованців, однак грошей не дав навіть тоді, коли зав'язалася бійка між родиною зятя та родиною Калитки.

На Великдень Герасим звелів запрягти коней та відправив Романа з Копачем на оглядини до Пузирівен. Коли ж після цього до нього звернулася Параска з проханням запрягти їй коней, щоб їхати в церк- ву, він наводить найнеймовірніші причини, але непохитний у своєму рішенні змусити дружину з Мотрею йти до церкви і назад пішки б верст. Тут же ми дізнаємося, що Герасим бив змолоду свою дружи- ну, яка працювала в хазяйстві як звичайна робітниця та не має права без дозволу чоловіка навіть коней взяти. Напр.: (Параска:) *Звели і нам коней запрягти. <...> У церкву поїду з Мотрею.* (Герасим:.) *Ще що виги- дай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко — три верстви. <...> Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для божого дому й шість верстов, — ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важ- ко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.*

(Параска:) *Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?*

(Герасим:) *Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити... Це не по-божому і не по-хазяйськи.* (Параска:) *Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.* (Герасим:) *То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. <...> Хіба ти борону або плуга тягаєш? <...> Не дам коней. <...> Іди пішки, господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.*

(Параска:) *Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабия- кі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви. <...> Сором людям в очі дивиться!!*

(Герасим:) *Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх га- нять у неділю.* (Параска:) *А бодай ти пропав з своїми кінми разом.*

(Герасим:) *Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.*

(Параска:) *Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бити збирається.*

Коли йдеться про заробляння грошей, про збагачення, Герасим і сам добре знає, що жінка в нього працелюбна. Так, в одному з монологів він визначає: *Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-навсього двісті десятин...*

Отже, ми бачимо, що статус жінки для Герасима Калитки був низьким. Текстовий аналіз свідчить, що цей заможний селянин свідомо ставить жінку нижче, ніж свою худобу.

Правовий статус персонажів у п'єсі показано побіжно. Відзначимо, що всі, крім Невідомого, в цілому законослухняні громадяни, а тому відчувають страх перед злочинними діями. Так, Герасим Калитка, йдучи на злочин, пов'язаний із придбанням фальшивих 100000, боїться навіть піти в казначейство, щоби розмінити одну нібито фальшиву трирублеву купюру. Через свій страх він змушений був взяти в компаньйони під 10 % свого кума Савку. Напр.: (Герасим:) *Хіба послухать жидка, піти на одчай, купить за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускають їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурує в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись...*

Жага розбагатити в Герасима та Савки настільки всепоглинаюча, що вони навіть не замислилися, чому саме до Герасима звернулася незнайома людина там, де він оформлював документи на куплену землю; навіщо цей Невідомий приїхав у село не з ним, а раніше за нього; хіба можна здійснювати незаконні операції з такими обсягами грошей із незнайомцями у станційному туалеті, коли потяг стоїть на станції кілька хвилин, а страх пробирає до п'ят... Звичайно, правовий статус Невідомого — злочинець, шахрай.

Висновки. У результаті проведеної роботи було досліджено особливості вербального й невербального вираження Іваном Карпенком-Карим станового, майнового, гендерного та правового статусу персонажів п'єси «Сто тисяч». Роль вербальних засобів виконують, здебільшого, лексеми відповідних дискурсів, фразеологізми, деякі синтаксичні конструкції. Роль невербальних засобів належить, переважно, описаній автором ситуативній поведінці персонажів, що сто-

сується їхньої міміки, рухів, емоцій, поведінкових реакцій на певні дії та репліки.

Перспективи подальшого дослідження цього матеріалу полягають у поглибленому аналізі статусного набору кожного з персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

Горбачова Н. І. Соціальний статус і соціальна роль як базові поняття соціальної структури. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки.* 2013. Вип. 67. С. 234–237.

Ільченко О. А. Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства : словник метафоричних словосполучень української преси (2000–2010 рр.). Харків : ФОРМ Петров В. В., 2012. 198 с.

Карпенко-Карий І. Сто тисяч. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1007/> (дата звернення: 25–28.04.2023).

Ковальчук А. К. Вербальне і невербальне вираження емоцій в мовленні шеф-кухаря. *Записки з романо-германської філології.* Одеса, 2016. Вип. 1. С. 52–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2016_1_9.

Можейко О. О. Роль соціального статусу мовця в реалізації мовленнєвих актів погрози в сучасному англomовному діалогічному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2015. Вип. 81. С. 114–118.

Соціальний статус. *Словopedia* : Універсальний словник-енциклопедія. URL : <http://slovopedia.org.ua/29/53409/21052.html/> (дата звернення: 17.04.2023).

Степанова С. Є. Еволюція мовної картини світу центрального персонажа оповідання А. П. Чехова «Душечка». *Мова.* 2016. № 25. С. 62–67.

Степанова С. Є. Мовна особистість і її причетність до професії в мовній картині світу й ехо-картинах світу близьких людей (на матеріалі оповідань А. П. Чехова, М. А. Булгакова і В. М. Інбер). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2017. № 1 (60). С. 23–27.

Степанова С. Є. Статусні мовленнєві характеристики художніх персонажів у російській літературі початку 20 століття. *Мова.* 2019. № 32. С. 37–45.

Степанова С. Є. Соціально-статусні описи персонажів у художньому творі. *Русистика і сучасність. Языкознание. Литературоведение. Лингводидактика.* Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2021a. Nr. 6. S. 194–204.

Степанова С. Є. Розмаїття дискурсів реалізації соціального статусу художнього персонажа в текстах початку ХХ ст. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : Матеріали Х міжнародної наукової конференції (15–16 квітня 2021 року). Україна, Дніпро. Дніпро : Ліра, 2021б. С. 152–155.

Степанова С. Є. Антонімія як засіб зображення соціальної нерівності у драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах». *Мова.* 2022а. № 37. С. 60–66.

Степанова С. Є. Професійне і побутове: когнітивний вплив у картинах і ехо-картинах світу. *Записки з українського мовознавства.* Одеса : ОНУ, 2022б. Вип. 29. С. 285–291.

Степанова С. Є. Кореляції соціального й емоційного у звертаннях. *Науковий вісник Одеського національного університету. Філологія.* 2022в. Т. 27. Вип. 2(26). С. 75–83.

Linton R. *The Study of Man.* New York : D. Appleton-Century Co, 1936. 503 p.

Pahta P., Nevala M., Nurmi A., Palander-Collin M. Language practices in the construction of social roles in Late Modern English. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 2010. 241 p.

Sapru A. Automatic social role recognition and its application in structuring multiparty interactions : Thesis. Lausanne : EPFL, 2015. 128 p.

Schefflen A. E., Schefflen A. Body Language and Social Order (Communication and Behavioral Control). New York : Prentice-Hall, 1972. 208 p.

Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology : In 2 vol. / Eds. G. Roth, C. Wittich. Berkeley : Univ. of California Press, 1978. 1470 p.

SOCIAL STATUS MARKERS IN THE SPEECH OF THE CHARACTERS OF IVAN KARPENKO-KARY'S PLAY «ONE HUNDRED THOUSAND»

Svitlana Ie. Stepanova

Graduate student of the Department of General and Slavic Linguistics,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Odesa, Ukraine
e-mail: fydimka@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2855-3657>

SUMMARY

The purpose of this article is to identify, analyze and evaluate verbal and non-verbal social-status markers of the characters of Ivan Karpenko-Kary's play «One Hundred Thousand». The object of study is the means of lingual and non-lingual behavior that contain information about the social status of certain characters in this play. The subject of the study is the peculiarities of the set of social-status means of depicting characters and the mechanism of the author's use of these means. In the research process, procedures of cognitive, semantic, sociolinguistic, non-verbal analysis methods, descriptive method were used. As a result of the research of lingual and non-lingual means and mechanisms of the author's expression of the property, status, gender, and legal statuses of artistic characters, as well as the assessment of some evolutionary social status processes that took place at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries in Ukrainian society, the author came to certain conclusions. In the role of verbal means, for the most part, lexemes of the relevant discourses, phraseological units, and some syntactic constructions act. The role of non-verbal means is mainly the situational behavior of the characters described by the author, which refers to their facial expressions, movements, emotions, behavioral reactions to certain actions and lines.

Key words: social status, marker, verbal, non-verbal, artistic character, means of expression, Ivan Karpenko-Kary.

REFERENCES

Горбачова Н. І. (2013). Соціальний статус і соціальна роль як базові поняття соціальної структури. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. Вип. 67, pp. 234–237 [in Ukrainian].

Льченко О. А. (2012). Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства : словник метафоричних словосполучень української преси (2000–2010 pp.). Харків : ФОП Петров В. В. [in Ukrainian].

Карпенко-Карий І. Сто тисяч. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1007/> (дата звернення: 25–28.04.2023) [in Ukrainian].

Ковальчук А. К. (2016). Вербальное и невербальное выражение эмоций в речи шеф-повара. *Записки з романо-германської філології*. Одеса. Вип. 1, pp. 52–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2016_1_9 [in Ukrainian].

Можейко О. О. (2015). Роль соціального статусу мовця в реалізації мовленнєвих актів погрози в сучасному англomовному діалогічному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Вип. 81, pp. 114–118 [in Ukrainian].

Соціальний статус. *Словopedia* : Універсальний словник-енциклопедія. URL : <http://slovopedia.org.ua/29/53409/21052.html/> (дата звернення: 17.04.2023) [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2016). Еволюція мовної картини світу центрального персонажа оповідання А. П. Чехова «Душечка». *Мова*. № 25, pp. 62–67 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2017). Мовна особистість і її причетність до професії в мовній картині світу й ехо-картинах світу близьких людей (на матеріалі оповідань А. П. Чехова, М. А. Булгакова і В. М. Інбер). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків. № 1 (60), pp. 23–27 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2019). Статусні мовленнєві характеристики художніх персонажів у російській літературі початку 20 століття. *Мова*. № 32, pp. 37–45 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2021a). Соціально-статусні описи персонажів у художньому творі. *Русистика и современность. Языкознание. Литературоведение. Лингводидактика*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Nr. 6, pp. 194–204 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2021b). Розмаїття дискурсів реалізації соціального статусу художнього персонажа в текстах початку ХХ ст. *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах* : Матеріали Х міжнародної наукової конференції (15–16 квітня 2021 року). Україна, Дніпро. Дніпро : Ліра, pp. 152–155 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2022a). Антонімія як засіб зображення соціальної нерівності у драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах». *Мова*. № 37, pp. 60–66 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2022b). Професійне і побутове: когнітивний вплив у картинах і ехо-картинах світу. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ОНУ. Вип. 29, pp. 285–291 [in Ukrainian].

Степанова С. Є. (2022c). Кореляції соціального й емоційного у звертаннях. *Науковий вісник Одеського національного університету. Філологія*. Т. 27. Вип. 2(26), pp. 75–83 [in Ukrainian].

Linton R. (1936). *The Study of Man*. New York : D. Appleton-Century Co.

Pahta P., Nevala M., Nurmi A., Palander-Collin M. (2010). Language practices in the construction of social roles in Late Modern English. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins.

Sapru A. (2015). Automatic social role recognition and its application in structuring multiparty interactions : Thesis. Lausanne :, EPFL.

Schefflen A. E., Schefflen A. (1972). Body Language and Social Order (Communication and Behavioral Control). New York : Prentice-Hall.

Weber M. (1978). Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology : In 2 vol. / Eds. G. Roth, C. Wittich. Berkeley : Univ. of California Press.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2023

УДК [811.161.2+811.581]-115'373.74:398.91:141.112

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-10>

КОНЦЕПТИ «ЛІВИЙ» І «ПРАВИЙ» В УКРАЇНСЬКИХ І КИТАЙСЬКИХ СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ І ПРИСЛІВ'ЯХ

Євгеній М. Степанов

доктор філологічних наук, професор факультету російської мови та літератури
Інституту іноземних мов Хунанського педагогічного університету,

Changsha, Китай

e-mail: stepanov175@163.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є виявлення когнітивних засад асиметрії використання та сприйняття концептів «лівий» і «правий» українцями та 左 [zuo] і 右 [you] китайцями. Ці концепти функціонують у мовному просторі світу як одна з універсальних бінарних опозицій. Найбільш виразно вона представлена у сталих словосполученнях і пареміях. Зроблено спробу визначити відмінності між українською та китайською мовними картиними світу в ситуаціях присутності цих концептів. Об'єктом вивчення обрано українські сталі словосполучення і паремії із семантично стрижневими словами лівий і правий, а також похідними від них і китайські фразеологізми зі словами 左 і 右. Предметом дослідження є визначення спільних і відмінних рис у сприйнятті китайцями й українцями традиційних у їхніх національних мовних картинах світу поглядів і звичок щодо використання концептів «лівий» і «правий» // 左 і 右. У процесі дослідження було взято процедури методів семантичного, конотативного, фразеологічного, лінгвокультурологічного, концептуального, когнітивного, зіставного та кількісного аналізу, а також описового методу. Результати дослідження: 1) виявлення українських і китайських фразеологічних одиниць, які містять показники концептів «лівий» і «правий» // 左 [zuo] і 右 [you]; 2) їх класифікація за дискурсивним значенням, галуззю функціонування, аксіологічними характеристиками; 3) проведення зіставного аналізу лінгвокультурологічних засад використання відповідної лексики в українській і китайській мовах. Зроблено висновки щодо асиметричності традиційного сприйняття та функціонування концептуальних значень лівого та правого в зіставлених мовах.

Ключові слова: концепт, ліве, праве, стале словосполучення, паремія, українська та китайська мови.

Вступ. Виявлення випадків аксіологічних розбіжностей у міжкультурній комунікації, їх інтерпретація, пошук причин і вироблення коментарів і рекомендацій для тих, хто перебуває або готується до роботи в ситуації міжкультурних відносин, є найважливішим завданням запропонованого дослідження.

Історія проблеми. Поняття «лівий» і «правий» являють одну з універсальних бінарних опозицій, які визнають і використовують люди в усьому світі. Деякі спостереження щодо природних бінарних опозицій можна знайти ще в діалектиці Платона, формальній логіці Аристотеля, у вченнях інших давньогрецьких філософів (Lloyd, 1962). Вчені стверджують, що бінарне сприйняття світу зумовлене фізіологією людини (наявність парних органів — зліва та справа) та хронотопічністю всіх подій, які мають початок і кінець. За зовнішньою симетрією може приховуватися асиметрія, наприклад, правої та лівої півкуль мозку та функцій рук.

Бінарну опозицію «правий / лівий», як і багато інших, досліджують у різних наукових напрямках. У XX–XXI століттях науковці довели, що ці категорії належать до визначальних категорій людської свідомості, утворюючи своєрідну «модель світу», яка допомагає людині сприймати оточення. Про оперування в міфологічній логіці опозиціями «день / ніч», «вгору / вниз», «праворуч / ліворуч» стверджував Клод Леві-Строс (Lévi-Strauss, 1964), показавши, як вони діють в ансамблі, створюючи структури різноманітних міфів, бо складають структуру людського мислення.

Останнім часом бінарна опозиція «праве / ліве» нечасто була об'єктом дослідження в україністиці. Мовознавців і фахівців інших галузей знань, практиків цікавили особливості функціонування цих концептів у мовних світоглядах (Бобух, 2007; Степанов, Ма Синьое, 2020; Степанов, Ма Синьое, 2021), етнокulturі (напр.: Жайворонок, 2006: 477; Сердега, 2014), у складі термінологічних одиниць (напр.: Напрямок крутіння правий [лівий]; Alexander, 2021). Порівняльне вивчення фразеології набуло нині великого значення для дослідників-лінгвістів. Основною метою таких досліджень є виявлення історико-культурних особливостей національних мовних світоглядів і розробка методики включення результатів цих досліджень у мовну та загальногуманітарну підготовку студентів під час вивчення іноземних мов. Утім, когнітивні особливості та культурні конотації сталих

сполучень і паремій, що використовують один або обидва елементи бінарної опозиції «лівий / правий» в українській та 左 [zuǒ] / 右 [yòu] в китайській мовах у зіставному аспекті ніколи не вивчалися. Власне, це й становить **актуальність** нашого дослідження.

Звідси випливають такі **завдання**: 1) класифікувати сталі словосполучення та паремії з ключовими словами «лівий» / «правий» та утвореними від них словами в українській мові та 左 [zuǒ] / 右 [yòu] в китайській мові; 2) дослідити аксіологічні характеристики їхніх значень; 3) провести порівняльний аналіз української і китайської груп фразеологізмів. **Об'єктом** нашого дослідження слугують українські та китайські сталі сполучення і паремії з ключовими словами, відповідно, «лівий» / «правий» та похідними від них і 左 [zuǒ] / 右 [yòu]. **Предметом** дослідження є аналіз асиметричної конотації лівого і правого в українській і китайській мовах. **Методи вивчення матеріалу**: порівняльний, семантичний, конотативний, фразовий, кількісний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Шляхом вибірки зі словників ми відібрали 62 китайські та 66 українських фразеологізмів (у широкому розумінні), що містять, відповідно, компоненти 左 [zuǒ] / 右 [yòu] та лівий / правий і похідні. Відібрані одиниці розподілено на декілька груп відповідно до семантичних доміант у китайській та українській лінгвокультурах.

І в китайських, і в українських сталих словосполученнях і пареміях елементи досліджуваної бінарної опозиції можуть передавати як своє пряме азимутальне значення, так і переносні значення, що сформувалися в процесі історичного розвитку народів, їхнього побуту, культури, історії. Аксіологія фразеологізмів із ключовими словами 左 / 右 // лівий / правий спирається на контрастні оцінки схвалення одних і засудження інших, дозволеності одного і заборони (неприпустимості) іншого, поваги до одних і осуду щодо інших.

За дискурсивним значенням і галуззю функціонування виокремлено шість груп:

1. Судження про добро і зло, добре і зле. За визначенням *пра́вий* означає 'чесний', 'справедливий', 'бездоганний' тощо, а *лі́вий* — 'неправильний'. Існують фразеологізми, які містять *лі́вий* і *пра́вий* як символи опозиції неправильного та правильного. Наприклад:

(1) *Лі́ві гроші / доходи* (= нечесні гроші / доходи; доходи, отримані не за правилами, неправильно; з *лі́вих доходів* не платять податки) //

Правильні гроші / доходи (= чесні гроші / доходи; доходи, отримані законно, з яких сплачено податки); **Праві гроші** (= гроші на добру справу). Тут і далі в тексті українські приклади подаються за: (Прислів'я, 2006; Ужченко, Ужченко, 1998; Фразеологічний словник, 1993), тоді як китайські за: (Великий китайський словник; Уень Дуань Чен, 2011).

(2) **Правого Бог править** (= Бог веде чесну людину робити правильні речі).

(3) **Наставляти (направляти, напучувати) / наставляти (направити, напутити) когось на добру (праведну) путь (дорогу, стежку)** — корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чийсь дії в правильному напрямку; відігравати позитивну роль у професійному або моральному становленні когось.

(4) **Пускати наліво** — робити незаконні справи з будь-якими чужими цінностями заради власного збагачення.

(5) **Брати наліво** — 1) красти; 2) пиячити (Хобзей, Сімович, 2009).

(6) **Дістати наліво** — незаконно отримати.

(7) **Ходити наліво** — 1) зраджувати жінці або чоловікові; 2) прогулювати заняття.

2. Оцінка дій і характеристик людини через симетрію / асиметрію її парних органів. Наприклад: **Зробити лівою ногою.** — Про необережність у справах або про неякісну роботу. **Однією лівою** (про руку). — Позитивна оцінка сили людини. **Права рука; праве око** (чиє, жарт.). — Найближча комусь, найнадійніша для когось людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності і т. ін. — «головний помічник». **Лівиця (ліва рука) не знає, що робить правиця (права).** — Про суперечливі дії членів однієї родини, різних верств влади, виробничих або навчальних підрозділів, непрофесійну поведінку людини і т. ін. Паремія **Людина без друга — як ліва рука без правої.** — Про те, що людині в житті дуже важко без вірних друзів, з якими можна порадитися і дати слушну пораду, попросити допомоги у скрутній ситуації та надати таку допомогу, коли важко друзям.

3. Людські емоції та поведінка. Наприклад: **Встати на ліву (не на ту) ногу; встати лівою ногою** = перебувати в похмурому, поганому настрої, дратівливому стані. **Як / чого ліва нога захоче** = керується лише своєю примхою; про завзяті дії; буквально: «Чого захоче ліва нога». **Боже правий!** (Вигук або вставна конструкція, які вживають у ситуаціях подиву, переляку, осуду). **Носити (тримати) в лівій кишені (біля сер-**

ця) щось (фото, лист, записку, пасмо волосся) — постійно про когось думати, згадувати, переживати. Сюди ж можна додати фразеологізм **Вивертати / вивернути на ліву сторону** — змушувати когось без приховування зізнатися в усьому.

4. Прикмети, пов'язані з позитивними чи негативними подіями. В українській культурі зустрічаємо паремії, пов'язані з фізичними діями стосовно концептів **лівий / правий**. Наприклад: **Якщо починаєш надягати сорочку, піджак, куртку, пальто... з лівого рукава, чекай біди.** Інша прикмета: **Є прикмета в перший день весілля класти гроші у взуття: Наречений кладе гроші під ліву та праву н'яти, щоб усе життя ходити по грошах, наречена — тільки під ліву н'яту як талісман, що захищає від тієї, яка хотіла, але не стала нареченою цього хлопця. Ще одна прикмета: хто спіткнеться на праву ногу — на щастя; на ліву — на нещастя.** **Молода дівчина зачепилася за щось правим ліктем — спогад коханця. Куркам дають гречку з правої руки, щоб раніше неслися.**

У більшості прикмет початкова позиція називає те, що належить до правого, а кінцева — до лівого. Наприклад: **Права брова свербить — хвалять, ліва — лають. Праве вухо горить — хвалять, ліве — наплюжять. Свербить ліве око — будуть сльози, праве — зустріч із коханим / коханою або до радості. У правому вусі дзвенить — до добрих новин або до тепла, у лівому — до поганих новин або до холоду.** Тощо.

Варто зазначити, що коли прикмети зорієнтовані на «витончені» частини тіла (руки, вуха, очі, брови), **права**, зазвичай, має позитивні конотації, а **ліва** — негативні. Коли прикметною базою є, так би мовити, «вульгарні» частини тіла, то **ліве**, навпаки, має позитивні конотації, а **праве** — негативні. Наприклад: **Права сідниця свербить — до хвороби і горя, ліва — до багатства, користі.**

5. Закликання, поради, узагальнені формули поведінки. У цій групі **правий // правій** вживають у значеннях 'невинний', 'безвинний', 'справедливий', 'правильний', отже антонімом в опозиції може бути **винний, несправедливий, неправильний**. Таким чином, поняття **правого** стосується все **позитивне**. Наприклад: **Сварка не зробить тебе правим. Якщо ти правий, не потрібно говорити голосно. Мовчанням правим не будеш.**

6. Узагальнені формули оцінки справедливості. Ця група одиниць корелює з першою групою, оскільки завжди спирається на судження про право або зло. **Праве** тут має значення 'правильне', 'праведне',

‘правдиве’. Наприклад: **Направо й наліво** — не розбираючись, куди / кому треба (правильно, справедливо) або не треба (неправильно, несправедливо); не вибираючи; усім підряд; на всі боки.

Правий суд кривої справи не виправить, а кривий (суд) — праву перекрутить. **Переплутувати (плутати) / переплутати (сплутати) праведне (праве) з грішним** — змішувати все хороше й погане; неправильно розуміти що-небудь. **Хто перший, той і правий.**

З наведеного аналізу випливає, що в 73 % українських усталених сполучень і паремій **праве** має позитивні оцінки (48 одиниць із 66), негативні та нейтральні — по 13,5 % випадків (по 9 одиниць із 66). Відповідно, **ліве** має позитивні та нейтральні оцінки по 13,5 % випадків (по 9 одиниць), а негативні — в 73 % випадків (48 одиниць). Цю статистику можна вважати коректною, якщо відсутність у фразеологізмі опозитивного елемента вважати як його вербально не висловлену позицію, бо найчастіше (крім прикмет і поодиноких інших паремій) у висловлюваннях функціонує один із елементів опозиції. Отже, в українській мові **праве** є, здебільшого, символом удачі, а **ліве** — невдачі, поганої прикмети. Ця асиметрія оцінок багато в чому пов'язана з первісними значеннями слів **лівий** (‘кривий, викривлений’) і **правий** (‘прямий’, ‘перший’, ‘хороший’ — лат. *probus*), а також із культовими традиціями слов'ян.

Із 62 вибраних китайських фіксованих словосполучень і паремій, що містять ієрогліфи **左** [zuǒ] / **лівий, ліворуч, наліво...** і **右** [yòu] / **правий, праворуч, направо...**, 42 одиниці (68 %) містять обидва поняття, а по одному поняттю: **左** [zuǒ] **ліве** — у 13 одиницях (21 %), а **右** [yòu] **праве** — лише 7 (11 %). Більшість цих сталих сполучень і паремій походять зі стародавніх текстів. Усі вони розподіляються за дискурсивним значенням і галузю функціонування на такі шість груп:

1. Оцінка місцезнаходження людини чи об'єкта за просторовою ознакою. Для одиниць цієї групи фразеологізмів характерні значення лівого та правого напрямів із більш виразною, ніж у звичайних висловлюваннях, емоційністю. Наприклад:

1) **水置座右** [shuǐ zhì zuǒ yòu]. — У Стародавньому Китаї люди клали цінні картини та каліграфію з **правого** боку стільця. Якщо ви помістите **水** [shuǐ] / воду в це місце, це покаже, що ваш розум, як вода, не жадібний і здатний бути задоволеним. Ця паремія вказує на здатність людини бути задоволеною;

2) **错臂左衽** [cuò bì zuǒ rèn]; **披发左衽** [pī fà zuǒ rèn] — ходити з розпущеними волоссям і в одязі, запахнутому на **ліву** сторону (звичай не-китайських племен). **披发** [pī fà] і **左衽** [zuǒ rèn] — це одяг етнічних меншин. Ієрогліф **衽** [rèn] позначає лацкан одягу. У давнину лацкани традиційного китайського одягу розміщували з правого боку, отже, китайці запахували свій одяг на **праву** сторону. Таким чином, **左衽** [zuǒ rèn] (**запахнуті наліво**) за межами Центральних рівнин означає «відсталі» та «нецивілізовані»;

3) **虚左以待** [xū zuǒ yǐ dài] — вказує на те, що потрібно чекати когось із вільним місцем, щоби висловити повагу до гостя. Війна до династії Хань здебільшого велася на колісницях із трьома чоловіками, які стояли боком на колісниці, за винятком колісниці монарха чи головнокомандувача. У їхніх колісницях почесний чоловік був **ліворуч**. Причиною цього було, головним чином, те, що чоловік посередині зазвичай їхав із батоном у **правій** руці, а це викликало деякі занепокоєння чоловіка справа. З іншого боку, **ліва** позиція була відносно спокійною, звідси виник фразеологізм, яким виражалася повага (Zhang Yiran, Stepanov, 2022).

Існують також інші фразеологізми з такими ж сильними емоційними та оцінними конотаціями: **无出其右**; **左券之操** (穩操左券、可操左券、如持左券); **江左夷吾**, де — **江左** належить до території на схід від річки Янцзи; **夷吾** належить до Гуань Чжуна, мудрого міністра Ци протягом весняного та осіннього періодів, і тепер використовується в переносному значенні для позначення того, хто може допомогти країні, врятувати людей, тобто здійснювати героїчні вчинки тощо.

2. Оцінка людини за її якостями та характеристиками. У цій групі поняття **左** [zuǒ] / **лівий** та/або **右** [yòu] / **правий** використовують поряд із прізвиськом або в поєднанні з частиною тіла для позначення людини за властивими їй якостями та характеристиками, станом і стилем дій.. Наприклад:

左家娇女 [zuǒ jiā jiāo nǚ] — красива гарна дівчина.

情同羊左 [qíng tóng yáng zuǒ] (羊左之交) [yáng zuǒ zhī jiāo] — глибока дружба.

左膀右臂 [zuǒ bǎng yòu bì], де **膀** [bǎng] — «плече»; **臂** [bì] — «рука». (**Ліве плече** — **права рука**). Це позитивна оцінка людини за її якостями вправного помічника.

强宗右姓 [qiáng zōng yòu xìng] — Прізвище 右 [yòu] / Ви належите до багатой та впливової родини. *Ліве та праве* в таких одиницях — прізвища.

До цієї групи належать також фразеологізми: 如左右手; 左提右挈 (左挈右提); 左书右息; 左支右调.

3. Оцінка узагальненого значення рівнозначності учасників події та самих подій. Ця група ідіом найчастіше має модель: «左 [zuǒ] А 右 [yòu] В» і передає, здебільшого, значення еквівалентності, яке зводиться до формули «І те, і те...». Значення того і того. *Ліве і праве* в цих ідіомах позбавлені орієнтаційної просторової семантики та вживаються переносно для вираження загального значення. Наприклад: 左邻右舍 [zuǒ lín yòu shè] (左邻右里) [zuǒ lín yòu lǐ] — *Сусіди зліва і справа* — загальне розташування сусідів, але в мові ця ідіома служить метафорою для інших близьких один до одного понять, тобто ця одиниця передає узагальнене значення близькості предметів або людей у просторі.

左旋右抽 [zuǒ xuán yòu chōu] — *ліворуч солдат повертає бойову колісницю, праворуч інший солдат вбиває ворога своїм мечем.* Позначає, що армія сміливо й успішно перемагає ворогів на полі бою.

У китайському мовленні функціують інші фразеологізми, які створено за цією моделлю та передають узагальнене просторове значення з різними оцінками подій: 左冲右突; 左文右武; 左宜右宜; 左宜右有; 左支右拙 (左右枝梧、左支右梧、左支右吾); 左萦右拂; 左推右挡; 左右逢源 (左右逢原); 左顾右盼; 右翦左屠; 左右为难; 左躲右闪; 左对孺子, 右顾稚子; 左耳进, 右耳出; 顾左右而言他 (左言他顾); 左右两难; 不左右袒; 左手画圆, 右手画方.

4. Повторення дій і множинність речей. Ця група сталих словосполучень і паремій також утворена за моделлю: «左 [zuǒ] А 右 [yòu] В», але дещо відрізняється від третьої групи тим, що загальне значення ідіоми — це повторення дії або ряду речей. Наприклад: 左思右想 [zuǒ sī yòu xiǎng] — Роздуми про різні речі, дії, події; продумування кількох варіантів, аспектів. 左图右史 [zuǒ tú yòu shǐ] — у кімнаті багато книг. Існують ще фразеологізми цього ряду: 左拥右抱; 左右开弓; 左史右经; 左来右去; 左顾右盼.

5. Оцінка неправильна. Наприклад: 1) 左道旁门 [zuǒ dào páng mén] (旁门左道 [páng mén zuǒ dào]). — Раніше цим фразеологізмом позначали чаклунство, тепер же ним позначають оцінку неправедного спо-

субу вирішення проблеми. 2) 意见相左 [yì jiàn xiāng zuǒ] — Про тих, чий погляд, думки розходяться. 3) 左建外易 [zuǒ jiàn wài yì] — Про особу, яка обманним і незаконним шляхом встановлює свою владу, змінює закони держави (як правило, на гірші).

6. Закликання, поради, узагальнені формули поведінки. Як і в українській мові, в китайській також наявні паремії, що містять слова 左 [zuǒ] та 右 [yòu] (*ліворуч і праворуч*) або їхні синоніми для виявлення оцінок у вигляді прикмет, порад, узагальнених формул поведінки. Однак таких китайських паремій значно менше, ніж українських. Емоційні конотації також очевидні. Наприклад: 左手不托右手 [zuǒ shǒu bù tuō yòu shǒu] — тримайте свої гроші при собі та не довіряйте їх близьким людям. 左眼跳财 [zuǒ yǎn tiào cái], 右眼跳灾 [yòu yǎn tiào zāi] — *ліве* око смикається від багатства, *праве* око — від біди.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження зі словників було відібрано 62 китайські та 66 українських сталих словосполучень і паремій. Виявлено когнітивну асиметрію функціонування та сприйняття концептів 左 [zuǒ] / *лівий* та 右 [yòu] / *правий* у китайській та українській картинах світу. Асиметрія виявляється не лише в структурі одиниць і ступені участі в них експонента одного чи обох концептів, а й в оцінних характеристиках якостей, вчинків, суджень, емоцій, переконань людини, її участі в тій чи тій події, перебування в певному місці, її соціального стану. Крім того, існують як спільні, так і відмінні галузі людського буття, в яких відбувається оцінка *правого* і *лівого*.

В українській мові концептуальна бінарна опозиція «лівий / правий» у фразеологізмах співвідноситься з концептуальною бінарною опозицією зла і добра. У своїй картині світу українці асоціюють *праве* з ідеєю удачі, правильності, а *ліве* — з невдачею, помилкою, чимось поганим. У релігійній свідомості українців за правим плечем стоїть добрий дух-охоронець, а за лівим — злий дух. 73 % оцінок всього, що в українських фразеологізмах асоціюється з лівим, має негативні оцінки, із правим — позитивні. По 13,5 % — нейтральних оцінок та для *лівого* — позитивних, для *правого* — негативних.

У китайській мові концептуальна бінарна опозиція 左 / 右 наявна одночасно в межах 49 % фразеологічних одиниць, виконуючи функцію об'єднання протилежностей. У китайській МКС 右 (правий) оцінюється позитивно, а 左 (лівий) — негативно, якщо вони характе-

ризують те, що стосується адміністративного, офіційного, соціально-статусного дискурсу, царини літератури та мистецтва, деяких інших галузей. Якщо оцінюють те, що належить до військового або транспортно-спортивного дискурсу, то *ліве* використовують для позитивної оцінки, а *праве* — для негативної.

ЛІТЕРАТУРА

- Бобух Н. М. Атрибутивна антонімічна парадигма ЛІВИЙ — ПРАВИЙ у віршованих текстах (на матеріалі української і болгарської поезії). *Сучасні дослідження з іноземної філології*: зб. наук. праць. Ужгород : УНУ, 2007. С. 13–19.
- Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
- Напрямок крутіння прямих [лівий]. Державні будівельні норми України. URL : https://dbn.co.ua/blog/narjiamok_krutinnja_pravij_livij/2016-11-22-1517/ (дата звернення 19.03.2023).
- Прислів'я. Прикмети та повір'я українського народу / [укл. Н. Кусайкіна]. Харків : ВД Школа, 2006. 112 с.
- Сердега Р. Л. Опозиція «лівий / правий» в українських народних повір'ях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія*. 2014. № 1107. Вип. 70. С. 41–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2014_1107_70_10/ (дата звернення: 16.02.2023).
- Степанов Є. М., Ма Синьюе. Російська та китайська «гардеробна» фразеологія: лінгвокультурологічний і зіставний аспекти. *Мова*. 2020. № 34. С. 67–75.
- Степанов Є. М., Ма Синьюе. Лінгвокультурна своєрідність російських і китайських фразеологізмів із прагматонімами. *Мова*. 2021. № 36. С. 22–28.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. К. : Освіта, 1998. 224 с. URL : <https://docplayer.net/64934928-Frazeologichniy-slovník-ukrayinskoj-movi.html/> (дата звернення: 17.02.2023 та ін.).
- Фразеологічний словник української мови / [укл. В. М. Білоноженко та ін.] : у 2-х кн. К. : Наукова думка, 1993. Кн. 1–2.
- Фразеологічний словник української мови онлайн. URL : <https://123.slovaronline.com/?usclid=lkkuх9t7lm238572311/> (дата звернення : 17.02.2023 та ін.).
- Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський : по-важно і на жарг. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.
- Alexander R. Різниця між правим і лівим крилом. *Strephonsays* : website. 2021. URL : <https://uk.strephonsays.com/right-wing-and-vs-left-wing-13222/> (дата звернення: 19.02.2023).
- Lévi-Strauss C. *Mythologiques : le cru et le cuit*. Paris : Édition Plon, 1964. 402 p.
- Lloyd G. E. R. Right and Left in Greek Philosophy. *The Journal of Hellenic Studies*. 1962. Vol. 82. P. 56–66. URL : <https://www.jstor.org/stable/628543/> (дата звернення: 18.03.2023).
- Zhang Yiran, Stepanov Ie. N. Axiological characteristics of the left and right in Russian and Chinese fixed word-combinations and paroemias. *Мова*. 2022. № 38. С. 69–76.

汉语大辞典 [Великий китайський словник онлайн]. URL : <http://www.hydc.com/> (дата звернення: 15.02.2023 та ін.).

温端政 中国谚语大辞典 上海辞书出版社 2011年. 1371 页. [Уень Дуань Чен. Великий словник китайських прислів'їв. Шанхай : Шанхайське словникове видавництво, 2011. 1371 с.]

THE CONCEPTS OF «LEFT» AND «RIGHT» IN UKRAINIAN AND CHINESE FIXED PHRASES AND PROVERBS

Ievgenii N. Stepanov

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Russian Department, Institute of Foreign Languages, Hunan Normal University, Changsha, China

e-mail: stepanov175@163.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

SUMMARY

The purpose of the article is to identify the cognitive bases of asymmetry in the use and perception of the concepts «left» and «right» // 左 [zuǒ] and 右 [yòu] by Ukrainians and Chinese. These concepts function in the linguistic space of the world as one of the universal binary oppositions. This is most clearly expressed in constant word combinations and paremias. An attempt was made to determine the differences between the Ukrainian and Chinese language worldviews in situations where these concepts are present. Ukrainian and Chinese fixed word combinations and paremias with the semantically core words left and right // 左 and 右 were chosen as the object of study. The subject of the research is the identification of common and distinctive features in the perception of the Chinese and Ukrainians of the views and habits of using the concepts of «left» and «right» traditional in their national language worldviews. The procedures of semantic, connotative, phraseological, linguocultural, conceptual, cognitive, comparative and quantitative analysis, as well as the descriptive method, were used in the research process. The results of the research were the identification of selected Ukrainian and Chinese phraseological units that contain indicators of the concepts «left» and «right» // 左 [zuǒ] and 右 [yòu], their classification by discursive meaning, sphere of functioning, axiological characteristics, and a comparative analysis of the linguistic and cultural principles of use in the Ukrainian and Chinese languages was carried out. Conclusions are made regarding the asymmetry of the traditional perception and functioning of the conceptual meanings of left and right in compared languages.

Key words: concept, left, right, fixed phrase, paremia, Ukrainian and Chinese languages.

REFERENCES

- Bobukh N. M. (2007). Atrybutyva antonimichna paradygma LIVY — PRAVY u virshovanykh tekstakh (na materialy ukrayins'koyi i bolgars'koyi poeziyi) [Attributive Antonymous Paradigm LEFT — RIGHT in Poetic Texts (on the Material of Ukrainian and Bulgarian Poetry)]. *Modern Studies on Foreign Philology*. Uzhgorod : UNU, pp. 13–19 [in Ukrainian].
- Zhayvoronok V. V. (2006). Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury : Slovnyk-Dovidnyk [Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary]. K. : Dovira [in Ukrainian].
- Napr'amok krutinn'a pravyy [livyy] [Direction of Twisting right [left]]. URL : https://dbn.co.ua/blog/napriamok_krutinnja_pravij_livij/2016-11-22-1517/ (19.03.2023) [in Ukrainian].
- Pryslivyya (2006). Prykmyty ta poviryta ukrayins'kogo narodu [Proverbs. Omens and Beliefs of Ukrainian People]. Kharkiv : VD Shkola [in Ukrainian].
- Serdega R. L. (2014). Opozytsiya «livy / pravyy» v ukrayins'kykh narodnykh poviryakh [Opposition «left / right» in Ukrainian Folk Beliefs]. *Bulletin of Kharkov National University named after V. N. Karazin. Philology*. 2014. № 1107. Vol. 70, pp. 41–44. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhfIL_2014_1107_70_10/ (16.02.2023) [in Ukrainian].
- Stepanov Ye. M., Ma Sin'yue (2020). Rosiys'ka ta kytays'ka «garderobna»: lingvokul'turologichny i zistavny aspekty [Russian and Chinese “Garment” phraseology : linguocultural and comparative aspects]. *Mova [Language]*. 2020. № 34, pp. 67–75 [in Ukrainian].
- Stepanov Ye. M., Ma Sin'yue (2021). Lingvokul'turna svoyeridnist' rosiys'kykh i kytays'kykh frazeologizmiv iz pragmatonimamy [Lingua-cultural originality of Russian and Chinese idioms with pragmatonyms]. *Mova [Language]*. № 36, pp. 22–28 [in Ukrainian].
- Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998). Frazeologichny slovnyk ukrayins'koyi movy [A Phraseological Dictionary of Ukrainian]. K. : Osvita, 1998. URL : <https://docplayer.net/64934928-Frazeologichny-slovnik-ukrayinskoyi-movi.html/> (17.02.2023) [in Ukrainian].
- A Phraseological Dictionary of Ukrainian (1993). Ed. by V. M. Bilonozhenko ect. In two volumes. K. : Naukova dumka [in Ukrainian].
- A Phraseological Dictionary of Ukrainian (2023). Online. URL : <https://123.slovaronline.com/?ysclid=lkkyx9t7lm238572311/> (17.02.2023) [in Ukrainian].
- Khobzey N., Simovych K., Yastrems'ka T., Dydyk-Meul' G. (2009). Lviv Lexicon. Lviv : Institute of Ukrainian Studies named after I. Kryp'yakevich NASU [in Ukrainian].
- Alexander R. (2021). Riznyts'a mizh pravym i livym krylom [A Difference Between the Right and Left Wings]. *Strephonsays : website*. URL : <https://uk.strephonsays.com/right-wing-and-vs-left-wing-13222/> (19.02.2023) [in Ukrainian].
- Lévi-Strauss C. (1964). *Mythologiques : le cru et le cuit*. Paris : Édition Plon [in French].
- Lloyd G. E. R. (1962). Right and Left in Greek Philosophy. *The Journal of Hellenic Studies*. Vol. 82, pp. 56–66. URL : <https://www.jstor.org/stable/628543/> (18.03.2023).
- Zhang Yiran, Stepanov Ie. N. (2022). Axiological characteristics of the left and right in Russian and Chinese fixed word-combinations and paroemias. *Mova [Language]*. № 38, pp. 69–76.
- A Big Chinese Dictionary (2023). Online Version. URL : <http://www.hydc.com/> (15.02.2023) [in Chinese].
- Uen' Duan' Chen (2011). *A Big Dictionary of Chinese Sayings*. Shainghai : Shainghai Dictionary Publishing House [in Chinese].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023

УДК [811.161.1+811.612.91]-115'221.2:7.017.4
<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-11>

ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ КОЛОРАТИВІВ ЯК МАРКЕРІВ МІМІКИ ПЕРСОНАЖІВ У РОСІЙСЬКОМУ ТА В'ЄТНАМСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

ЧАН Тхі Суєн

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна
 e-mail: tranhixuyen12sls@gmail.com
 ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0530-2668>

АНОТАЦІЯ

Метою цієї наукової розвідки є визначення ролі колоративів у розкритті емоційної поведінки персонажів романів Ф. М. Достоєвського «Ідіот» і М. Горького «Мати». У цих текстах широко представлені різноманітні емоційні ситуації, описано вербальну та невербальну емоційну поведінку людини, способи, засоби та шляхи емоційної комунікації за допомогою колоративів в описі міміки персонажів. Об'єкт вивчення — колоративи обличчя, за допомогою яких автори виражають певні емоційні реакції персонажів у російських оригінальних текстах зазначених романів, а перекладачі цих романів в'єтнамською мовою дають в'єтнамські відповідники таких колоративів. Предмет дослідження — спільні риси та особливості передачі емоційного стану художніх персонажів у російській та в'єтнамській лінгвокультурах за допомогою колоративів обличчя. Застосовано методи зіставного, семантичного, когнітивного, лінгвокультурологічного, паравербального аналізу, описовий метод. Результатом текстологічного аналізу стало виявлення 11 кольоролексем, які називають основні частини колірної спектру шкіри обличчя в ситуаціях, коли автор передає емоційний стан або емоційні реакції персонажів. Висновки: колоративи, які представляють обличчя людини, дають змогу передавати різну інформацію про її емоції, психічний стан, почуття, стан здоров'я. Більшість коло-

ративів обличчя мають еквіваленти в обох мовах, хоча трапляються і безеквівалентні.

Ключові слова: колоратив, кольоролексема, емоції, обличчя, міміка, мовна картина світу.

Вступ. Колоративи — міжмовна універсалія. Проте кожен із народів світу маркує кольори своєю власною колірною системою. Когнітивні та культурологічні основи цих систем у сприйнятті та використанні кольорів мають свої особливості. Через відмінності у типах мов, особливості географічних відмінностей, умов життя, способів вираження мовних концепцій у різних культурах кольори мають різні символічні значення, беручи участь у формуванні різних картин світових мов і відбиваючи національну культурну самобутність носіїв цих мов. Опанування культурою адекватного сприйняття та вживання колоративних метафор, метонімії, що відображають національно-культурні особливості, а також індивідуально-авторські підходи в художніх творах і публіцистиці, сприяє художньому та професійному зростанню мовця: носія мови як рідної або вивченої мови як іноземної. Це має практичне значення для методики викладання мов і літератур як іноземних, а також у перекладацькій діяльності. Зазначимо, що колоративи в художньому мовленні можуть бути одним із невербальних засобів комунікації. Зображення «мови обличчя» — це не лише мімічні рухи, які вивчає кінесика, а й зміни в кольорі різних частин обличчя, адже воно передає реакції людини на певну інформацію або певні дії, людські емоції, відчуття, ставлення до співрозмовника, до предмета бесіди. У художньому тексті цей аспект відіграє важливе значення у створенні образів персонажів та їхньої поведінки. Колоративи дають змогу автору адекватно передати, а читачеві сприйняти інтенсивність проявів фізіопсихологічного стану персонажів. Однак вивченню колоративів як засобу невербаліки лінгвісти приділяють недостатньо уваги, що й зумовлює актуальність пропонованої студії.

Зв'язок із суміжними дослідженнями. На природу кольору звертали увагу в давньоєгипетській культурі, де, як і в тибетській культурі, світло та колір вважалися найважливішими сутностями людського життя. Про природу кольору замислювалися античні вчені, по-різному потрактовуючи її (Коротка історія розвитку науки про колір). Уже в нові часи в науковій праці «Zur Farbenlehre» («До вчення про колір») (1810) Й. В. фон Гете за допомогою художнього методу розглянув тон-

кі взаємозв'язки між кольором і психікою людини. Він писав: «Колір — продукт світла, що викликає емоції» (Goethe, 1840). На відміну від нього А. Шопенгауер і Ф. О. Рунге у праці «Über das Sehn und die Farben» («Про зір і кольори») (1816), спираючись на твердження Аристотеля про кольори, висунули концепцію фізіологічного походження кольорів (Schopenhauer, Runge, 2010). У сучасних філологічних і багатьох філософських працях дослідники, здебільшого, спираються на концепцію Й. В. Гете щодо природи кольорів. Так, український філософ Б. О. Базима пише: «Коли говоримо: «почорнів від горя; почервонів від гніву, позеленів від злості, посірів від страху», то не сприймаємо ці вирази буквально, а інтуїтивно пов'язуємо емоційні переживання людини зі здатним виразити їх кольором. Першим фактом, із яким стикається кожен дослідник відношень емоції й кольору, є те, що вони не мають випадкового довільного характеру, емоції та колір «зчеплені» між собою на дуже глибокому підґрунті. Кольори — знаки емоцій, здатні асоціативно викликати чи висловлювати певне почуття, вони постають перед людиною самі, як емоції, точніше, як об'єктивно втілені емоції» (Базима, 2001: 37–38).

Метою нашої наукової розвідки є визначення ролі колоративів у розкритті емоційної поведінки персонажів романів Ф. М. Достоєвського «Ідіот» і М. Горького «Мати». У цих текстах широко представлені різноманітні емоційні ситуації, описано вербальну та невербальну емоційну поведінку людини, способи, засоби та шляхи комунікації емоцій за допомогою колоративів у описі міміки персонажів. **Об'єкт** вивчення — колоративи обличчя, за допомогою яких автори виражають певні емоційні реакції персонажів у російських оригінальних текстах зазначених романів, а перекладачі цих романів в'єтнамською мовою дають в'єтнамські відповідники таких колоративів. **Предмет** дослідження — спільні риси та особливості передачі емоційного стану художніх персонажів у російській та в'єтнамській лінгвокультурах за допомогою колоративів обличчя. Застосовано методи зіставного, семантичного, когнітивного, лінгвокультурологічного, паравербального аналізу, описовий метод.

Виклад основного матеріалу. За даними нашого аналізу художніх текстів, психологічний стан персонажів виражають авторські вказівки на певні відтінки шкіри обличчя як реакції персонажа. Семантична відмінність характеризується наявністю того чи того колірного

компонента лише в одній із двох мов, відбиваючи в'єтнамські або російські лінгвокультурні особливості. Так, збентеження і сором у російській колористиці обличчя — це *смущение* та *стыд*, а в російській мові жестів обличчя може бути *бледное* (trắng bệch / tái đi) або *покраснеть* (đỏ). **Порівняймо:** (1) *Ганя ужасно смутилася и даже покраснела от стыда* (Достоевський: 49). — *Hắn lịm người đi vì hãi hùng và đỏ mặt lên vì hổ thẹn* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 651). (2) — *Ну, почему вас после этого называют Идиотом, не понимаю! — вскричал Келлер. Князь слегка покраснел* (Достоевський: 172); — *Chà! Nghe xong những lời ngài nói thì quả tôi không hiểu tại sao thiên hạ lại gọi ngài là một gã khờ đờ, không thể hiểu được! Keller kêu lên. Hoàng thân thoáng đỏ mặt* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 468). (3) — *Я думал, что Евгений Павлыч говорил серьёзно, — покраснел князь и потупил глаза* (Достоевський: 370). — *Tôi nghĩ Evghennhi Pavlovitr đang bàn chuyện đĩnh đạc, — hoàng thân nói, mặt ngài đỏ lựng rồi cúi gằm xuống*. (Phạm Xuân Thảo, 2002: 507). (4) *Генерал покраснел ужасно, Коля тоже покраснел и стиснул себе руками голову...* (Достоевський 61). — *Ông tướng đỏ mặt, Kola đỏ mặt, hai tay nó ôm chặt lấy đầu...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 61). (5) *Она [Аглая Ивановна] уже не покраснела, а побледнела, выговаривая это...* (Достоевський 240). — *Nàng không đỏ mặt nữa, nhưng mặt nàng trắng bệch đi lúc nói những lời này...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 648). У цих прикладах колоративи перекладено в'єтнамською мовою зі збереженням уподібнених значень.

(6) — *Молчите, молчите, — неистово закричал князь, весь покраснев от негодования, а может быть, и от стыда* (Достоевський: 344). — *Thôi im đi! — Hoàng thân giận dữ la lên? Ngài đỏ mặt phần vì phần bộ [від гніву] và cũng vì hổ thẹn [від сорому] nữa* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 471). (7) — *Требуем, требуем, требуем, а не просим!.. — залепетал Бурдовский и покраснел как рак* (Достоевський 148). — *Chúng tôi đòi hỏi!.., đòi hỏi chứ không van xin đâu! Burdovxki lấp bắp, người hắn đỏ rựng lên như con tôm tím hùm [= почервонів як омари]*. Фразеологізм *Đỏ rựng lên như con tôm tím hùm* у в'єтнамській мові розглядають як національний, безеквівалентний (Phạm Xuân Thảo, 2002: 404). У в'єтнамській та російській мовах людина від збентеження та сорому може *почервоніти* (рос. *покраснеть*), але у в'єтнамській лінгвокультурі не можна *збліднути* (рос. *побледнеть*) від збентеження та сорому. *Збліднути* в мовній картині світу в'єтнамців може лише хворий (*xanh đét, xanh xao...*) або прогнівана людина.

У наступному прикладі (8) *покраснеть* [від гніву] перекладено в'єтнамською мовою фразеологізмом *đỏ như gấc* [= почервоніти як гак]. *Гак* — популярний в'єтнамський овоч сімейства гарбузових. Використано це порівняння, щоби в'єтнамському читачеві було легко зрозуміти емоції, які за допомогою кольору обличчя передає автор. **Порівняймо:** (8) — *Видите, слышите, как он меня страмит, князь! — покраснев и действительно выходя из себя, вскричал Лебедев* (Достоевський: 214). — *Đó, hoàng thân, ngài thấy đó, ngài nghe hắn si nhục tôi ra sao rồi đó chứ — Lebedev mặt đỏ như gấc [= (рос.) покраснел как гак], lão hét tướng và chẳng còn chút tự chủ nào nữa* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 296).

Збліднення (рос. *побледнение*) від хвилювання та страху у в'єтнамській мові було перекладено як *trắng bệch* (побіліти), або *tái đi* (біло-зелений) колір шкіри. **Пор.:** (9) *Князь встал совершенно убитый; они рассказывали потом, что он «ужасно как побледнел», действительно, у него почти подсекались ноги. — Hoàng thân ngồi đó bất động như một cái xác, người ta kể rằng mặt ông ấy trắng bệch lên vì kinh hoàng* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 915). (10) *Она [Аглая Ивановна] уже не покраснела, а побледнела, выговаривая это...* (Достоевський: 240). — *Nàng không đỏ mặt nữa, nhưng mặt nàng trắng bệch đi lúc nói những lời này...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 648). (11) — *Что вы знаете о моём положении, чтобы сметь судить меня? — вздрогнула Настасья Филипповна, ужасно побледнев* (Достоевський: 316) — *Cô biết gì về cảnh ngộ của tôi mà dò xét tôi cơ chứ? — Naxtaxia Philippovna hỏi, nàng run lấy bẩy và tái hẳn người lại* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 856). (12) *Афанасий Иванович побледнел, генерал остолбенел; все оставили глаза и протянули головы* (Достоевський: 170). — *Afanaxi Ivannovitr tái mặt, ông tướng thì trân người; mọi kẻ khác uốn người nhìn trân trối...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 236). (13) *Он побледнел и на мгновение остановился; угадать можно было, что сердце его билось ужасно* (Достоевський: 89). — *Mặt hắn tái xanh đi và sững người lại trong giây lát, có thể nhìn thấy tim hắn đập một cách dữ dội* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 369). (14) *... Вдруг всё лицо его преобразилось: он ужасно побледнел, губы его задрожали, глаза загорелись* (Достоевський: 123); — *nhưng đột nhiên mặt hắn biến dạng, tái xanh, đôi môi run cầm cập và đôi mắt hắn cháy lên niêm thù hận* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 456). (15) *В первое мгновение, когда он отворил ей дверь, он был бледен, теперь вдруг краска залила его лицо* (Достоевський: 456). — *Lúc đầu, khi mở cửa cho nàng, ngài tái xanh mặt mày, thế rồi lập tức mặt ngài lại đỏ bừng* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 153).

(16) *Князь быстро придвинулся к нему, почти вплоть, и различил бледное лицо Рогожина* (Достоевський: 399). — *Hoàng thân vội quay sang gã, suýt chạm phải người gã và nhận ra khuôn mặt tái xanh của Rogojin* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 545). (17) — *Шагу теперь не смеи ступить ко мне, — вскочила Лизавета Прокофьевна, побледнев от гнева...* (Достоевський: 178). — *Từ giờ trở đi, ngài đừng có hồng bước vào nhà tôi nữa!* — *Lizavetta Prokofievna nháy nhóm người mà lên, mặt bà tái ngắt vì giận...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 484).

Гнів і обурення в російській мові виражає збліднення (рос. *побледнение* ← від слова *бледный*), почервоніння (рос. *покраснением* ← від слова *красный*) губ та обличчя або дієсловами *вспыхивать/вспыхнуть, побагроветь*. У в'єтнамському мовленні дієслово *đỏ* («почервоніти») має нейтральні характеристики і повідомляє загальну інформацію про зміну кольору. Близькі за значенням російські дієслова перекладають дієсловом *tím tái* і прикметником *tía tai* (обидва слова від кореня *tím* — «фіолетовий»), які позначають насичений фіолетовий, тобто похмурий колір обличчя. Дієслово *tím tái* і прикметник *tía tai* характеризують більш насичений колір і мають більшу інтенсивність, вказують на більший ступінь гніву. Порівняйте: (18) — *Настасью Филипповну? А разве она с Лихачёвым...* — *злбно посмотрел на него Рогожин, даже губы его побледнели и задрожали* (Достоевський: 5). — *Nahtaxia Filippovna à? Nàng và Likhachov đã...? Rogojin nhìn lão kia giận dữ đến độ tôi già tím tái lại run rẩy* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 18). (19) — *Как... так неужели правда, что он там был?* — *воскликнул Ганя, вспыхнув от стыда и бешенства: — боже, да ведь ты оттуда!* (Достоевський: 18). — *Trời đấy! ra ông ta có đến đấy à? — Ganhia kêu lên, gã đỏ mặt tía tai vì giận, vì xấu hổ. — Nhưng cô vừa ở đó về mà!* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 704). (20) *Старик побагровел, поднял руки и прокричал...* (Достоевський: 525). — *Ông lão tím mặt lại hai tay giơ lên trời mà hét...* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 715). (21) *Аглая топнула ногой и даже побледнела от гнева* (Достоевський: 292). — *Agalia giậm chân và khuôn mặt tím tái [= став фіолетовим] đi vì giận* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 788). В'єтнамці часто використовують слово *tím* («фіолетовий»), аби висловити гнів, у якому змінюється колір шкіри обличчя людини. Пор.: гнів Аглаї: (22) *В каждой гневливой выходке Аглаи (а она гневалась очень часто), почти каждый раз, несмотря на всю видимую её серьёзность и неумолимость, проглядывало столько ещё чего-то детского, нетерпеливо школьного и плохо припрятанного, что не было возможности иногда, глядя на неё, не засмеяться, к чрезвычайной, впрочем, досаде Аглаи, не понимавшей чему смеются, и «как могут, как смеют они смеяться»* (Достоевський: 270). — *Mỗi khi Agalia giận (mà nàng hay giận lắm), cái nét hờn giận, khăng khăng của nàng luôn mang một vẻ thật trẻ thơ, thật nữ sinh, và thật nóng nảy, đến nỗi lắm lúc người khác nhìn mà không thể nín được cười, rồi nàng giận tím gan vì không hiểu người ta cười cái gì và làm sao mà họ dám cười* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 371). У наступному прикладі дієслово *посинеть*, що виражає хвилювання, страх, сором Рогожина перед Настасією Пилипівною, було перекладено словом *tím* (= стало фіолетовим), а дієслово *побледнеть* — словом, що означає у в'єтнамській мові «позеленіти». Пор.: (23) *Очевидно, у него и в помыслах не было встретить её здесь, потому что вид её произвёл на него необыкновенное впечатление; он так побледнел, что даже губы его посинели* (Достоевський: 124). — *Rõ ràng là chẳng bao giờ gã lại mơ tưởng đến việc gặp nàng ở đó cả, vì cứ trông thấy nàng là gã lại xúc động ghê gớm: người gã thoát tái xanh, đôi môi gã tím ngắt* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 170).

У російській мові гнів ще може передаватися дієсловом *почернеть* (про шкіру обличчя). Як і дієслово *посинеть*, у в'єтнамському тексті його перекладено дієсловом *tím* («стати фіолетовим»). Пор.: (24) *Ганя топнул ногой от нетерпения. Лицо его даже почернело от бешенства* (Достоевський: 47). — *Ganhia giậm chân bực bội. Mặt gã tím vì giận* (Phạm Xuân Thảo, 2002: 129).

В описі обличчя суддів у романі «Мати» Максим Горький часто використовував колоративи *бледный, белый, серый, зелёный, жёлтый*, наголошуючи на хворобливому стані та фізичній слабкості цих людей. Всі ці колоративи перекладені відповідно до оригіналу, оскільки їх сприйняття є еквівалентним у російській та в'єтнамській мовних картинах світу. Ми знайшли лише один випадок використання іншого відповідника. Пор.: (25) *Поведение Андрея явно изменило судей, его слова как бы стерли с них что-то, на серых лицах явились пятна, в глазах горели холодные, зелёные искры* (Горький: 310). — *Rõ ràng là cử chỉ của Andréy đã thay đổi thái độ của bọn quan tòa như đã tước mất cái gì của chúng. Trên khuôn mặt xám xịt của chúng đã ửng [= їхні сірі обличчя червоніють; (рос.) их серые лица краснеют] lên từng vệt, mắt chúng lóe lên những tia lửa lạnh lẽo, vàng vọt [= у їхніх очах горіли холодні жовті іскри; (рос.) в их глазах горели холодные жёлтые искры]* (Phan Thảo, 2016:

486). Перекладач замість *xanh* (зелений) використав *vàng* (жовтий), бо цей колоратив більш відповідає в'єтнамському сприйняттю зазначеної реалії. У в'єтнамській мові колоратив *màu xanh lá* (зелений) часто використовують для характеристики нездорової та худої людини; *màu vàng* (жовтий) часто вживають, описуючи шкіру та очі нездорової людини або натякаючи на її хворобливий стан, напр.: *đôi mắt màu vàng* (жовті очі), *da vàng* (жовта шкіра), *da vàng nhạt* (блідо-жовта шкіра); *xám* (сірий) символізує підлість, нелегальність. Автор показує гнів і агресивність суддів через поведінку Андрія (обличчя червоніють, (рос.) *лица краснеют*; похмуре обличчя, (рос.) *мрачное лицо*; холодний погляд, (рос.) *холодный взгляд*), а також їхню фізичну слабкість (жовті іскри, (рос.) *жёлтые искры*).

У російській та в'єтнамській мовах прикметник *белый* (*trắng bạch*) визначає страх або хвилювання людини, а також її хворобливий стан. Пор.: (26) *Судья с больным лицом, его пухлый товарищ и прокурор смотрели в сторону подсудимых. А сади судей, с портрета, через их головы, смотрел царь, в красном мундире, с безразличным белым лицом, и по лицу его ползало какое-то насекомое* (Горький: 316). — *Tên bồi thẩm có bộ mặt bệnh hoạn, tên đồng nghiệp bụng phệ của hắn và tên chương lý thì nhìn các bị can. Và phía sau, trên đầu chúng, Sa hoàng mặc phẩm phục màu đỏ đang nhìn xuống, một con bọ đang bò trên cái mặt trắng bạch lạnh lùng ấy* (Phan Thảo, 2016: 493). Ми бачимо, що переклад відповідає оригіналу семантично й за використанням засобів вираження.

Висновки. Таким чином, наш аналіз свідчить про те, що кольоролексеми (колоративи), які представляють обличчя людини, дають змогу передавати різноаспектну інформацію про її емоції, психічний стан, почуття, стан здоров'я. Ми виявили 11 кольоролексем, які називають основні частини колірної спектру шкіри обличчя в ситуаціях, коли автор передає емоційний стан або емоційні реакції персонажів. Універсальними для російської та в'єтнамської мов можна вважати лексеми, які передають почервоніння або побагровіння, спалах, побіління, збліднення, посиніння, почорніння, пожовтіння, посіріння шкіри обличчя. Серед російських лексем це: *покраснеть*, *побелеть*, *побледнеть*, *посинеть*, *почернеть*, *вспыхнуть*, *побагроветь*, *жёлтый*, *белый*, *серый*. Безеквівалентними в російській мові лишилися лексеми *фиолетовый* (в'єтн. *tím*) у ситуації відображення емоції гніву на обличчі; *побледнеть* у ситуаціях відображення емоцій збентеження

й сорому; *позеленеть* у ситуаціях відображення емоцій сорому або роздратування, агресії. Для позначення однієї емоції в художньому тексті автори можуть використовувати різні колоративи. Більшість лексем, які використовують у таких ситуаціях, можна вважати універсальними в російській і в'єтнамській мовах. А безеквівалентні кольоролексеми відображають лінгвокультурні особливості, формуючи різні картини світу національних мов. В описах міміки персонажів письменник або перекладач можуть використовувати не лише безпосередні колоративи, а й колоративні метафори, метонімії, порівняння, епітети, фразеологічні одиниці.

Таблиця 1

Кольоролексеми на позначення міміки людини в російській і в'єтнамській мовах

№	Російські кольоролексеми мімічної поведінки обличчя	Переклад в'єтнамською мовою	Емоція, що передається в російському мовленні	Емоція, що передається у в'єтнамському мовленні
1	<i>вспыхнуть</i>	<i>tím</i> (стати фіолетовим)	гнів	гнів
2	<i>побагроветь</i>	<i>tím</i> (стати фіолетовим)	гнів	гнів
3	<i>побелеть</i>	<i>trắng bạch</i>	хвилювання, страх, жак	хвилювання, страх, жак
4	<i>побледнеть</i>	<i>tái</i>	збентеження, сором, страх	страх, гнів
5	<i>пожелтеть</i>	<i>vàng vọt</i>	хворобливий стан, слабкість	хворобливий стан
6	<i>позеленеть</i>	<i>xanh</i>	сором, страх, агресивність	страх, хворобливий стан
7	<i>покраснеть</i>	<i>đỏ</i>	збентеження, сором, гнів	збентеження, сором, гнів
8	<i>посереть</i>	<i>xám</i>	гнів, агресивність, маркер підлого вчинку	гнів, агресивність
9	<i>посинеть</i>	<i>tím, tím tai</i>	страх, гнів	страх, жак
10	<i>почернеть</i>	<i>tím</i> (стати фіолетовим)	гнів	гнів
11	<i>фиолетовый</i>	<i>tím</i> (стати фіолетовим)		гнів

ЛІТЕРАТУРА

- Базима Б. А. Колір і психіка : Монографія. Харків : ХГАК, 2001. 172 с.
- Горький М. Мати. URL : https://royallib.com/book/gorkiy_maksim/mat.html/ (дата звернення 06.02.2019 та ін.).
- Достоевський Ф. М. Ідіот. URL : http://royallib.com/book/dostoevskiy_fedor/idiot.html/ (дата звернення 06.02.2019 та ін.).
- Коротка історія розвитку науки про колір. *Познайка* : URL : <https://poznayka.org/s63577t2.html?ysclid=lkejcenvly704918069/> (дата звернення 20.02.2023).
- Goethe J. W. Theory of Colours / transl. from German by Ch. Lock Eastlake. London : John Murrey, 1840. 491 p. URL : <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015011595272/> (дата звернення 18.02.2023).
- Phạm Xuân Thảo, Đoàn Tử Huyền. Fedor Mikhailovich Dostoevski. Gã khờ. Hà Nội : Nhà xuất bản Văn học, trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông tây, 2002. 951 с.
- Phan Thảo. Maxim Gorky. Người mẹ. Hà Nội: Nhà xuất bản Văn học, trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông tây, 2016. 528 с.
- Schopenhauer A., Runge Ph. O. On Vision and Colors / [transl. from German by G. Stahl]. New York : Princeton Architectural Press, 2010. 168 p.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF LEXICAL COLORATIVES AS MARKERS OF MIMICRY OF CHARACTERS IN RUSSIAN AND VIETNAMESE ARTISTIC SPEECH

TRẦN THỊ XUYẾN

Post-graduate student of the Department of General and Slavic Linguistics,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odessa, Ukraine
e-mail: tranthixuyen12sls@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0530-2668>

SUMMARY

The purpose of this research is to determine the role of coloratives in revealing the emotional behavior of characters in F. M. Dostoevsky's novels «The Idiot» and M. Gorky's «Mother». These texts widely present a variety of emotional situations, describe verbal and non-verbal emotional behavior of a person, means and ways of communicating emotions with the help of coloratives in the description of facial expressions of characters. The object of study is facial coloratives, with the help of which the authors express certain emotional reactions of the characters in the original Russian texts of the mentioned novels, and the translators of these novels into Vietnamese are the Vietnamese counterparts of such coloratives. The subject of the research is the common features and peculiarities of conveying the emotional state of artistic characters in Russian and Vietnamese linguocultures using facial coloratives. The methods of comparative, semantic,

cognitive, linguocultural analysis, paraverbal analysis, descriptive method are applied. The result of the textual analysis was the discovery of 11 color tokens, which name the main parts of the color spectrum of the facial skin in situations where the author conveys the emotional state or emotional reactions of the characters. Conclusions: coloratives that represent a person's face make it possible to convey a lot of information about his emotions, mental state, feelings, and state of health. Most facial coloratives are equivalent for Russian and Vietnamese, although there are also nonequivalent ones.

Key words: colorative, color lexeme, emotions, face, facial expressions, language picture of the world.

REFERENCES

- Bazima B. A. (2001). Kolir i psikhika [Color and Psyche]. Kharkiv : ХГАК [in Ukrainian].
- Gorkiy M. Mother. URL : https://royallib.com/book/gorkiy_maksim/mat.html/ (дата звернення 06.02.2019 та ін.).
- Dostoevskiy F. M. Idiot. URL : http://royallib.com/book/dostoevskiy_fedor/idiot.html/ (дата звернення 06.02.2019 та ін.).
- Korotka istoriya rozvytku nauky pro kolir [A Short History of Development of Science about Color]. *Poznayka* : URL : <https://poznayka.org/s63577t2.html?ysclid=lkejcenvly704918069/> (дата звернення 20.02.2023) [in Ukrainian].
- Goethe J. W. (1840). Theory of Colours / transl. from German by Ch. Lock Eastlake. London : John Murrey. URL : <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015011595272/> (дата звернення 18.02.2023).
- Phạm Xuân Thảo, Đoàn Tử Huyền. (2002). Fedor Mikhailovich Dostoevski. Gã khờ. Hà Nội : Nhà xuất bản Văn học, trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông tây [in Vietnamese].
- Phan Thảo (2016). Maxim Gorky. Người mẹ. Hà Nội: Nhà xuất bản Văn học, trung tâm Văn hóa Ngôn ngữ Đông tây [in Vietnamese].
- Schopenhauer A., Runge Ph. O. (2010). On Vision and Colors / [transl. from German by G. Stahl]. New York : Princeton Architectural Press.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2023

УДК 005.57(075)

<https://doi.org/10.24195/2616-5317-2023-36-12>

СЕМІОТИЧНІ ЧИННИКИ В РОБОТІ ПЕРЕКЛАДАЧА (ЕЛЕМЕНТИ КІНЕСИКИ)

Хуан Юйцзе

викладач-стажист кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: huang.yujie@pdpu.edu.ua

Лі Сюелу

викладач-стажист кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: liu.xuelu@pdpu.edu.ua

Лю Юйцзе

викладач-стажист кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: liuyujie-21@pdpu.edu.ua

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено огляду семіотичного навантаження основних рухів долоней і мімічних м'язів у різних культурах. Її завдання — виділити типові для східних і західних традицій невербального спілкування кінесими (на матеріалі невербальних засобів, пов'язаних із рухами рук, долоней і очей) та схарактеризувати їхню комунікативну семантику як допоміжних засобів, на які потрібно звертати увагу перекладачам. Спостереження за східними та західними культурами невербальної комунікації показує спільність

багатьох кінесем для цих світів, однак семіотичне навантаження однакових рухів у різних культурах часто не збігається, ба, більше — демонструє абсолютно протилежні комунікативні сенси. В цьому інколи переконують власне мовні аналоги невербальних знаків, зокрема фразеологізми. Руки й погляд візаві — перше, що впадає в око при початковому встановленні зорового контакту й попередньому оцінюванні адресата, а отже, етнічну семіотику обох наборів кінесем необхідно правильно і вчасно інтерпретувати, що є одним із важливих чинників якісного перекладу.

Ключові слова: невербальний, лінгвальний, комунікація, переклад, кінесика.

Вступ. Кінесика як сума рухів тіла (жестів, мімки, пантоміміки, напряму погляду), хоч і допоміжний, але надзвичайно важливий спосіб міжособистісного спілкування. Цей засіб ще влучно визначають як «імпліцитну риторику» (Mehrabian, 2017: 54 і наст.). Для фахівців із усного перекладу знання кінесичних елементів є нагальною необхідністю, оскільки нехтування ними, неувага до деяких рухів тіла, важливих для невербального сегмента комунікативної культури багатьох народів, часто призводить до непорозумінь, відсутності бажаного результату спілкування або загалом унеможливорює досягнення цілей комунікації. Зміст, набір і комбінація рухів (вони становлять «граматику» невербальної поведінки) людського тіла можуть відрізнятися в різних традиціях комунікації, тому спільні для кількох культур жести часто мають абсолютно різну семантику, на що потрібно зважати при спілкуванні. Існують і рухи, специфічні, унікальні для традицій спілкування якогось одного етносу; це так звані етнографічні жести, що становлять своєрідну «лексику» невербального обміну думками в рамках ритуалу, міжособистісного етикету (при *першому* знайомстві, при зустрічі з *уже* знайомими, в присутності старших за віком, статусом тощо). Акцент на вивченні такого матеріалу сприяє якісній підготовці перекладачів, а тому завжди буде **актуальним**.

Розвідка присвячена огляду семіотичного навантаження основних рухів долоней і мімічних м'язів у різних культурах, що становить нашу **мету**. Відповідно, її **завдання** — виділити типові для східних і західних традицій невербального спілкування кінес[се]ми та схарактеризувати їхню комунікативну семантику як допоміжних засобів, на які потрібно звертати увагу перекладачам.

Методи, використані в студії, це: описовий, пояснювальний, зіставний, (частково) метод класифікації.

Аналіз матеріалу. Отже, розглянемо основні значення, якими наділяються рухи долоней і рухи лицьових м'язів у комунікативних традиціях деяких культур Заходу та Сходу.

І. ДОЛОНІ

1.1. Положення долоней як маркер емоційного, фізичного та інтелектуального стану комунікантів. Вираження вольових зусиль через положення долоней.

Поплескування — ознака:

а) радості, якщо йдеться про плескання в долоні (в деяких культурах Європи супроводжується сміхом);

б) знервованості, нетерпіння коли йдеться про поплескування (книгою, віялом, стеком etc.) по розкритій долоні *лівої* руки (в традиціях невербального спілкування слов'ян, німців, англійців, американців);

в) здивування, якщо долонею лясають по лобі (вірогідний еквівалент вербального «Як я міг забути!», «Це ж так просто!»). Щоправда, існують і етнокультурні відмінності в семантиці цієї дії. Наприклад, у німецькій комунікативній традиції цей акт означає, що почутий вислів видається співрозмовнику безглуздом, і таке саме значення він мав у «дворовій субкультурі» деяких регіонів України початку 90-х років минулого століття.

Повільне тертя долонями одна одну сигналізує про передчуття чогось приємного, а *швидке* — про сильне збудження комуніканта. А от у китайській традиції використання рухів тіла тертя долоней [suǒshǒu] — ознака того, що людина змерзла. В корейській же культурі подібний жест у деяких етнографічних регіонах є наслідком шаманської практики задля «кликання» удачі перед подорожжю чи просто для поліпшення здоров'я.

Підкликання долонею. У різних системах засобів невербального спілкування цей жест дійсно може означати бажання покликати когось до себе. Проте існують нюанси, які потрібно знати перекладачу. Зокрема, в російській, українській, білоруській і китайській культурі мовленнєвої взаємодії дійсно кличуть, долонею, загинаючи пальці, однак **східні слов'яни** при цьому спрямовують долоню *вгору*, тоді як **китайці** — *навпаки*.

Зчеплення рук за спиною або ж накладання долоні на долоню сигналізують про занадто високу зарозумілість того, хто демонструє таке

положення рук, чи про почуття явної переваги над іншими комунікантами.

Долоні вгору (palms up), наприклад, в англійській системі невербальних засобів спілкування є еквівалентом будь-якої фрази, що засвідчує невпевненість одного з комунікантів. Досить часто ця дія супроводжує вислови *I think... I gess...*

Долоні вниз (palms down) фактично означає, що вислів, який супроводжується цим жестом, є остаточним, не може бути оскарженим, не підлягає сумніву. Його використовують при фразах, до складу яких входять лексичні одиниці *clearly* 'очевидно', 'звісно', 'певна річ', *certainly* 'звісно', 'безумовно', *no doubt* 'без сумніву', *absolutely* 'абсолютно', 'безумовно' etc.

Долоня, повернена вгору під долонею партнера, означає готовність підкоритися, це несвідомий знак співрозмовнику, чие домінування в ситуації визнається (див. ще: Гавриш, 2010). Пор. відбиття такої культурної семантики власне у мові, зокрема, у фразеології: кит. 得心应手 — *так, як хоче (хотілося), слухняний [чийсь] волі* зі стрижневим поняттям *рука, долоня*, позначеним відповідним ієрогліфом 手.

Долоня, повернена вниз на долоні партнера, в традиціях невербального спілкування деяких етносів висловлює прагнення домінувати, спробу власноруч контролювати ситуацію. В російському старому фразеологізмі *моя завжди сверху твоей будет* означає саме долоню (вказівка на випущений при еліпсисі компонент — жіночий рід присвійного займенника *моя*) в ситуації укладання нерівної угоди, один із комунікантів (хто підкоряється) простягає руку долонею вгору, а другий (хто має виграшну позицію) — долонею вниз. Ще одна ілюстрація — англ. прислів'я *upper hand* — *рука (мається на увазі долоня) сверху, означає 'мати перевагу'*.

Кілька слів про **комбіновані жести**, в яких беруть участь не лише долоні.

Знизування плечима з піднятими долонями вгору кистями рук — жест, який маніфестує невпевненість одного з комунікантів або незнання ним чогось, важливого при розмові.

Уклін із опущеною головою при опущених і притиснутих до тіла руках. У деяких країнах Середнього Сходу такий жест, коли долоня правої покриває кисть лівої, є вказівкою на шанобливе вітання;

З'єднані долоні, прикладені до голови чи грудей. Цей жест використовується в місцевій культурі невербальної комунікації Таїланду. Зокрема, їх прикладають тим вище, чим значнішим є статус особи, якій цей жест адресований.

Із літератури про роль долоней (і загалом рук) в американській традиції невербального спілкування див.: (Pease, 2004: 20, 27, 28, 31–32).

1.2. Мовні еквіваленти невербальних засобів спілкування — рухів рук. Жести здебільшого виконують допоміжну роль в процесі комунікації, однак часом семіотика рухів тіла «інтегрується» в семантику мовних одиниць, дістаючи подвійного кодування в парі «природна мова — мова тіла». Обриси екстралінгвальної, невербальної поведінки добре засвідчені фразеологією різних мов, і їх потрібно враховувати в практиці усного перекладу. Пор. такі показові приклади, як англ.:

To force someone's hand — спонукати до думки, подати ідею

To have a hand in smth — докласти руку

To have a light hand — бути делікатним, тактовним (у розмові)

To have a heavy hand — бути суворим, нетактовним

To get/take the upper hand — взяти під контроль, мати перевагу в чомусь

To get out of hand — вийти з-під контролю (рос. отбиться от рук).

upper hand — мати перевагу

Ці приклади, а також багато інших непогано ілюструють шаблони невербального спілкування, описані вище (див.).

II. ОЧІ ТА ПОГЛЯД

Першим кроком до спілкування досить часто є зоровий контакт між потенційними комунікантами, який одразу може визначити характер і атмосферу вербальної взаємодії, тобто багато в чому він детермінує її можливі результати. Отже, навряд чи можна нехтувати знаннями окулесики задля досягнення ефективності перекладу. Аксиоматичним є твердження, що для по-справжньому ефективного спілкування потрібен постійний зоровий контакт, який учасники вербального обміну мають підтримувати, поки триває розмова, відводячи йому більшість часу. Нічого не вдієш, оскільки неможливо оминати нерозривний зв'язок типової для культури спілкування «поведінки погляду» та контактності/дистантності комунікації.

Тут доречно нагадати деякі положення семіотики обличчя, важливі для нашої теми. Йдеться про функції погляду та «базові» значення виразу очей.

Погляд має такі основні *функції*, важливі для комунікації:

– когнітивна (комунікант прагне передати важливу для нього інформацію та прочитати відгук на неї в очах адресата, тобто дізнатися, про першу реакцію співрозмовника);

– моніторингова (фізіологічна реакція на потребу збільшити або зменшити обсяг трансльованої інформації, що надходить до учасників комунікативної дії);

– емотивна (передає відповідні почуття);

– волюва (транслює волю, бажання комунікантів);

– контрольна (перевірка, наскільки повно сприйняте трансльоване повідомлення, чи зрозуміле воно адресату);

– регулятивна (очима висловлюється вимога обов'язково відреагувати на трансльоване повідомлення).

Відповідно до функцій, *вирази очей можуть означати*:

– готовність до спілкування;

– вплив на волю співрозмовника;

– контроль над співрозмовником і його поведінкою;

– бажання встановити вербальний контакт і отримати необхідні свідчення;

– висловлення почуттів.

У різних етносів погляд може сприйматися в той чи той спосіб залежно від місцевих культурних реалій і традицій спілкування, в яких завжди існують важливі невербальні нюанси. При цьому очікувана/неочікувана реакція співрозмовника при усному спілкуванні після встановлення зорового контакту залежить від кількох характеристик і, звісно, типу погляду. Погляди визначаються з урахуванням таких **критеріїв**, як:

– тривалість;

– інтенсивність;

– статичність/динамічність.

Відповідно, **основні характеристики погляду** — це:

– напрям;

– тип погляду (як спосіб візуального впливу), а саме: а) прямий погляд в очі (він часто сприймається як погляд виклику); б) гіпно-

тичний (змушує підкоритися без спротиву); в) агресивний (викликає в адресата збудження, ставить його в незручне становище).

2.1. Сприйняття прямого погляду носіями азійських культур невербального спілкування. Носії східних традицій комунікації некомфортно почуваються, коли співрозмовник демонструє прямий погляд в обличчя (face gaze) або ж прямий погляд в очі (direct eye gaze).

Японці, чия етика побудована саме на ввічливості, не дивляться в очі співрозмовнику, вони радше глядітимуть у бік шиї свого візаві (Pronnikov, Ladanov, 1996). Тут доречно наголосити, що в японських лекторів не прийнято дивитися на слухачів. Для зворотного зв'язку їм достатньо випрямленої спини та злегка схиленої вперед голови тих, хто сидить в аудиторії, аби показати пильну увагу, глибоке зацікавлення тим, що повідомляє співрозмовник. Перекладач-європеєць, розмовляючи з японцем, який не дивиться на нього, може сприйняти це як відсутність контакту зі співрозмовником, натомість, і прямий погляд європейця погано сприймається японцем (Bornlund, 1975).

У комунікативній культурі китайців прямий погляд узагалі вважається формою агресії, спробою пригнітити співрозмовника. Не дарма в китайській мові фразема 目不转睛 [mu bu zhuan jing] (дослівно — mu 'око' & bu 'ні' & zhuan 'повертатися' & jing 'очне яблуко') має згубне значення, позначаючи що в очах *не рухаються* («*повертаються*») очні яблука.

Щоправда, Схід також неоднаковий щодо оцінки прямого погляду. Наприклад, араби вважають відсутність прямого погляду як *про-яв неухаги, неповаги*, і це теж позначається на результаті спілкування, тим більше в умовах усного двостороннього перекладу.

Отже, задля уникнення проблем при усному перекладі мовлення носіїв подібних культурних «уподобань» варто використовувати так званий односторонній погляд (one-sided look), тобто погляд однієї людини на іншу без акценту на обличчі. Альтернативою такому погляду в ситуації, коли прямий контакт очей небажаний, доцільно намагатися уникати погляду (gaze avoidance), тобто прагнути не дивитися в очі співрозмовнику, або ж загалом «пропускати» погляд (gaze omission), тобто намагатися зовсім не дивитися на співрозмовника.

2.1.1. Гендерні та статусні обмеження в культурі прямого погляду. У країнах Південно-Східної Азії жінкам просто заборонено дивитися

прямо у вічі чоловікам, особливо незнайомим. У цих країнах підлеглі не дивляться у вічі начальникам, оскільки подібна дія розцінюється як *зухвалість, неповажлива поведінка*, звідси може виникнути непорозуміння. Все це потрібно враховувати перекладачу в умовах комунікації з носіями культурних традицій Азії.

2.1.2. Кількість поглядів у обличчя. В комунікативних культурах Азії, Африки велика кількість поглядів, спрямованих на обличчя, вважається *ознакою неповаги чи переваги*.

2.2. Сприйняття прямого погляду носіями європейських культур невербального спілкування. Протилежна картина спостерігається в західних культурах спілкування. По-перше, для носіїв південноєвропейських традицій спілкування нормою є довга тривалість погляду порівняно з північними європейцями. По-друге, прямий погляд сприймається як ознака ширості: американці часто (і це добре проілюстровано їхнім кінематографом різного часу) не довіряють співрозмовнику, який з певних причин не дивиться їм у вічі. Отже, тривалість візуального контакту між учасниками комунікативного акту фактично прямо пропорційна зростанню довіри між ними. І навпаки, відсутність прямого погляду часто сигналізує, що співрозмовник не цікавий іншим комунікантам.

Отже, найдоцільнішою тактикою перекладача усного мовлення в середовищі, де панують такі комунікативні уподобання й етика, буде використання або так званого спільного погляду (mutual gaze) — погляду партнерів один на одного, або контакту очей (візуальний контакт = eye contact), як це відбито в семантиці власне мовного звороту англ. *to see eye to eye to with someone* — *дивитися очі в очі з кимось*.

2.3. Особливості семіотики погляду (з урахуванням культурних складників).

У світогляді більшості європейських і американської культур відкритий (тобто прямий) погляд — чіткий маркер відсутності провини. Однак, якщо перекладач працює з полікультурним контингентом, він мусить зважати на деталі, властиві поведінці членів такого полікультурного колективу. Добре відомим, практично хрестоматійним, є випадок, коли вчитель школи в США в класі, де навчалися носії різних культур спілкування, покарав ні в чому не винного учня з Пуерто-Ріко, зрозумівши його погляд у землю як ознаку провини. Учень розповів про несправедливість батькам, які мусили звернутися до ди-

ректора школи, аби розібратися, в чому причина покарання. Дізнавшись про те, які критерії «визначення» винного використав педагог, батьки пояснили, що їхній син добре вихований. Річ у тім, що пуерториканський етикет зобов'язує дітей не дивитися в очі, коли до них звертається вчитель — шанована в їхньому суспільстві особа. Отже, те, що вчитель сприйняв як прояв провини, насправді було знаком поваги до нього [R. Brislin]. І загалом, у комунікативних традиціях Латинської Америки прийнято вчити дітей опускати очі при розмові зі старшими за віком.

Однак і в деяких штатах США правила етикету змушують молодшого не дивитися прямо в обличчя старшій за віком людині.

Тут можна акцентувати на кількох функціях, які в європейській, американській та китайській культурах невербальної комунікації виконує прямий погляд із широко розкритими очима:

– сильний подив (при цьому широко розкриті очі передають різні ступені подиву, аж до потрясіння). Еквівалент широко розплющених очей в мовних одиницях, наприклад, становить китайський фразеологізм із відповідним соматизмом 目瞪口呆 [mu deng kou dai] — (загальний сенс) *очі на лоб лізуть*, тобто очі розширюються від переляку (подиву) і широко розтуляється рот;

– нерозуміння чогось;

– сильне бажання щось мати. Пор. вираження подиву в комбінації мовних засобів, напр., китайських: 目光如炬 [mu guang ru ju], дослівно — *mu guang* ‘погляд’ & *ru* ‘як’ & *ju* ‘вогонь, смолоскип’, тобто *погляд вогняний* або ж *очі горять як смолоскип*;

– переляк. Пор. у мовній картині світу китайців «вирячувати» очі як ознаку переляку: 目瞪口呆 [mu deng kou dai] (дослівно: *mu* ‘очі’ & *deng* ‘вирячувати’ & *kou* ‘рот’ & *dai* ‘який зацепенів’), тобто *остовніти з виряченими очима і розтуленим ротом*.

– біль. Пор. рос. *глаза чуть не вылезли* (від болю), тоді як при доданні слова *лоб* ця модифікована фразема означає сильний подив;

– неприязнь. Пор. в мовному еквіваленті англ. *give someone the evil eye* — *подивитися на когось злим оком*;

– зацікавленість комуніканта чим-або ж ким-небудь. В цьому разі сума мікрорухів мімічних м'язів (м'язів обличчя) в традиціях невербального спілкування китайців має аналог на власне мовному рівні, пор. 眼花缭乱 [yan hua liao luan], власне — *я бачу багато гарного й не*

знаю, що обрати, а також 目不暇接 — *очі розбіглися* (про стан людини, пов'язаний із розмаїттям вражень щодо побаченого, а також із розмаїттям однаково цікавих предметів, які приваблюють людину, розвиваючи її зацікавленість). Зазначений вище фразеологізм 目光如炬 [mu guang ru ju] може вживатися й у значенні ‘хтось пристрасно зацікавився чимось’;

– увагу. Пор. ідіоми, які дублюють семіотику прямого погляду: англ. *keep one's eye on the ball* — бути зосередженим на тому, що ви робите нині, фокусувати свою увагу на поточних задачах, *бути уважним*.

Отже, кожна етнічна культура спілкування як частина загальнонародної культури виробляє свою суму правил для регулювання поглядів і візуальної уваги. Мета цього — *підтримувати* в представників етномовного колективу впевненість у тому, що вони прив'язані один до одного, і одночасно *приборкувати* агресію, що інколи виникає при комунікації. Тож, не дивно, що багато чого в розумінні цих правил може сказати окулесика.

Висновки. Побіжний огляд кількох кластерів елементів системи невербального спілкування в Європейській (й Американській), Азійській культурних традиціях засвідчує спільність багатьох кіне[се]м для цих світів, однак семіотичне навантаження однакових рухів у різних культурах часто не збігається, ба, більше — демонструє абсолютно протилежні комунікативні сенси. В цьому інколи переконують уласне мовні аналоги невербальних знаків, зокрема фраземи. Відповідно, для правильного акцентування на важливих у процесі усного перекладу культурних смислах перекладач повинен належним чином орієнтуватися в символах тієї мовної культури (та її екстралінгвальному супроводі), в парадигмі якої він працює. Особливу увагу при усному перекладі фахівець-перекладач має приділити сукупності рухів рук, зокрема положенню долоней, а також кінесемам, які «створюють» тип погляду, і власне типам погляду, для чого потрібно знати критерії, що висуваються до погляду в різних невербальних системах спілкування. Руки й погляд візаві — перше, що впадає в око при початковому встановленні зорового контакту й попередньому оцінюванню адресата, а отже, етнічну семіотику обох наборів кінесем необхідно правильно і вчасно інтерпретувати, що є одним із важливих чинників якісного перекладу.

Перспективи подальшої роботи в цьому напрямку ми бачимо в зіставному дослідженні семантики невербальних засобів комунікації в культурах Китаю та Європи.

ЛІТЕРАТУРА

Гавриш М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. *Мова і суспільство* : [збірник наук. праць]. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 208–214.

Bornlund D. C. Communicative styles in two cultures: Japan and the United States. *Organization of behavior in face-to-face interaction* [A. Kendon, R. M. Harris, M. R. Key — eds]. The Hague, Netherlands : Mouton, 1975. P. 427–456.

Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. Chicago : Aldine ; Atherton, 2017. 235 p.

Pease A., Pease B. *The Definitive Book of Body Language*. Australia : Pease International, 2004. 386 p.

Pronnikov V. A., Ladanov I. D. *Japanese*. М. : ViM, 1996. 398 p.

SEMIOTIC FACTORS IN THE WORK OF TRANSLATOR (ELEMENTS OF KINESICS)

Huang Yujie

teacher trainee of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, Ukraine
e-mail: huang.yujie@pdu.edu.ua

Li Xuelu

teacher trainee of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, Ukraine
e-mail: liu.xuelu@pdu.edu.ua

Liu Yujie

teacher trainee of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, Ukraine
e-mail: liuyujie-21@pdu.edu.ua

АНОТАЦІЯ

The paper is devoted to the consideration of semiotic load of the basic movement of the palms and mimic muscles at different ethnic cultures. Its task is to

highlight kinesemes, which are typical for Eastern and Western traditions of non-verbal communication (here is used data of non-verbal means, related to the movement of hands, palms and eyes) and characterize their communicative semantics as auxiliary means, which need to pay special attention of translators. Observation of Eastern and Western cultures of non-verbal communication evidences commonality of many kinesemes for these cultural worlds, however semiotic load of equal movements at different cultures often does not coincide and even more demonstrates absolutely opposite communicative meanings. Properly lingual equivalents of non-verbal means, particularly phraseologisms, sometime are able to confirm all told. Hands (palms) and gaze of the interlocutor are the details, which catch the eye in establishing of visual contact and preliminary evaluation of the counterpart. Consequently ethnic semiotics of both sets of kinesemes should be interpreted correctly and on time to provide high-quality translation.

Key words: non-verbal, lingual, communication, translation, kinesics.

REFERENCES

Gavrysh M. (2010). Neverbal'na povedinka v sytuatsiyakh sotsial'nogo ta sytuatyvnoho dominuvann'a [Non-verbal Behavior in the Situations of Social and Situational Domination]. *Mova i suspil'stvo* [Language and Society]. Lviv : LNU named after Ivan Franko, Vol. 1, pp. 208–214 [in Ukrainian].

Bornlund D. C. (1975). Communicative styles in two cultures: Japan and the United States. *Organization of behavior in face-to-face interaction* [A. Kendon, R. M. Harris, M. R. Key — eds]. The Hague, Netherlands : Mouton, pp. 427–456.

Mehrabian A. (2017). *Nonverbal Communication*. Chicago : Aldine ; Atherton.

Pease A., Pease B. (2004). *The Definitive Book of Body Language*. Australia : Pease International.

Pronnikov V. A., Ladanov I. D. (1996). *Japanese*. М. : ViM.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2023

**Вимоги до оформлення наукових праць,
що друкуються в «Науковому віснику Південноукраїнського
національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки»**

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ

Обсяг основного тексту статті (без анотацій та літератури) має становити не менше 0,5 др. арк. (12 с.), 21600–22000 знаків з пробілами. Шрифт тексту — Times New Roman, розмір 14, інтервал 1,5; поля з усіх сторін — 20 мм.

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Шифр УДК без абзацного відступу, у верхньому лівому куті першої сторінки.
2. Назва статті великими літерами напівжирним шрифтом, вирівняно по центру.
3. Інформація про автора (-ів): ім'я та прізвище — курсив, напівжирний шрифт (науковий ступінь, учене звання, посада, назва організації, в якій працює автор, країна, e-mail, ORCID ID, Researcher ID або Scopus ID — якщо автор має). Вирівняно по центру. Кегль 12, інтервал 1,0.
4. Анотація — слово «АНОТАЦІЯ» з абзацним відступом, великими літерами, напівжирним шрифтом, курсив. Обсяг 1500–1800 знаків без пробілів з ключовими словами. Текст анотації оформляється курсивом, інтервал між рядками одинарний, шрифт тексту — Times New Roman, розмір 12.
«Ключові слова» напівжирним шрифтом, абзацний відступ, курсив, інтервал між рядками одинарний, шрифт тексту — Times New Roman, кегль 12, курсив.
5. Текст статті містить три розділи: **вступ** (мета та завдання дослідження; матеріали та методи дослідження), **результати та дискусія, висновки**.

6. Цитування та внутрішньотекстове посилання у тексті подавати за стилем APA (American Psychological Association style), наприклад, (Петров, 2018); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад, (Петров, 2018: 120).

7. Таблиці, схеми, рисунки, діаграми розміщуються в центрі сторінки безпосередньо після посилання на них у тексті статті. Слово «Таблиця» та її номер пишуться курсивом зверху вирівняно справа, а рядком нижче вирівняно по центру — назва таблиці. Інші ілюстрації, теж нумеровані, підписуються знизу вирівняно по центру.

8. Формули подаються в окремому рядку вирівняно по центру, нумеруються арабськими цифрами в круглих дужках з правого боку сторінки.

9. Слово «ЛІТЕРАТУРА» пишеться великими літерами курсивом напівжирним шрифтом вирівняно по центру. Нижче подаються за алфавітом використані літературні джерела БЕЗ НУМЕРАЦІЇ. Література оформляється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015». Кегль 12, інтервал 1,0.

10. Після викладу матеріалу статті подається інформація англійською мовою відповідно до пунктів 2, 3, 4.

ЗРАЗОК

УДК 81'25:82–5:811.111=811.161.2

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНГЛОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Іван Петренко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Одеса, Україна

e-mail: ipetrenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0442-6837>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено опису лінгвокультурних особливостей англomовних промов політиків, а також засобам їх відтворення в перекладах українською мовою. Тема дослідження є актуальною з позиції функціонально-комунікативного підходу...

Ключові слова: політичні промови, лінгвокультурні особливості, перекладацькі операції, адекватність перекладу.

Текст статті.

Вступ (критичний аналіз наукових джерел, актуальність, методи та матеріал дослідження).

Результати та дискусія.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

Горбань Ю. А., Білик Ю. І., Дячук Л. В. та ін. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV–XX століть. Київ: Знання, 2007. 439 с.

METHODS OF REPRODUCING LINGUISTIC AND CULTURAL PECULIARITIES OF ENGLISH POLITICAL SPEECHES IN UKRAINIAN

Ivan Petrenko

Candidate of Philology, Associate Professor at the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»,
Odesa, Ukraine

e-mail: spetrenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0442-637>

SUMMARY

The article has been devoted to the description of linguistic and cultural peculiarities of English politicians and methods of their presentation in Ukrainian. The problem of the research is urgent taking into consideration the functional and communicative approach...

Key words: politicians' speeches, lingual and cultural peculiarities, translation operations, adequate translation.

REFERENCES

Horban Iu. A., Bilyk Iu. I., Diachuk L. V. та ін. (2007). Istoriiia suchasnoho svitu: sotsial-nopolitychna istoriia XV–XX stolit [History of the modern world: social-political history of the XV–XX centuries]. Kyiv: Znannia. 439 p. [in Ukrainian]

До статті додаються:

Довідка про автора (авторів) на окремому аркуші: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи (для аспірантів — місце навчання), посада, науковий ступінь, учене звання, домашня адреса (індекс обов'язково), адреса електронної пошти, контактні телефони, поштова адреса (або адреса відділення «Нової пошти») для надсилання друкованого екземпляру журналу.

Текст статті та додаткові матеріали надсилати електронною поштою на електронну адресу zhmaeva@gmail.com (у темі листа вказати прізвище автора).

Грошовий переказ сплачується після позитивного рішення редколегії про прийняття статті до друку. Редакційна колегія залишає за собою

право перевіряти отримані статті на наявність плагіату, віддавати надіслані статті на додаткове рецензування, а також відхиляти ті з них, які не відповідають вимогам або науковим напрямкам журналу.

Розмір коштів на покриття витрат з публікації статей у журналі «Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки» **складає 1000 грн.**

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ НЕ НЕСЕ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗМІСТ СТАТЕЙ ТА МОЖЕ НЕ ПОДІЛЯТИ ДУМКУ АВТОРА!

Мови публікацій: українська, англійська, німецька, польська, китайська, корейська.

ЗМІСТ

Олександр І. Гліаді

Море в поетичній мові давніх германців (свідчення текстів) 5

Наталія Г. Арефьєва

Діалектні фразеологічні словники в контексті лексикографії і фразеографії 34

Анжела Є. Болдирева, Людмила С. Яровенко

Прислів'я та приказки про багатство та бідність в англійській та україномовній картинах світу 54

Володимир А. Глуценко

Принципи й підходи у структурі порівняльно-історичного методу 70

Тетяна В. Громко

Основні концепції теорії реального моноговіркового дескрибування 83

Оксана К. Данилюк

Волинські народні географічні терміни на позначення болота: структурно-семантичні особливості 101

Ангеліна І. Демчук

Репрезентація сценарію «Conflict in the British Royal Family» в британському мас-медійному дискурсі 123

Тетяна М. Корольова, Валерія Смаглій, Світлана Ю. Юхимець,

Ольга Александрова

Шляхи формування термінологічної системи підмови морської тематики 135

Світлана Є. Степанова

Соціально-статусні маркери у мовленні персонажів п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч» 150

Євгеній М. Степанов

Концепти «лівий» і «правий» в українських і китайських сталих словосполученнях і прислів'ях 163

ЧАН Тхі Суєн

Зіставна характеристика лексичних колоративів як маркерів
міміки персонажів у російському та в'єтнамському
художньому мовленні 175

Хуан Юйцзе, Лі Сюелу, Лю Юйцзе

Семіотичні чинники в роботі перекладача (елементи
кінесики) 186

Вимоги до оформлення наукових праць, що друкуються
в «Науковому віснику Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського:
Лінгвістичні науки» 198

CONTENTS**Alexander I. Iliadi**

The Sea in Poetic Language of the Ancient Germans (Testimony
of the Texts) 5

Natalia G. Arefieva

Dialect Phraseological Dictionaries in the Context of Lexicography
and Phraseography 34

Angela Ye. Boldyreva, Liudmila S. Yarovenko

Proverbs and Sayings about Wealth and Poverty in English
and Ukrainian Pictures of the World 54

Volodymyr A. Glushchenko

Principles and Approaches in the Structure of the Comparative-
Historical Method 70

Tetiana V. Hromko

Basic Concepts of the Theory of Real Monoidiom Description 83

Oksana K. Danyliuk

Volyn Folk Geographical Terms for Denoting Swamp: Structural
and Semantic Peculiarities 101

Angelina I. Demchuk

Representation of the Scenario «Conflict in the British Royal
Family» in the British Mass-Media Discourse 123

**Tetiana M. Korolova, Valeriya Smaglyi, Svetlana Yu. Yukhimets,
Olga Aleksandrova**

Terminology System Development in Maritime Sublanguage 135

Svitlana Ie. Stepanova

Social Status Markers in the Speech of the Characters of Ivan
Karpenko-Kary's Play «One Hundred Thousand» 150

Ievgenii N. Stepanov

The Concepts of «Left» and «Right» in Ukrainian and Chinese
Fixed Phrases and Proverbs 163

TRÀNTHỊ Xuyén

Comparative Characteristics of Lexical Coloratives as Markers
of Mimicry of Characters in Russian and Vietnamese Artistic
Speech 175

Huang Yujie, Li Xuelu, Liu Yujie

Semiotic Factors in the Work of Translator (Elements
of Kinesics) 186

Requirements to the content and structure of the articles published
in Scientific Research Issues of South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky 198

Українською та англійською мовами

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 1 від 31.08.2023 р.

Затверджено як фахове видання (збірник наукових праць)
ВАК України 21.09.2020 р. за № 1188

Збірник зареєстровано у Міністерстві юстиції України як друкований засіб
масової інформації
Свідоцтво серія КВ № 24048–13908 ПР від 31.07.2019 р.

Усі матеріали збірника представлені на сайті:
<https://www.lingstud.od.ua>

Відповідальний за випуск — **О. І. Іліаді**
e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

Тираж ___ прим. Зам. № ___ (___).

Адреса редакції:
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 34, каб. 35
e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

Видавництво і друкарня «Астропринт». 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.